ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

1993

МУСТАҚИЛ ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

16 ИЮЛ, № 29 (3237) ЖУМА ● БАҲОСИ 20 СУМ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 2 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН

Тоҳир ҚАҲҲОР

ЭРК КУНИ

Ўзбекистон, энди эркинг бор,
Ўз байроғинг, туғинг, кўркинг бор,
Икюзминён тилдош туркинг бор —
Яна буюк жаҳонинг бордир!

Бу кун, юртим, қаноатли бўл,
Дўст-душманга синоатли бўл,
Не бўлсанг бўл, лек қувватли бўл, —
Давринг келди, замонинг бордир!

Бу кун сенда оз ўрду, лашкар,
Юзма-юздир юз минглаб хатар,
Фитна ёки ҳужум бўлса гар
Ҳақ сақласин — қурбонинг бордир.

Йўқдир атом, ракет, суронинг,
Лек етарли олтин, уранинг,
Хазинаси Еру курранинг —
Туркистонинг, Туронинг бордир!

Биз ким? Асли Туркистонлимиз,
Алп Тунгадай бир турк қонлимиз,
Юзлаб давлат қурган хонлимиз,
Юртим, сўнмас бир шонинг бордир!

Жаҳонгирлар бари лоф урган,
Ернинг у-бу бурчида юрган,
Илк бор Дунё Давлатин қурган
Ўғуз отлиқ бир хонинг бордир!

Оврупода қолди Атилхон,
Ҳиндда Бобир ва Маҳмуд Султон
Уч қитъада шаҳаншоҳ Усмон —
Даврон сурган султонинг бордир!

Сенда бор шон ҳеч миллатда йўқ,
Сулҳу давлат ҳеч давлатда йўқ,
Дунёнинг ҳам бўлсин кўнгли тўқ —
Унга берар ҳақ, нонинг бордир.

Энг баланд тоғ Тангритоғ эмиш,
Уни чин, рус Тяншан демиш,
Ўзинг каби ўзгага емиш,
Талон тоғу ўрмонинг бордир!

Юнон, араб, форс босиб ўтди,
Гоҳ чин ва рус ишғолда тутди,
Бири қотди, бириси кетди,
Ичингда ёв қолғонинг бордир.

Китобийлар жоҳил юрган пайт,
Олам эли худосиз, лоқайд
Яшаганда — эй, Турк элим, айт! —
Яка Тангри — Уғонинг бордир!

Бу кун ҳам эл олим дилида,
Олмаота, Тошкент, Илида
Ўзбек, қозоқ, уйғур тилида
Ўқилғувчи Қуръонинг бордир.

Йиқитганда ёвлар сарҳадинг,
Вайрон бўлди масжид, маъҳадинг,
Тақиқланди ёзувинг, хатинг,
Қолган ёлғиз иймонинг бордир!

Қизилларнинг тикилди дори,
Осди, босди ажалнинг қори:
Юзлаб, минглаб Мунаввар қори,
Фитратинг ва Чўлпонинг бордир!

Қўлдан кетди шаҳару қалъанг,
Сотилдилар тоғ, боғу даланг,
Сотилмаган беш-ўнта боланг —
Миллиятчи виждонинг бордир!

Улар доим тарихдан сўзлаб,
Умид берган ичида бўзлаб,
Қулликда эрк кунини кўзлаб,
Шеърлар битган ўғлонинг бордир.

Ўтди авлод ўзин танимай,
Душманини мақтаб, янимай;
Бола кўриб, ишлаб, ичиб май,
Яшамаган инсонинг бордир!

Асли, мазлум бу эл — мужоҳид,
Бор зулмга эрур у шоҳид,
Ўз ерида орсиз ва шаҳид —
Қора чопон, деҳқонинг бордир!

Яхшиямки, Ҳақ бор, ҳурлик бор,
Эркин кун-да кўришдик дийдор.
Элим, энди бўлмағайсан хор,
Мустақил юрт, маконинг бордир!

Юз қирқ йиллик қоронғи ўтди,
Барча топган-тутганинг кетди,
Ҳурсан... аммо, муҳим пайт етди:
Боқ — онгингда зиндонинг бордир!

Гар йўқотсанг, бўлурсан миллат,
Қурдинг бугун бир миллий давлат,
Давлат қилгай миллатга хизмат —
Суражак зўр давронинг бордир!

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 2 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН

ҲАММА ИНСОНЛАР БИЛАН ҚАРИНДОШМАН

Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театри директори, Ўзбекистон Халқ артисти Ёқуб АҲМЕДОВ ҳузурида

— Ёқуб ака, мустақилликни қандай тушунасиз ва у сизга нима берди?

— Инсон инсон бўлиб шаклланганда буён мустақил, озод бўлиш умиди билан яшаб келади. Эркин, мустақил яшаш ҳар бир инсон учун ҳаётий эҳтиёжга айланиши лозим. Шундагина мустақилликнинг қадрига кўпроқ етамиз.

Умуминсоният нуқтаи назаридан олиб қаралганда, ҳамма миллатнинг давлати, республикаси бор. Қадим-қадимдан халқлар мустақилликка интилиб келганлар. Лекин у ҳамма халқларга ҳам насиб этавермаган. Кимдир қул бўлиб яшаган, кимдир ўша қулларга ҳукмрон бўлган. Лекин барибир бир кунмас бир кун қул юрагида озодлик фикри портлайди. Мана шундай портлаш халқимиз тақдирида ҳам юз берди. Озодлик гули очилди. 130 йиллик зулм кишанларидан халос бўлдик.

Ўзбекистон озодлик нашидасидан баҳра олмоқда. Бир томонлама қараганимизда, худди бу ўз-ўзидан бўлгандай туюлиши мумкин. Лекин минг-минг йиллик ўзбек халқининг тарихи бунинг аксини кўрсатаяпти.

Мустақиллик фикри азоб-уқубатлар ва тўхтовсиз курашлар ичида етилди.

Мен, фалон йили фалон халқ бизни эзган эди, қирган эди, деб айтиб ўтирмайман. Лекин фикрим, ғururим, омадим, менинг давлатим — миллатим биринчилар қатори собиқ Совет республикалари ичида мустақилликка эришганлардандир. Осон бўлдими? Йўқ, албатта! Чунки ўша пайтларда мустақиллик сўзини тилга олганларга оғзида озодлик, эркинлик деб жар солган ўша буюк мамлакатнинг «демократ раҳбарлари» бўридай ташланарди, мажақлаб ташлашга ҳаракат қиларди. Минг қатла шукрким, мард халқимизнинг мард ўғлонлари туфайли шундай кунларга эришдик. Тарих учун икки йил озгинагина фурсат. Бу ҳали дебоча.

Имоним комил, мустақилликнинг жаннат боғлари, ўша боғдаги тотли мевалар, ҳамма-ҳаммаси олдинда, кўрамиз, албатта кўрамиз!

Шахсан мен учун мустақиллик нима? Баландпарвоз гапларни унчалик ёқтирмайман-у, аммо ҳозир, ўзимни тўхтатолмасам керак. Мустақиллик мен учун тоза ҳаводан нафас олиш, бўйин эгмасдан яшаш, ўз фикримни ҳар жойда баралла баён этиш, оиламнинг тинчлиги, бола-чақамнинг осойишталиги, театр жамоасининг қувончи, миллий ўзбек театрининг ривожи, юксалишидир.

— Театр ижодий жамоаси мустақилликнинг икки йиллигини қандай совғалар билан кутиб олаяпти?

— Бу театр ҳар қандай шароитда, ҳар қандай замонда эзгуликка, яхшиликка, ҳақиқатга, адолатга интилиб келган. Ва шунга хизмат қилган. Ана шу буюк тушунчаларни томошабинларга етказган ва уларни доимо олижанобликка йўллаган. Ҳамза театри яхши ишларга доимо камарбаста. Ўзбекистонинг қутлуғ икки йиллик тўйини ҳам муносиб кутиб олишга ҳаракат қилаяпмиз. Бу йил театримиз атоқли ўзбек шоираси Нодирабегим ҳақидаги спектаклни томошабинларга тақдим этди. Француз драматурги Пуарэнинг «Алдагани хотин яхши» комедиясини томошабинлар ҳузур қилиб кўришди. Тўйга атаб Ғафур Ғуломнинг машҳур «Шум бола» асари устида иш олиб бораяпмиз. Бу спектаклни ўзига хос услубда мусиқаси, рақслари, аскиялари билан режиссёримиз Сергей Каприелов саҳналаштираяпти. Биз яна Чўлпоннинг «Ёрқиной», Фитратнинг «Абулфайзхон» асарлари устида ишлаяпмиз. Яна катта бир ишга қўл урганмиз. Бу Шекспирнинг «Макбет» асари. Бу спектаклни Тошкентда ўтадиган «Ғарб ва Шарқ» Халқаро театр фестивалига тақдим этмоқчимиз. Келинглар, шу юртимиз учун, ватанимиз учун меҳнаткаш, заҳматкаш, очиқ кўнгил, меҳмондўст халқимизга сидқидилдан хизмат қилайлик, фидойи бўлайлик, кўпроқ юрт ҳақида ғам чекайлик. Ва албатта, шак-шубҳасиз, юрт бошида турган Президентимизга камарбаста бўлайлик.

— Театр ва бозор муаммолари ҳақида фикрингизни билмоқчи эдик.

— Театр ижод қилаяпти. Театр томошабинни ўзига жалб қилишга уринаяпти. Биз, бир қатор театримизнинг машҳур актёрлари, Тошкент шаҳар ва вилоят туманлари ҳокимларининг маданий ишлар билан шуғулланувчи ўринбосарлари билан суҳбатлашдик. Икки ойдирки, Тошкент шаҳри туманлари бўйича театр ҳафталикларини ўтказаяпмиз. Ҳар куни залимиз томошабинлар билан тўла. Актёрларимиз ҳам мамнун. Чунки томошабин тўла залда ўйнаш — бу санъаткор учун роҳат. Фурсатдан фойдаланиб Тошкент шаҳар ҳокимиятига ва ҳафталикларни ўтказаётган туман ҳокимиятларига миннатдорчилик билдирмоқчиман. Шу йўллар билан бозор муаммоларини енгишга ҳаракат қилаяпмиз. Ёруғ кунлар санъатсиз бўлмайди. Театр — бу муқаддас кошона...

— Ҳозир театр директорисиз. Раҳбарлик янги образлар яратишингизга халақит бермайдими?

— Мен директор бўлишга розилик берганимда ҳар томонлама ўйладим. Аввалом бор, театр менинг салкам қирқ йиллик хонадоним. Кейин шу хонадонда ижод қилувчи ҳамма инсонлар билан қариндошдек бўлиб кетганман. Қисқаси, театр ҳаётим мазмунига айланган. Ўзимнинг ролларимни ўйнаб турибман. Ижоддан йироқлашганим йўқ. Юқорида санаб ўтган спектаклларда ҳам режиссёрлар менга рол берган.

Қийинчилик қаерда йўқ дейсиз? Лекин баъзида қийинчиликни одамларнинг ўзлари ҳам яратишади. Мен қийинчиликдан, хавф-хатардан, меҳнатдан, дўқ-пўписалардан, отиладиган найзалардан қўрқадиган одам эмасман. Чунки ҳаётимдаги баъзи бир хатоларни назарга олмаганимда тўғри йўлдан бордим. Ҳалол яшадим. Ижодимни билдим. Тинмай меҳнат қилдим... Лўнда қилиб айтганда, бир оз бўлса-да, халқ эъзозида ва ҳурматидаман. Бу менинг учун катта мукофот.

— Самимий суҳбатингиз учун раҳмат.

Адиба ҲАМРО қизи суҳбатлашди

БИЗНИНГ ШАРҲ

ТАРИХ — МУНАВВАР КЎЗГУ

Бугунги ҳар кунимиз тарих. Эҳтимол, истиқлолнинг икки ёки беш йиллигида эмас, эллик ёки юз йиллигида бунга иқрор бўлармиз. Балки ўшанда дунёга ҳозиргидан ҳушёрроқ боқиб, жаҳон меҳваридаги мавқеимиз, қадр-қимматимизни теранроқ англармиз. Атоқли шоиримиз Абдулла Ориф жуда топиб айтганидек: «...миллат ўз-ўзини танимоғи учун энг мунаввар кўзгу тарихдир».

Рўй-рост айтиш керак, машъум қарахтликдан секин-аста кўз очаётган элимиз маънавий мудроқлик ва миллий манқуртликдан юз ўгирган сайин бугунги тарихий кунларнинг асл моҳиятини чуқурроқ англаб етаётир. Ахир не-не авлодлар юрт озодлиги учун жонини фидо этдилар, истиқлол йўлида қонларини тўкдилар. Аммо бу кунларга етолмай ҳаётдан буюк армон билан кетдилар.

Аллоҳнинг иноятини қарангки, «босмачи» деб ном олган, йигит ёшида умри хазон бўлган мард оталаримиз, Сталин қамоқхоналарида жувонмарг кетган зиёлиларимиз — Қодирий, Чўлпон ва Фитратларнинг руҳлари шод бўлган кунлар келди. Жафокаш халқ фарзандларининг тилига чиқмай дилида тугун, кўксида армон бўлиб келган энг буюк орзу ушалди. Абдулла ака «Халқ сўзи»даги кечаги суҳбатида тан олганидек: «Бу воқеалар, қачондир, балки юз, балки икки юз йилдан сўнг юз берар, деб хаёл қилганмиз. Лекин худо шоҳид, кўзимиз тиригида бу саодатли кунлар келишини ҳеч ўйламагандик».

Истиқлол боис бугун дунёга хўжаси бошқа эзилган миллат сифатида эмас, ўз келажагини ўзи яратишга, ўз тақдирини ўзи ҳал қилишга қодир миллат сифатида танила бошладик. Атрофимизда кечаётган воқеаларга ҳам ҳуррийатимиз тақозо этаётган эҳтиёжлар, мустақиллик мезонлари билан қарай бошладик.

Куни кеча Россия конституциявий кенгаши узоқ давом этган муҳокамалардан сўнг Асосий қонун лойиҳасини қиёмига етказди ва у кўпчилик овоз билан маъқулланди. Энди бу лойиҳа референдумга, умумхалқ ҳукмига ҳавола этилади. Эстония президенти фуқароликка доир сўнгги қонунларнинг айрим бандларини тасдиқламади. Шу билан Россияда ва Эстониянинг русийзабон аҳолиси ўртасида кучайиб бораётган норозилик тугёнлари жиловланди. Россия ҳукумати ўз қўшинларининг Эстониядан олиб чиқиб кетилишини тўхтатиб қўйиш таҳдиди билан мустақил Эстонияда кечаётган жараёнга ўз таъсирини ўтказишга муваффақ бўлди. Озарбойжон ички низоларни бартараф эта бориб, Қорабоғдаги мавқеини мустаҳкамлаётир. Гуржистон эса Россия қутқусига учиб мустақиллик талаб этаётган Абхазияда ўзининг ҳудуди яхлитлигини сақлаб қолиш учун жон олиб-жон бермоқда. Тожикистон яқинда бўлиб ўтган ўзаро низолар ва биродаркушликнинг аччиқ сабоқларидан хулоса чиқариб, аста-секин ўзини ўнглаб олмоқда.

Ана шу мантиқсиз талотўпларнинг тинч йўл билан ҳал бўлишига катта куч-ғайрат сарфлаган республикамиз эса ҳар бир кунини истиқлолни мустаҳкамлашга, мустақил давлатчилик тамойилларини барқарор қилишга сафарбар этмоқда. Бугун биз ўз байроғимиз, туғромиз, давлат мадҳиямизгина эмас, ўз миллий армиямиз ва ўз чегара қўшинларимизга ҳам эгамиз. Мустақил давлатчиликнинг барча тизимлари шаклланиб бўлди. Фақат миллий валюта муаммоси қолган эди. Эндиликда мустақиллик жараёнлари бу масалани ҳам кун тартибига қўймоқда. Ўтган ҳафтада президентимиз бартер асосида амалга ошириладиган экспорт-импорт алоқаларидаги тартиб бузилишлари ва суиистеъмолликларига чек қўйиш тўғрисида фармон чиқарди. Шу фармонга мувофиқ халқимиз учун энг зарур маҳсулотлар айирбош қилиш учунгина бартер алоқаларига рухсат берилди. Соғлом иқтисодиёт қонунларига кўра ҳар қандай маҳсулот валютага сотилиб, валютага харид қилинмоғи керак. Бартер эса ана шу валюта муаммоларини амалга оширишда мураккабликлар туғилганида қўл келади. Сўнгги пайтда бизда рухсат этилган бартер алоқаларини амалга оширишда қинғир ишлар ҳам юз берди. Хусусан, пахта, рангли металлар сотиб, унинг ўрнига гиламлар, сигаретлар, спиртли ичимликлар сингари маҳсулотлар айирбош қилина бошладики, бу бизнинг иқтисодиётимизни ночор аҳволга олиб келиши мумкин эди. Энг қимматбаҳо маҳсулотимизни биз учун энг ноёб бўлган маҳсулотга, масалан айтайлик, бинокорлик материаллари, тахта-ёғоч, ёнилғига айирбошлаганимиздагина ютқазмаймиз. Баъзилар бозор иқтисоди соҳасида бизда эркинлик йўқ, деб нолишади. Ҳолбуки, биз кўп ҳолларда берилган эркинликни ўз қўлимиз билан барбод қилаяпмиз. Чамаси ишбилармонларимиз эркинликни ҳамон ўзларининг ғайри мақсадларига мослаб тушунаётганга ўхшайдилар. Бартер муомаласидаги қинғирликлар шундан далолат беради. Бошқа соҳалардаги кўзбўямачиликлар ҳам эркин бозор йўлига ғов бўлиб турибди. Мисол учун, айтайлик, йирик саноат корхоналари. Улар ўзларига берилаётган эркинликлардан қандай фойдаланмоқдалар? Масалан, Самарқанд заводи чиқараётган совутгичлар авваллари тўғридан-тўғри савдо базаларига келиб тушган бўлса, эндиликда бу маҳсулотнинг муайян қисми орадаги қинғир воситачилар қўлига ўтиб кетмоқда. Улар халққа аталган бу маҳсулотни завод баҳосидан неча бор қиммат нархда яна шу халқнинг ўзига сотиш учун орадаги йўлларда мураккаб халқачалар ҳосил қилмоқдалар. Хўш, бундай эркинлик ким учун фойдаю, ким учун зиён?

Бозор иқтисодининг моҳиятини ва истиқлол талабларини англаш мана шу жойда муҳим. Ахир иқтисодий эркинлик дегани вазиятдан фойдаланиб истаган номаъқулчилигингни қил дегани эмас. Биз миллий иқтисодимизни мустаҳкамлаш, мустамлакачилик издан чиқарган иқтисодиётимизни соғломлаштириш тадбирларини кўрар эканмиз, энг аввало, меҳнаткаш халқ манфаатларидан келиб чиқмоғимиз керак.

Юртимиз, унинг фидойи фарзандлари узоқ вақт интиқ бўлиб кутилган истиқлолнинг икки йиллигини нишонлашга ҳозирлик кўраётган айни кунларда бу ҳақиқатларни англаш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир. Миллий онгни уйғотиш, миллий ғурурни тарбиялаш, миллий мафкура ва миллий иқтисодни яратиш зарурати биздан шуни талаб қилади.

Мурод АБДУЛЛА,
«УаАС» таҳрир ҳайъати аъзоси

БИЗНИНГ ШАРҲ

«ҚАЙ БИРИ ҚУЛАЙ»

«ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ»ГА ЖАВОБ БЕРАДИЛАР

Ҳафталигимизнинг шу йил 5 феврал сонида ушбу сарлавҳа остида босилган мақолада пойтахтимизнинг темир йўл ва ҳаво дарвозаларида йўловчиларга хизмат кўрсатиш билан боғлиқ муаммолар тилга олинган эди. Хусусан, «Жанубий» темир йўл бекатида йўловчиларга зарур шароитлар яратилмаганлиги, шаҳар транспорти билан поездларнинг қатнов жадваллари мувофиқлаштирилмаганлиги, бу эса йўловчиларни кутиш-кузатишда, бекатга пойтахтнинг турли жойларидан бориб-келишда муайян қийинчиликлар туғдираётганлиги танқид қилинган эди.

Мақолада кўтарилган масалалар юзасидан Ўрта Осиё темир йўл бошқармасидан қуйидаги жавоб олинди.

Ҳафталикнинг 1993 йил 5 феврал сонида босилган «Қай бири қулай?» сарлавҳали мақола темир йўл бошқармасида кўриб чиқилди. Мақолада тилга олинган баъзи камчиликлар ҳақиқатан ҳам бўлган.

«Жанубий» вокзал қурилиши Тошкент станциясининг йўловчилар ҳамда юк ташувчи поездларни ўтказиш қобилиятини ошириш зарурати билан бошланган эди. Етмишинчи йиллар охири ва саксонинчи йилларнинг ўрталарида йўловчилар оқими кескин ошганлиги сабабли Тошкент марказидаги вокзал тўлиб-тошиб кетди. Шунинг учун саксонинчи йилларнинг ўрталарида Фарғона йўналиши бўйича қатнайдиган поездларга мўлжалланган янги вокзал қурилиши ҳақида қарор қабул қилинди.

Иқлим шароитларини ҳисобга олиб, «Жанубий» вокзал қурилишида енгил қурилиш синчларидан фойдаланилган. Бу ерга ҳамма жанубий йўналишдаги поездлар ўтказилди. Уларнинг ҳаракат жадвали йўловчиларнинг ва вилоятлар ҳокимликлари таклифларига биноан тузилган.

Мақола муаллифи томонидан «Жанубий» вокзалгача қатнайдиган шаҳар транспортини ривожлантириш масаласи ҳам тўғри қўйилган. Бугунги кунда йўловчиларга хизмат кўрсатувчи ҳамма поездларнинг келишини шаҳар транспорти ҳаракатининг қулай вақтига тўғрилашнинг техникавий томондан иложи йўқ. Бу муаммони ҳал қилиш мақсадида темир йўл бошқармаси томонидан «Марказий» ва «Жанубий» вокзал орасида электропоездлар қатновини йўлга қўйиш таклиф қилинган эди, бироқ йўловчилар камлиги сабабли, бу қатнов бекор қилинди.

Ҳозирги пайтда «Жанубий» вокзалда йўловчиларга «Марказий» вокзалдагидек қулайликлар яратиш мақсадида қайта қуриш ишлари олиб борилмоқда. Унинг бир қисми бажариб бўлинди, тунелга кириш жойи ва перрон тепасига соябон ўрнатилди, қўшма бешта чиптахона ишга туширилмоқда. Бундан ташқари, шаҳарнинг келажак режаларида «Жанубий» вокзалгача метро йўли қурилиши кўзда тутилмоқда.

Ушбу вокзални ободонлаштириш, Ўзбекистоннинг турли вилоятларига қатновчи йўловчиларга хизмат кўрсатиш маданиятини ошириш, зарур қулайликлар яратиш темир йўл бошқармасининг доимий эътиборида бўлади.

Турсун ДАДАХЎЖАЕВ,
йўловчилар ташиш хизмати бошлиғи

Қутлаймиз!

Иқтидорли шоир Азим Суюн Ўзбекистон халқ демократик партияси Марказий Кенгаши Сиёсий ижроия қўмитасининг қарорига биноан «Ўзбекистон овози» газетаси бош муҳаррири лавозимига тайинланди.

Газетамиз таҳрир ҳайъати ва кўп минг сонли муштарийлари номидан севимли шоиримизни янги лавозим билан қутлаймиз.

ДАВЛАТ МУКОФОТИГА НОМЗОДЛАР

Ёш муаллифларнинг энг яхши асарларига ва илмий ишланмаларига Ўзбекистон Республикаси Давлат мукофотини бериш комиссияси ўтган вақт ичида келган асарларни ва илмий ишланмаларни Низом асосида кўриб чиқди. Комиссия танлаб олинган барча ишлар ва асарларни етук адиблар, олимлар ва мутахассислар иштирокида муҳокама қилишга киришди. Улар тегишли тақриздан ўтади.

Номзодлар орасида журналист **Ҳалим Саидов**, ёзувчи **Собир Ўнар**, адабиётшунослар **Афтондил Эркинов**, **Абдувоҳид Ҳаитов** ва композитор **Янов Яновский** ҳам бор.

Бу йилги оғир об-ҳаво қийинчиликларига қарамай Жиззах вилояти Пахтакор районидаги «Навбаҳор» давлат хўжалиги деҳқонлари ғўзаларни тўлиқ ундириб олишга эришдилар. Шу кунларда суғориш ишлари авжида.

СУРАТДА: хўжаликнинг 4-бригадаси сувчилари Одилжон Раҳмонов ва Илҳом Бултаков.

Н. МУҲАММАДЖОНОВ суратга олган.

ВАЗИЯТГА БИР НАЗАР

Озарбойжон:
ХАЛҚ ЖАБҲАСИ НЕГА МАҒЛУБИЯТГА УЧРАДИ?

Озарбойжон уч ҳафта давомида фуқаро уруши ёқасида турди. Ниҳоят энди енгил нафас ола бошлади. Бу ҳолат қанча фурсат давом этиши ҳамда фуқаро тотувлиги ва барқарорлигининг мустаҳкам негизи бўла олиши ҳозир республикада рўй бераётган сиёсий кучларнинг қайта гуруҳлашуви белгилайдиган кўпгина омилларга боғлиқ. Гарчи асосий раҳбарлар тайинланган бўлса ҳам, уларнинг бундан буёнги ўзаро муносабати, ички ва ташқи мақсадлари, қайси ижтимоий кучларга таяниши ҳали ҳам равшан эмас. Ҳозирча фақат бир нарсани аниқ-тиниқ айтса бўлади: ҳозирги вақтда кучларнинг янги мавқеи сиёсий майдонда Озарбойжон халқ жабҳасига жой қолдирмади. Бунинг сабаби жабҳанинг кўпгина намояндалари энг муҳим лавозимларни тарк этганидагина эмас, аксинча, бу ўша сабабнинг оқибатидир. Сабаб эса шундан иборатки, Озарбойжон халқ жабҳаси атиги бир йил ҳукмронлиги даврида обрўйини бутунлай тўкди ва ватандошларнинг мададидан маҳрум бўлди.

Хўш, кечагина умумхалқ ҳаракати бўлиб туюлган бу жабҳа нечун ҳалокатли инқирозга учради? Ҳатто, қонуний

Давоми иккинчи бетда.

ПИЛЛАСИ ЭМАС, ИПАГИ ТИЛЛА

Абдунаби ҲАЙДАРОВ

ЯҚИНДА ЎЗБЕКИСТОН ОЙНАИ ЖАҲОНИ ОРҚАЛИ жумҳуриятимиз вилоятларининг биридан тайёрланган мусиқий кўрсатув намойиш қилинди. Унда куй-шиқлар янгради, рақслар авжга чиқди. Кўрсатув бошловчилари ора-орада даврада қатнашаётган турли соҳа вакилларидан айримларини суҳбатга тортдилар. Жумладан, бир пиллакор аёлдан ўз касби, бу йилги ютуқлари ҳақида сўзлаб беришини сўрадилар. У жўшиб, шундай бир кўтаринки руҳда жавоб қайтардики, эшитиб ўтириб, беихтиёр ҳайратдан ёқа ушладим. Қаранг, ўзининг айтишича, у ҳар йилги пилла мавсумини бутун оиласи билан худди байрамни қаршилаётгандек, орзиқиб кутар экан. Очиғи, муштдайлигимдан ота-онам, ака-укаларим, сингилларим қатори ипак қурти боқиб катта бўлганим, пилла етиштиришнинг бор азоб-уқубатларини тортганим учун, бу гаплар менга ниҳоятда эриш туюлди. Назаримда, ўша аёлга кимдир «Сизни бутун Марказий Осиё кўриб-эшитади, так что, мана бундоқ гапларни айтасиз», деб ўргатиб қўйгандек эди...

Яна билмадим, эҳтимол, мен янглишгандирман. Эҳтимол, аёл дилидаги гапни айтгандир, пилла тутиш унинг учун ростдан ҳам энг завқли иш бўлса бордир. Аммо, бундан қатъий назар, кўпчилигимиз кўриб-билиб турган бир ҳақиқатдан, барибир, кўз юмиб бўлмайди: ипак қурти боқиш ҳеч қачон дилларга завқ бағишлайдиган, байрамлардек кутиб олинадиган меҳнат жабҳасига айлангани йўқ. Аксинча, мудом энг сермашаққат, энг серташвиш ишлардан бири бўлиб келмоқда.

Хўш, нега?

Маълумки, пилла етиштириш учун энг аввало жой керак, бир қути — 19 грамм қурт уруғи кичик ёшида — 15—20, катта ёшида эса 60—70 квадрат метр жойни эгаллайди, аниқроғи, ўртача катталикдаги уч-тўрт хонани банд этади. Хонани деяётганимнинг сабабини ўзингиз тушунасиз, жумҳуриятимизда пилла қурти ҳали-ҳануз бошдан-охир шахсий хонадонларда боқилади. Пилла тутадиган одам эса 5—6 грамм уруғ олиб, ишни майдалаштириб ўтирмайди, овора бўлганига яраша камида ярим қути, аксарият ҳолларда бир-икки қутисини парваришлайди. Бу унинг учун катта ташвиш ва ноқулайликларни келтириб чиқаради. Айниқса, ортиқча иморати бўлмаган, уй-жойи тор, оила аъзолари кўп кишиларни мушкул аҳволга солиб қўяди. Охир-оқибат у ётоғи-ю ошхонасидан тортиб меҳмонхонасигача, болаларининг дарсхонаси-ю омборхонасидан тортиб молхонасигача — ҳамма-ҳаммасини қуртга бўшатиб беради. Ўзи эса қозон-товоғини, кўрпа-тўшагини кўтариб айвонига, айвонига сиғмаса, ҳовлисига кўчиб чиқади. Шу алфозда икки-уч ҳафталаб бола-чақаси, ҳатто, бешикдаги чақалоғи билан ташқарида яшайди. Кошки, бундай кезларда ҳовлининг афт-ангорига қараб бўлса. Остонадан тортиб кўчагача ҳаммаёқни шох-шабба босиб кетади. Боз устига, баҳор об-ҳавосига ишонч йўқ. Бир қарасангиз, офтоб чарақлаб, кун исиб кетади, бир қарасангиз, ҳавонинг авзойи бузилиб, шаррос ёмғир-жала қуяди, совуқ тушиб, изғирин елади. Бундай нобоп шароитда ўз уйида худди кўчманчидек омонат ҳаёт кечириш, фикримга қўшиласизми-йўқми, оила аъзоларининг, айниқса, норасида гўдакларнинг саломатлигига маълум даражада таъсир кўрсатади...

Сиртдан қараганда, пилла етиштириш 35—40 кун, нари борса, икки ой давом этадиган мавсумий тадбирга ўхшайди. Аслида эса унинг бир кунлик заҳмати ҳафталарга, бир ойлиги бутун йилга татийди. Негаки, технологик карта бўйича, бир қути қурт уруғини меъёрида парваришлаб, мўлжалдаги ҳосилни олиш учун 114 иш куни сарфланиши керак. Бу мавсум давомида тўртта забардаст одам салкам бир ой кеча-кундуз тиним билмай меҳнат қилиши зарур деган гап. Бироқ бизда ипак қурти боқиш вақти кўкламги экин-тикин ишлари баайни авж олган паллага тўғри келади. Пиллакор қурт парваришлаш асносида асосий даромад манбаи — томорқасига қараши, вақти-вақти билан даласидан ҳам хабар олиб туриши лозим. Табиийки, бу юмушларнинг барчасига унинг бир ўзи вақт жиҳатидан ҳам, жисмоний жиҳатдан ҳам улгурмайди. Оқибатда пилла тутиш бутун оиланинг чекига тушади. Айниқса, катта даҳаларда ёхуд табиий офат рўй берган, барг етишмай қолган кезларда уйдаги ҳомиладору эмизикли аёллар борми, ҳали суяги қотмаган болалару умр бўйи меҳнат қилиб, қадди дол бўлган чол-кампирлар борми — барчаси уйқу нималигини, ҳордиқ нималигини деярли унутади. Ҳаммамизга таниш манзара: тонг қоронғусида кимдир машина-мотоциклида, кимдир от-аравасида, кимдир пойи-пиёда далага йўл олади. Қуёш юз кўрсатиб, ерлан нам кўтарилгунга қадар катталар тут шохига осилиб, барг урадилар. Аёллару болалар уни йиғиб-дасталаб, қора терга ботганича орқалаб, йўл бўйига ташиб чиқадилар. Урилган тут шохларини бир амаллаб уйга олиб келишгач, яна бирваракайига ишга ёпишиб, барг тозалашга киришадилар. Кеч-қурун офтобнинг тафти қайтар-қайтмас, яна шу ҳол такрорланади. Қисқаси, буёғи қоқ тушгача, уёғи ярим тунгача пиллакор оила тиним билмайди. Таъбир жоиз бўлса, нозик-нимжон митти қуртлар катта-катта одамларни худди ўзидек бир ой тиндирмайди.

Ҳосил топширилиб, мавсум якунлангач, пиллакор олдида яна бир муаммо пайдо бўлади. Қурт боқилган хоналар ифлосланиб, бадбўй ҳид ўтириб қолади. Бинобарин, яқингинада қуриб битказилган янги иморатни ҳам қайтадан таъмирлаш зарурати туғилади. Бунинг учун, жилла қурса, оҳак, бўёқ, уларни излаб топишга вақт, сотиб олишга пул керак. Чунки бу борада пиллакор ўзига ипак қурти тарқатган хўжаликдан ҳар доим ҳам ёрдам ололмайди, ҳаммасини ўз ҳисобидан бажаради.

Тағинам, қишлоқ кишисининг жонига қўним берсин. Бола-чақам деб, уй-жойим деб, ҳаммасига бардош беради. Ортиқча меҳнат сарфласа ҳам озгина даромад илинжида, ҳеч бўлмаганда, ўтинига эга бўламан-ку, деган умидда ҳар баҳор пилла тутади.

АЛҚИССА, ЭНДИ САВОЛ ТУҒИЛАДИ: хўш, пиллакор минг бир машаққат билан маҳсулот етиштираётган экан, шунга яраша манфаат кўраяптими? Мутасадди идоралар, пиллачилик олим-мутахассислари унинг мушкулини енгиллаштириш борасида ўз зиммаларига юкланган вазифаларни уддалаяптиларми?

Гапнинг индаллосини моддий манфаатдорликдан бошласак. Жумҳуриятимиз собиқ СССР таркибида бўлган кезлари Ўзбекистон иттифоқ бўйича тайёрланадиган жами пилланинг 65—70 фоизини етказиб берарди. Бироқ жиловимиз «Марказ»нинг қўлида бўлгани сабабли пиллакорларимиз олган даромад носвой пулига ҳам етмасди. Улар бошқа, ҳатто, айнан бир хил иқлим шароитида пилла етиштирувчи, қўшни жумҳуриятларда яшовчи ҳамкасбларидан ҳам 2—2,5 баробар кам ҳақ олардилар. Ҳар килограмм ўзбек пилласининг нархи ўртача 6 сўмданга тўғри келарди.

Энди-чи? Ўзбекистон мустақилликка эришганига икки йил бўлаяпти, ўтган вақт ичида, пиллачилик соҳасида бирор-бир тайинли ўзгариш бўлдими? Ҳа, бўлди! Жумҳуриятимиз раҳбариятига минг раҳмат! Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида бошқалар қатори пиллакорларга ғамхўрлик кўрсатиш ҳақида ҳам қайғуриб, қатор чора-тадбирлар белгилаяпти. Масалан, ўтган йили ҳар килограмм олий нав пиллага 48 сўмдан, 1 навига 45 сўмдан, иккинчисига 37 сўм 40 тийиндан, учинчисига 32 сўм 20 тийиндан баҳо белгиланди. Ўртача нарх 32 сўмга кўтарилди. Бундан ташқари, хўжаликларга режадаги пилланинг чорак қисмини, режадан ортиғини юз фоиз ўзлари сотишлари учун рухсат берилди. Жумҳурият Қишлоқ хўжалиги Вазирлиги томонидан хўжаликларга пиллакорнинг ҳар килограмм маҳсулоти ҳисобига 45 сўмдан меҳнат ҳақи, 10 сўмдан ижара пули тўлаш тавсия этилди.

Вазият тақозоси билан бу йил пиллачиликда яна учта ўзгариш ясалди. Биринчиси — пиллага фақат икки нав жорий этилди: аввалари 1-, 2-, 3-навга кирганни биринчи, 3-нав ҳисобланганни иккинчи нав қилиб белгиланди. Бу пиллани навларга ажратишдаги турли қийинчиликларнинг, баъзан пиллакорлар билан пиллахоналар ходимлари ўртасида рўй бериб турадиган англашилмовчиликларнинг олдини олишга ҳам хизмат қилади. Иккинчиси — пиллага келишилган эркин нарх белгиланди. Шунга мувофиқ, жумҳурият пилла етиштириш бирлашмаси шартнома бўйича хўжаликларга ҳар килограмм пилла учун сифатига қараб, 550—600 сўмдан пул ажратадиган бўлди. Хўжаликлар ўз аъзоларига бу маблағнинг 60—70 фоизини, хоҳласалар, ҳаммасини тўлашлари, ҳамёнлари кўтарса, бу миқдорни янада баландроқ қилиб белгилашлари мумкин. Учинчиси — бу йил режадан ортиқ тайёрланган пилла тўласича хўжаликлар ихтиёрида қоладиган, унга қўшимча нарх тўланадиган, чиққан ипагидан олинадиган даромаднинг 55 фоизи ўзларига қайтариладиган бўлди.

Сирасини айтганда, мавсум арафасида белгиланган тадбирлар ёмон эмасди. Бундан руҳланган пиллакорларимиз об-ҳаво инжиқликларига қарамай, самарали меҳнат қилдилар. Режадаги 27955 тонна ўрнига 29500 тонна пилла етиштирдилар. Ҳар қути қурт уруғидан ўртача 60 килодан ҳосил олдилар. Бироқ нарх-наво сиёсатида рўй берган жиддий ўзгаришлар қисқа вақт ичида ўз асоратини кўрсатди. Кўмир, электр энергия, транспорт ёқилғиси, қоғоз ва бошқаларнинг баҳоси кескин ошиб кетганлиги туфайли етиштирилган пилланинг таннархи янада қимматлашиб кетди. Бас, шундай экан, энди ўзингиз бир хомаки ҳисоб-китоб қилиб кўринг. Айтайлик, сиз бир қути қурт уруғи парваришлаб, 60 кило пилла етиштирдингиз. Агар хўжалик юқорида айтилган 600 сўмдан барг қиймати ва бошқа сарф-харажатларни чегириб қолиб, сизга 70 фоизини тўласа, 25 минг 200 сўмга, мабодо, ҳиммат кўрсатиб ҳаммасини берса, 36 минг сўмга эга бўласиз. Энди бу пулни оилангизда қурт боқиш билан шуғулланган 4—5 одамга тақсимласангиз, киши бошига 5—6 мингдан, кўпи билан 7—8 минг сўмданга тўғри келади. Сиз 30—40 кун тинимсиз меҳнат қилиб топган бу маблағни бозорларда, кўча-кўйларда энг паст навли сигарет сотиб ўтирган оддий чайқовчи ҳам, ўлдим деганда, икки кунда «ишлайди». Эҳтимол, моддий бойлик яратувчи қадоқ қўлли ҳалол меҳнаткашни кези келганда қўни-қўшнисини ҳам алдаб кетадиган, текин даромад дардида виждонини сотиб юборишдан ҳам тоймайдиган олибсотар-у эгри қўл дўкончига тенглаштириш инсофдан бўлмас. Аммо масаланинг яна бир муҳим жиҳатини унутмаслик жоиз. Одатда пиллакорлар меҳнат ҳақларини мавсум якунлангач, икки-уч ойдан кейин оладилар. Илгари улар бундан зарар кўрмасдилар. Нарх-наво кундан-кун кўтарилаётган, ўрис рубли тобора қадрсизланиб бораётган бугунги кунда-чи? Пиллакор ҳалол пешона тери эвазига оладиган ҳақ унинг қўлига бориб теккунга қадар пулнинг қиймати яна неча бор пасаяркин?

Буниси номаълум. Фақат бир нарса аниқ: пиллачилик ўн йиллар мобайнида хўжаликларга даромад келтирмайдиган тармоқ бўлиб келган. Ундан хўжалик кассасига бир чақа ҳам фойда тушмасди. Аксинча, бошқа соҳалардан, чунончи, пахтачиликдан олинадиган даромаднинг бир қисми унга ем бўларди. Эндиликда эса пиллачиликда бирданига туб ўзгариш ясаш, уни фойдали тармоққа айлантириш осон иш эмас. Шу мақсадда, бордию, пилланинг харид нархини кескин оширсак, ўз-ўзидан иккинчи бир муаммо келиб чиқади. Аниқроғи, [illegible] руқ қошиқ оғиз йиртмаслиги учун аниқ далилларга мурожаат қилайлик.

Пилладан саноат йўли билан маҳсулот ишлаб чиқариш учун унга аввало пиллахоналарда дастлабки ишлов берилади. Буғ ва иссиқ ҳаво ёрдамида ғумбаги ўлдирилгач, қуритилади. Бизда 1 килограмм қуруқ пилла олиш учун 2,7 килограмм, мутахассислар тили билан айтганда, тирик пилла сарфланади. Сўнгра ундан пиллакашлик фабрикаларида тола ажратилади. Бу жараёнда 1 килограмм ипак олиш учун 3,5—3,8 килограмм қуруқ пилла ёки 11—12 кило миқдорида тирик пилла керак бўлади. Бир килограмм ипакдан эса 10—12 метр хонатлас тўқилади. Ипакчилик корхоналари ўтган йили пиллахоналардан ҳар килограмм пиллани аввалгига нисбатан анча ортиқ баҳода — ўртача 150 сўмданга сотиб олдилар. Шунга кўра, атлас газламаларнинг ҳам нархи ошди. Улар харидорини йўқотиб, савдо омборлари ва дўконларида тўпланиб қолди.

БУ ЙИЛГИ АҲВОЛ ЯНАДА ТАНГРОҚ. Жумҳурият енгил саноат давлат уюшмаси ва пилла етиштириш бирлашмаси корхоналари ўртасида тузилган шартнома бўйича, бугунги кунда бир килограмм қуруқ пилланинг баҳоси 955 сўм бўлиши керак эди. Лекин бу йил 1 килограмм тирик пилла етиштириш учун кетган сарф-харажатлар маҳаллий шарт-шароитларга қараб, баъзи хўжаликларда 747 сўмга, айримларида 1146 сўмга, ўртача 960 сўмданга тўғри келди. Шу боис ҳозир пиллахоналар қуруқ пилланинг килосини 2720 — 3800 сўмданга сотишларини айтяптилар. Бу ҳолда 1 килограмм ипакнинг баҳоси 29 минг сўмгача, хонатласнинг метри эса 1100 сўм ўрнига 4900 сўмгача кўтарилиши кутилмоқда. Оқибатда уни ишлаб чиқариш ўтган йилдагига нисбатан 35 фоизга қисқариб, 15,5 миллион метрдан 9,5 миллион метрга тушиб қолмоқда. Аҳвол шу тарзда давом этаверса, миллий матомиз савдода яхши ўтмай қолиши эҳтимолдан холи эмас. Чунки бир кийимлик атласни 18—20 минг сўмга ҳар ким ҳам бемалол харид қилавермайди. Эҳтиёж камайгач, қолгани тушунарли: пилла етиштиришни камайтиришга тўғри келади, пиллачилик ва ипакчилик саноатига путур етади. Биз бунга йўл қўймаслигимиз даркор. Нима бўлгандаям, шойи-атлассевар халқимизни ўйлашимиз, уни бундай матоларга эга бўлиш бахтидан маҳрум қилмаслигимиз шарт.

Бунинг учун нима қилиш керак? Ушбу саволимга жумҳурият пилла етиштириш бирлашмаси бош директорининг ишлаб чиқариш бўйича муовини Абдулҳамид Алижонов ва енгил саноат давлат уюшмаси ишлаб чиқариш бошқарувининг шойи тармоғи шўъбаси мудирининг ўринбосари Ниғмат Нормуҳаммедовдан деярли бир хил жавоб олдим: хонатласни арзонлаштириш ҳамда халқимизни у билан таъминлаш мақсадида бирлашма ва уюшмага пилла сотиб олиш, уни қайта ишлаш учун 40 фоизли ўрнига 5—10 фоизли имтиёзли қарз берила, хонатлас қийматидан олинадиган солиқ 25 фоиздан 10 фоизга туширилса, савдодаги устама нархи 20 фоиз ўрнига 5 фоиз қилиб белгиланса, айни муддао бўларди.

Дарвоқе, шу ўринда бир гапни айтиб ўтиш лозим. Бирлашма ва уюшма корхоналари хўжаликлардан пиллани сотиб олгач, зарур маблағ ва меҳнат сарфлаб, уни қайта ишлайдилар ҳамда маҳсулот тайёрлайдилар. Шу жараёнда 6—10 фоиз фойда кўрадилар. Унинг маълум қисмини ўз эҳтиёжлари, янги асбоб-ускуналар олиш, корхоналарини таъмирлаш учун сарфлайдилар. «Ўзбекбирлашув»нинг савдо тармоқлари эса тайёр маҳсулотни олиб бориб сотганлари эвазигагина энг кўп — 20 фоиз фойдага эга бўладилар. Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир деганлари, эҳтимол, шу бўлса керак.

Пиллачиликда ҳал этилиши лозим бўлган муаммолардан энг асосийси сифат масаласидир. Агар пилланинг сифати яхши бўлса, толаси тилни худди ўткир тиғдек ёради, пишиқлиги жиҳатидан бемалол пўлатга тенглашади. Яхши ипакнинг 1 грамми 1500 метргача чўзилади. 1 миллиметр энликда ипак толаси 43,5 кило юкни кўтара олади. Ана шу хусусиятларига кўра, у мудофаа саноатида, фазогирликда, телерадиотехника соҳасида асқотади. Ял-ял товланувчи, бежирим хонатласлар, шифон, крепдешин, крепжаржи тўқилади. зардўзлик ва дўппидўзликда кенг ишлатилади. Ота-боболаримиз бу борада устаси фаранг бўлганлар. Масалан, қадимий Бухоро ўзининг шойи-атласи билан бутун дунёда довруғ қозонган. Тарихчи Муҳаммад Наршахийнинг ёзиб қолдиришича, шаҳарда тўқиладиган асл ипак матонинг нархи бир туманнинг йиллик хирожига тенг келган. Хорижлик савдогарлар ўз юртлари подшолари учун ана шу матодан сотиб олишга ҳамиша орзуманд эканлар. Шу боис уни «Шоҳлар либоси» деб аташган. Ўтмишда Фарангистон қиролларидан бирининг жасади шу матога ўраб дафн этилган экан. Кейинчалик қабрни очиб қарашса, жасад хоки-тупроққа айланганмишу мато тўқилганида қандай бўлса, шундайлигича ял-ял товланиб турганмиш. У ҳозир Санкт-Петербургдаги Эрмитаж осори-атиқахонасида сақланади.

Шубҳасиз, Бухоро шойисининг бу қадар машҳур бўлиши энг аввало ипак толасининг мустаҳкамлиги билан боғлиқ. Афсуски, бугунги фан-техника асрига келиб биз сифатли пилла етиштиришда шу соҳа билан шуғулланувчи бошқа баъзи давлатлардан бирмунча орқада қолиб кетдик. Ҳозир биринчи нав пилламиздан 35,7 фоиз, иккинчи навидан 28,8 фоиз ипак олинади. айрим хорижий давлатларда бу кўрсаткич 40—41 фоизни ташкил этади. Жумладан, Хитой пилласининг доғи бўлмайди, ипаги кам узилади, узунлиги 1000—1200 метрга етади, бизники эса 700—800 метрдан ошмайди. Ёки бошқа бир қиёсни олайлик. Японияда ипак қуртларига кичик ёшида атиги икки марта барг солинар экан, бизда-чи, 12 марта! Бунинг учун сарфланадиган ортиқча меҳнат-маблағни-ку, қўяверинг, об-ҳаво ноқулай келиб, тут баргларини совуқ уриб кетган ёки озуқа кам бўлган йиллардаги танг вазиятларни айтмайсизми?

Ўтган йили Жиззахдаги «Суғдиёна» фирмасида, Андижон вилоятидаги бир-икки хўжаликда Япониядан олиб келинган ипак қурти боқиб кўрилди. Бу йил эса жумҳурият Вазирлар Маҳкамасининг рухсати билан Хоразм ва Самарқанд вилояти пиллакашлик фабрикаларида ҳам шундай ишга қўл урилди. Самараси ёмон бўлмади, олинган пилладан 40 фоизгача ипак чиқди. Демак, бу борадаги ҳамкорликларни кучайтиришимиз, кам меҳнат, оз сарф-харажат талаб қиладиган, кўп ва сифатли ипак берадиган пилла қурти уруғларини, янада сербарг, барги тўйимли тут навларини яратишимиз лозим. Айни чоғда, яхши уруғ тайёрлаб, уларни вақтида пиллакорларга етказиб беришимиз керак. Негаки, сўнгги пайтларда пилла етиштириш бирлашмасига қарашли иккита насчилик станцияси, 14 та уруғ заводи ортиқча куч билан ишламоқда. Йиллик қуввати 375 минг қути уруғ ҳозирлашга мўлжалланган бу корхоналар амалда 600 минг қути уруғ тайёрламоқдалар. Бу ҳол пировардида пилланинг сифатига ҳам таъсир кўрсатмоқда. Мақсадга эришиш учун эса камида яна ўнта шунақа завод қуриш лозим.

Яна бир муҳим вазифалардан бири ипак қурти боқиш усулини такомиллаштиришдан иборатдир. Японияда қуртлар 3 ёшгача марказлашган қуртхоналарда парваришланиб, шундан сўнг хонадонларга тарқатилади. Бу ерда барг кесиб солишдан тортиб сўкичакларни ғанглаш, ҳароратни ва намликни мўътадил ушлаб туриш каби ҳамма юмушлар механизациялашган, автоматлар ёрдамида бошқарилади. Ҳатто, ҳар бир қурт алоҳида катакда пилла ўрайди. Бизда эса... Майли, келинг, ҳадеб японларни мақтайвермайлик. Чунки уларда пилла етиштириш билан асосан бой-бадавлат фермерлар шуғулланадилар. Шунингдек, бу мамлакатнинг иқлим шароити бошқача, йил мобайнида уч-тўрт марта қурт боқиш имкони бор. Бинобарин, катта маблағ ҳисобига марказлашган қуртхона барпо этган, механизациялашган сўкичаклар сотиб олган одам ютқазмайди, улардан йил бўйи фойдаланади, шунга яраша даромад ҳам олади. Бизнинг табиий шароитимизда эса йилда фақат бир марта пилла етиштирилади. Бу ишни икки марта амалга оширсак, ёзда каллаклан-ган тутнинг янги новдалари кеч кузакка қадар қотиб улгурмайди. Қарабсизки, совуқ уриб кетиб, келгуси йил яхши барг бермайди. Бу тажрибадан аён.

Қолаверса, бизда ҳам бир вақтлар ўн қути қурт уруғи боқиладиган доимий қуртхоналар синовдан ўтказилган. 5—10 қутидан 50 қутигача уруғни кичик ёшида парваришлаш мумкин бўлган кўчма-йиғма қуртхоналар яратилган. Япон технологияси олиб келинган. Улардан ҳозир ҳам айрим наслчилик-пиллачилик хўжаликларида фойдаланилмоқда. Кўчма-йиғма қуртхоналарнинг тузилиши оддийгина: бир неча пўлат қувурлар ва учбурчак шаклли темирлар ўзаро бириктирилиб, усти плёнка ва сунъий материал — пенопласс билан ёпилади. Лекин бу қурилмалар оммалашмади. Сабаби, биринчидан, уларда қурт учун зарур бўлган ҳарорат ва намликни сақлаш бизнинг об-ҳаво шароитимизда қийин бўлди. Иккинчидан, нархи ниҳоятда қиммат бўлиб, ўша пайтлардаёқ биттаси 200 минг сўм турарди. Хўжаликлар атиги икки ой ишлатилиб, ўн ой бекор турадиган бу қуртхоналарни сотиб олишни истамадилар. Учинчидан, кичик ёшида марказлашган ҳолда боқилиб, кейин аҳолига тарқатиладиган қуртлар безга қолиб кетиши хавфи ҳам бор эди.

Конструктор-олимлар и м з яратган бир неча мавсум ишлатишга мўлжалланган сунъий дасталарнинг тақдири ҳам, баҳоси қимматлиги туфайли, шундай кечди. Пиллакорлар ҳали-ҳануз мингбош, шувоқ, супурги, райҳон каби ўсимликлардан, уларни тополмаган кезлари иложсизликдан ғўзапоя, тол ва терак шохларидан даста ўрнида фойдаланмоқдалар. Чўл-саҳроларга туташ жойларда яшовчилар эса ҳар йили бу ерлардаги чорвабоп, айниқса, қоракўл қўйлари учун қишда муҳим озуқа бўлмиш ўн минг тонналаб гиёҳларни илдизи билан қўпориб олмоқдалар. Бир соҳадаги қийинчиликлар иккинчи соҳага ҳам соя ташламоқда.

СЎНГГИ ПАЙТЛАРДА ПАХТАМИЗНИ, қоракўлимизни валюта эвазига хорижий мамлакатларга кўплаб миқдорда сотиш ҳақида бисёр гапираяпмиз, шунга ҳаракат ҳам қилаяпмиз. Аммо пилламизни-чи? Афсус, бу маҳсулотимизни фақат ўз эҳтиёжимиз ва коримизга ишлатаяпмиз. Ҳозирча четга тайинли пилла ҳам, ипак ҳам чиқараётганимиз йўқ. Боиси — уларнинг сифати жаҳон бозори талаблари даражасида эмас. Ҳолбуки, 1989 йили пилламиз хорижга 6—12 доллардан сотилганди. 1 килограмм ипакнинг жаҳон бозоридаги нархи 13 долларга тенг бўлган ўтган йили эса бизнинг маҳсулотимизни 2 долларга ҳам олишмади. Олдинроқ уни арзонлиги учун харид қилган Хитой, Япония, Жанубий Корея ишбилармонларига ҳам арзоннинг оши татимади шекилли, молимиздан юз ўгиришди. Маҳсулотимиз сифати пастлигини, тола ажратувчи энг замонавий технологияга эга эмаслигимизни билган баъзи бир хорижий фирмалар пилламизнинг янада арзонлашишини кутдилар. Ўзимиздаги айрим ташқи савдо кооперациялари, умрида тирик ипак қуртини кўрмаган «уддабуррон»лар эса пиллахоналардан уни арзимас пулга олиб, ўз фойдалари йўлида фойдаландилар. Шу тариқа ўтган йили режадаги ҳосилнинг чорак қисми ва режадан ортиқ бўлган 3 минг тонна атрофидаги пилланинг ҳар килоси МДҲга ва ўз корхоналаримизга ўртача 450 сўмдан сотилди.

— Ипак қурти боқувчилар манфаатдорлигини таъминлаш, пилламиз шуҳратини оширишимиз учун бизнинг тармоқ билан пилла етиштириш бирлашмасини бирлаштириш керак,— дейди Ниғмат Нормуҳаммедов. — Японлар бизга янги навли қурт уруғи етказиб, уни тайёрлайдиган завод қуриб беришга тайёрдирлар. Агар таклифим амалга ошса, саноатбоп сифатли пиллани буюртма асосида тайёрлаш, уни кўплаб миқдорда етиштириб, четга чиқариш имкони ҳам туғилади.

Жумҳурият пилла етиштириш бирлашмаси бош директори муовинлари Абдураҳмон Сатторов ва Абдулҳамид Алижоновларнинг фикр-мулоҳазалари ҳам эътбиорга молик.

— Ҳозир биз пилла тайёрлаш борасида асосан хўжаликлар билан шартнома тузамиз. Бундан, истайсизми-истамайсизми, оддий пиллакорлар кўпроқ зарар кўрадилар. Агар уларнинг ўзлари худди хитойлик ҳамкасблари сингари тўғридан-тўғри пиллахоналар билан шартнома тузиб, ипак қурти боқсалар, хўжаликлар ҳудудидаги тутлар уларга доимий равишда бўлиб берилса, ортиқча сарф-харажатлардан, шунингдек, ижтимоий суғурта пули тўлашдан озод бўлардилар. Меҳнатлари эвазига ҳозиргидан анча кўп ҳақ олардилар.

— Ипак қуртини марказлашган усулда парваришлаш ҳозирча ўзини оқламаган экан, хўжаликлар пиллакорларнинг томорқасига 1-1,5 қути уруғ боқишга мослашган қуртхона қуриб берсалар ёки маблағ ва қурилиш материалларидан ёрдамлашсалар, фойдадан холи бўлмасди, — дейди Абдулҳамид ака. — Яна бир мулоҳазам: ўтган йилги режадан ортиқ пиллани четга сотиш билан асосан бизга алоқаси йўқ ташкилотлар, соҳамиз мутахассиси бўлмаган кишилар шуғулландилар. Эндиликда, менимча, бундай воситачилигу даллолчиликларга чек қўйиш керак. Пиллани ташқарига сотиш билан шуғулланиш учун бирлашмага рухсат ва имтиёз берилса, ёмон бўлмасди.

ҲАР БИР СОҲАНИНГ ТАҚДИРИ ВА РАВНАҚИ учун жон куйдирувчиларининг кўп бўлгани яхши. Ана шундай кишиларнинг саъй-ҳаракатлари, изланишлари, меҳнатлари натижасида вақти келиб пилламиз сифати яхшиланишидан умидвормиз. Бироқ уни жаҳон бозорига кўпроқ ипак ва тайёр маҳсулот ҳолида чиқаришга эришишимиз зарур. Зеро, биз «Пилламиз — тилламиз» деган гапни кўп ишлатамиз. Лекин пилла хом ҳолича ҳеч қачон тилла бўла олмайди, бор-йўғи хомашёлигича қолаверади. Ундан йигириладиган ипак, ипакдан тўқиладиган асл матолар эса росмана тиллага айланиши мумкин!

ХАЛҚ ЖАБҲАСИ НЕГА МАҒЛУБИЯТГА УЧРАДИ?

Боши биринчи бетда

сайланган президентдан унинг ҳокимият тепасига чиқиши учун овоз берганларнинг анчагина қисми нечун юз ўгирди? Ёш мустақил давлат биринчи демократик ҳукуматининг шитобли парвози ва қулаши сабабларини келгуси тарихчилар ва сиёсатчилар ҳали чуқур таҳлил этиб беришар. Аммо Озарбойжондаги (бошқа жойлардаги каби) демократларнинг ҳокимиятдан маҳрум бўлишига олиб келган умумий сабабни ҳозирнинг ўзидаёқ айтиб ўтса бўлади... Ижтимоий-сиёсий ва миллий тафовутлар нақадар турли-туман бўлмасин, собиқ иттифоқнинг пост коммунистик давлатларида умумхалқ томонидан сайланган янги тўлқин намояндалари сиёсат саҳнасидан кетишинк тезлаштирган омиллар ўхшашлигини пайқаб олиш унчалик қийин эмас.

Литва раҳбари сайловда мағлубиятга учрагач, юқори лавозимдан маҳрум бўлгани, Грузия президенти пулемёт садолари остида қочгани, ўз ихтиёри билан Келеки қишлоғига қамалиб олган Озарбойжон бошлиғини парламент ваколатлардан маҳрум этгани каби ҳолатлар бизни чалғитмай қўяқолсин. Тарих уларни дучор этган тақдирнинг битта нишонаси борлиги мутлақо равшан. Халқ эътиборига сазовор бўлиш ва уни ўзига эргаштириш имконини берган чиройли ғоя ва шиорларни амалга оширишга қобилиятсизлик фожиаси мана шу нишонадир.

Коммунистик режимга қарши курашда сиёсатчи бўлиб шаклланган юқори маълумотли инсонпарвар диссидентлардан биронтаси — Ландсбергис ҳам, Гамсаҳурдиа ҳам, Элчибей ҳам (уларнинг ёнига яна бир неча киши қўшилса ажаб эмас) — бунёдкорликка ярoқсиз бўлиб чиқди. Улар фақат бузишга ярoқли экан! Аммо бу уларнинг айби ҳам, кулфати ҳам эмас, сирасини билмоқчи бўлсангиз — тарихий вазифаси эди. Аммо буни билишдан одамларга ҳеч қандай наф йўқ. Кўп тилни билувчи филологлар ва консерватория профессорларида давлатни бошқариш тажрибаси ва амалий кўникмаси йўқлиги устига янги маъмурларнинг тоқатсизлиги ҳамда коммунистик ташкилотларда тарбия топган корафта арбобларга ишончсизлиги қўшилиб, аҳволни баттар чигаллаштирди. Жумладан, давлатни бошқариш соҳасида уларнинг «ўз» мутахассислари ва амалиётчилари топилмади.

Ҳар ҳолда, Озарбойжонда айни шундай бўлди. Бундан бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Республиканинг «ҳақиқий мақоми»ни таъминлашни уддалай олмаган коммунистик раҳбарларга қарши кураш тўлқинида юзага келган халқ жабҳасининг ғоялари ва шиорлари жуда кенг доираларга маъқул бўлиб, улар томонидан қўллаб-қувватланди. Озарбайжон халқ жабҳаси чақирган митингларга турли ёшга, миллатга ва табақага мансуб бўлган юз минглаб кишилар тўпланар эди. Бироқ кўпчилик инқилобларнинг ҳаракатлантирувчи кучи — жамиятнинг энг ночор ва ижтимоий хўрланган (бинобарин, исёнга осонгина учадиган энг жазавали) табақалари: қочқинлар, лимитчилар, шаҳар камбағаллари, талабаларнинг бир қисми ҳаракатнинг таянчи бўлди. Уларнинг жазаваси ва муросасизлиги, баъзан эса ашаддий тажовузкорлиги ҳаракатни ҳаддан ташқари инқилобийлик ва янгича болшевизм сари тойдириб юборишдан ушлаб қола оладиган либерал зиёлиларнинг кўкрагидан итармай қолмади.

Жабҳа раҳбарлари буни тушунмадилар, деб бўлмайди. Улардан бири мен билан шахсий суҳбатда энг илғор зиёлилар четда қолганидан хафа бўлса ҳам, митинглар ва иш ташлашлар даврида уларнинг лоқайд хайриҳоҳлиги ва ақл-заковати жазавага тушганларнинг шитобли фаоллигидан кўра қадрсизроқ эди, деб тан олди. Жабҳанинг бошқа ишбошилари каби у ҳам, чамаси, бемалол бошқарса бўладиган мана шу бузғунчи кучни бир вақти келиб, зарур бўлганида, жиловлаб олиш мумкин, деб ўйлаган бўлса керак. Аммо бунинг акси рўй берди: уларнинг ўзлари фаолларнинг фикр ва кайфиятига бўйсунишга мажбур бўлдилар. Митингнинг деярли ҳар бир қатнашчиси ғалабадан кейин лавозим ва юқори амал талаб қилди.

Тарих ва бегоналарнинг тажрибаси ҳеч кимни ҳеч нарсага ўргатмаслиги рост. Болшевизмнинг энг яхши анъаналари руҳида жамики ҳокимият тузилмаларидаги етакчи лавозимлар, саноатдан тортиб маиший хизмат ва коммунал хўжалигигача бўлган барча соҳалардаги энг муҳим амалларни замонавий «железняк каби матрослар» эгаллай бошладилар. Янги амалга тайинлашлар ҳар кимни ҳам лол қолдириши мумкин эди! Фалсафа институтининг чала аспиранти вазирлар маҳкамасига, физик ташқи сиёсий маҳкамага бошчилик қилди, қишлоқ шифокори миллий хавфсизлик вазирлигидаги иккинчи шахс бўлиб қолди, туман радиоэшиттириши диктори президентнинг ходимлар бўйича давлат маслаҳатчисига айланди. Жойларда юқори мансабларга кўтарилганлар бундан ҳам ғаройиб эди. Бу жойларда кўпинча мутлақо саводсиз, ахлоқий жиҳатдан шубҳали кишилар ҳокимиятни эгаллаб олдилар. Ходимлар соҳасида ўтказилган бу ҳалокатли сиёсатнинг хатоларини кейинги вақтларда маъмурларнинг ўзлари ҳам тан ола бошлаган эди. Мана шу сиёсатнинг оқибатлари ўзининг ҳудудий яхлитлиги учун жуда оғир урушни давом эттираётган республиканинг аҳволи кескин ёмонлашувига олиб келмай қолмади.

Бироқ иқтисодиёт бутунлай барбод бўлгани, аҳолининг турмуш тарзи пасайиб кетгани, ҳарбий соҳадаги муваффақиятсизликлар, мукаммал ҳуқуқларнинг йўқлиги, билиб-билмай, «соддадиллик билан» гоҳ у, гоҳ бу қўшниларни ранжитиш, танг аҳволдан қандай қутилишнинг энг оддий усулларини тушунмасликдан далолат берувчи кетма-кет қарорларнинг чиқарилиши ўзларини демократлар деб эълон қилган кишилардан ҳафсала пир бўлишининг жуда муҳим сабаби эди. Аммо бош сабаб бошқа ёқда эди. Сотқинлик ва порахўрлик маъмурларга бўлган ишончни бутунлай путурдан кетказди. Кечагина адолат учун курашиб юрганлар, ишчи ва талаба ётоқхоналарида чорночор кун кечираётганлар дарҳол, ҳамманинг кўз ўнгида басавлат қиёфага кириб, кибрларча таманно касб этишлари, амалдорларнинг эшиги ёнида «Мерседес»ларнинг туриши ҳамманинг ғашига тегиб, норозилик қўзғатмаслиги мумкин эмас эди. Янги сиёсатчилар орасида нопокликда асло гумон қилинмаган жуда оз кишиларнинг бири — президентнинг обрў-эътибори ҳам аҳволни қутқара олмади. Демократларнинг обрўйи пасайган сайин коммунистик тузум сиёсатчиларининг, ҳар ҳолда қотиб қолган ақидаларга ёпишмай, амалиётчи ва корафта эканини, мафкуравий қуюшқонга «янги тўлқин»нинг кўпгина сиёсатчиларидан кўра камроқ ихлосмандлигини намойиш қилган кишиларнинг обрўйи тобора кўтарила бошлади.

Президент А. Элчибей Бокудан пинҳона жўнаб кетмасидан аввал «Эл-оба» мустақил социология маркази томонидан жамоатчилик фикрини билиш мақсадида ўтказилган сўнгги савол-жавобда қатнашганларнинг 69,7 фоизи сиёсий раҳбар сифатида Ҳайдар Алиевни ёқлаган эди. Миллий мустақиллик партиясининг раиси Эътибор Мамедов иккинчи ўринни олган бўлса, учинчи ўринни олган Абулфайз Элчибейни қувватлаганлар 17 фоиздан ошмаган эди. Ҳозир бу кўрсаткичлар бир-биридан янада кўпроқ фарқ қилади деб таxмин этса бўлади. Буни Озарбойжон халқ жабҳасининг ишбошилари ҳам тушуна бошлаган бўлса керак. Парламентнинг собиқ бошлиғи Исо Гамбаров адолатсиз муносабат оқибатида Сурет Ҳусайнов сафдошдан душманга айлантириб қўйилгани маъмурларнинг айби эканини тан олди.

Шундай бўлса-да, фавқулодда ҳолатга қарамай, Элчибей тарафдорлари чақираётган митингларга ва берилаётган баёнотларга қараганда, Озарбойжон халқ жабҳасининг ишбошилари бўлиб ўтган воқеалардан кейин ҳам одамлар уларни қанчалар хуш кўрмаётганини тўла-тўкис англаб етмаяптилар. Бу эса энг ачинарли ҳолатдир.

Митингбозлик демократиясидан ва оломоннинг зўравонлигидан чарчаган одамлар энди раҳбарлардан бошқача фазилатли бўлишни — корафталикни, сиёсий вазминликни, мафкуравий муросасизлик асорати бўлмаган амалиётчиликни талаб қилмоқдалар. Бошқача қилиб айтганда, улар ҳокимият тепасига чиқиб олган демократларга етишмаслиги аниқ бўлган ва буларсиз келгусида муваффақият ва мададга умид боғлаш қийин бўлган фазилатларни талаб қилмоқдалар. Дарвоқе, улар орасида ҳали сиёсатда ўзини тўла-тўкис намоён этмаган кишилар ҳам оз эмас. Келгусида улар ўз истеъдодларини рўёбга чиқара оладиларми, қақшатқич мағлубиятдан тўғри сабоқ чиқаришга фаросатлари етадими, бу нарса уларнинг ўзларига эмас, республиканинг ҳозирги раҳбариятига ҳам боғлиқдир. Ҳозирги раҳбарият барча соғлом кучларни жипслаштириш ва миллий тотувликка эришиш ҳақида эълон қилинган шиорни амалда қанчалик рўёбга чиқара олишига боғлиқдир.

Тунзале КАСУМОВА.

Боку.

(«Труд» газетасининг 9 июл сонидан).

МАДАНИЯТ МУАССАСАЛАРИНИ БИРЛАШТИРАЙЛИК

Маданият соҳаси мутахассиси бўлганлигим учун қишлоқ жойлардаги маданий-маърифий муассасалар тизимидаги айрим чалкашликлар ҳақида фикр билдирмоқчиман. 21 минг аҳолиси ва 9та аҳоли яшайдиган қўрғонларга эга бўлган Меҳнатобод туманида 27та маданий-маърифий тармоқ бор. Бу маданий-маърифий муассасалар — республика Маданият ишлари вазирлигига қарашли туман маданият Уйи, 6та қишлоқ маданият уйлари, марказий кутубхона ва унинг жойлардаги тармоқлари ҳамда автоклуб, булардан ташқари деҳқончилик саноати ходимлари (ДСХ) касаба уюшмасига қарашли ҳар бири 360—400 ўринли бўлган 7 та ҳашаматли маданият саройлари ва шу уюшмага қарашли 3та кутубхонадир.

Бир туманда амалга ошириладиган вазифалари бир хил бўлган 27та маданий-маърифий муассаса фаолият кўрсатади. Аммо улар икки хил маҳкамага бўйсунади. Бир қисми туман маданият ишлари бўлимига, иккинчи қисми ДСХ касаба уюшмаси туман қўмитасига қарашли. Туман маданият бўлимига қарашли клуб муассасаларининг ҳаммаси мослаштирилган биноларга жойлаштирилган. Қишлоқ маданият уйлари ва туман маданият уйи учун мослаштирилган бу биноларда нафақат оммавий-маданий тадбирлар, балки тўгараклар машғулотларини ўтказиш учун ҳам шароит йўқ. ДСХ касаба уюшмасига қарашли клуб муассасаларида эса махсус бинолар бўлганлиги учун барча шарт-шароитлар муҳайё.

1990 йил охирида туман маданият ишлари бўлимига қарашли махсус биноларга эга бўлмаган қишлоқ клубларини тугатиб, уларда ишловчилар сонини сақлаб қолган ҳолда туман маданият уйи базасида «Халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар маркази»ни ташкил этиш таклифи билан чиқдим. Таклифим туман ҳокимияти ва вилоят Маданият бошқармаси раҳбарлари томонидан қўллаб-қувватланди. 1991 йил давомида тажриба тариқасида хўжаликлардаги боғчалар ва мактабларда иш олиб бордик. Ишларимиз юришиб кетди. Натижалари ёмон бўлмаяпти.

Кейинги икки-уч йил давомида мутахассис кадрлар йўқлиги сабабли ДСХ касаба уюшмасига қарашли клуб муассасаларида, маданият саройларида онда-сонда ўтказиладиган йиғилишлару, кино кўрсатишдан бошқа иш қилинмаяпти. Бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан давом этаётган иқтисодий танқислик туфайли штатлар қисқартирилиб ҳар бир маданият саройида киномеханикдан ташқари бир ёки икки ходим номигагина ишлаб турибди. Биноларни таъмирлаш, мусиқа асбоблари ва керакли жиҳозлар сотиб олиш тўғрисида гапирмаса ҳам бўлади. Бундай ҳолни нафақат бизнинг туманимизда, балки вилоятимизнинг чўл жойларидаги Оқолтин, Ш. Рашидов номидаги туманларида ҳам учратиш мумкин. Чунки 70-чи ва ундан кейинги йилларда янги ўзлаштирилган ерларда ташкил этилган хўжаликларнинг кўпчилигининг марказий қўрғонларида бош план асосида маданият саройлари ҳам қурилган. Улар қишлоқ жойларида бўлганлиги учун аксарияти ДСХ касаба уюшмасига қарайди. У жойларда Маданият ишлари вазирлигига қарашли маданий-маърифий муассасалар ҳам бор.

ТАКЛИФ ҚИЛАМАН

Баъзи жойларда жамоа хўжаликлари ва турли жамиятларга қарашли махсус клуб муассасалари ҳамда кутубхоналар ташкил этилган.

Республикамизда Маданият ишлари вазирлиги тасарруфидаги клуб муассасалари ва кутубхоналар бюжет маблағлари ҳисобига фаолият кўрсатаётганлиги учун уларнинг моддий техника базаси ночор, кўпчилиги мослаштирилган биноларга жойлаштирилган, оммавий-маданий ишларни амалга ошириш имкониятига эга эмас. Республикамизнинг чекка қишлоқларида номигагина рўйхатларда, ҳисоботларда «фаолият» кўрсатиб келаётган клуб муассасалари ҳам йўқ эмас. Давлатнинг ҳамёнига зиён келтираётган бундай маданият муассасаларининг кимга кераги бор. Умуман, республикамиз қишлоқларидаги турли маҳкамаларга бўйсунадиган «эгизак» маданият муассасаларининг бўлиши шартмикин?

«Чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин» деган мақол бор. Мен касаба уюшмалари ва уларга қарашли клуб муассасаларида хизмат қилаётган ходимларни камситмоқчи эмасман. Маданий-маърифий муассасалари ва уларнинг фаолиятига Маданият ишлари вазирлиги раҳбарлик қилса, касаба уюшмалари эса меҳнаткашларнинг ҳуқуқий билимларини ошириш, социал иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш, соғломлаштириш ва дам олиш тармоқларини ташкил этиш каби ишларни амалга оширсалар шунда ҳар иккала тараф ҳам шубҳасиз халқ манфаати учун астойдил хизмат қилган бўлар эди.

Маданият муассасалари ва ходимларининг вазифаси — меҳнаткашларнинг маданий дам олишини ташкил этиш, халқ ижодиёти, ҳунармандчилиги ҳамда ҳаваскорлик санъатини ривожлантириш, миллий анъана ва урф-одатларни ҳаётга тадбиқ этиш, миллий қадриятларимизни тиклаш, маданий меросимизни ўрганиш, уларни келажак авлодларга етказиш, малакали мутахассислар тайёрлаш, халқ маданиятининг янги қирраларини такомиллаштиришдир.

Юқорида айтилган фикрларнинг кўп қисмини амалга ошириш касаба уюшмаларига қарашли маданий-маърифий муассасаларнинг асосий вазифалари қаторига кирмайди. Иккинчидан, уларда маданий-маърифий ишлар кўламини тўлалигича қамраб олиш учун етарли даражада куч ва имконият ҳам йўқ. Туманларда уларнинг ишларини назорат қиладиган ва амалий ёрдам берадиган методик марказлар йўқ. Малака ошириш, тажриба алмаштириш ишлари қониқарли эмас. Иқтисодий жиҳатдан ночор бўлган давлат хўжаликлари ширкат хўжаликларига айлантирилаётганлиги муносабати билан шу пайтгача зўрма-зўраки сақланиб келинаётган ДСХ касаба уюшмаларига қарашли маданий иншоотларнинг ҳоли не кечаркин?

Яна шуни таъкидлаб ўтмоқчиманки, мутахассис кадрлар тайёрлаш, уларни иш билан таъминлаш республика Маданият ишлари вазирлиги ихтиёрида бўлганлиги туфайли касаба уюшмаларининг маданият муассасаларига мутахассис кадрлар етказиб бериши ҳам кўнгилдагидек эмас. Юқоридаги сабабларга кўра қишлоқ аҳлига маданий хизмат кўрсатиш, бадиий ҳаваскорлик ва халқ ижодиётини ривожлантириш кўлами ҳозирги давр талабига жавоб бермаяпти.

Асосий мақсадга ўтадиган бўлсак, шаҳар ва шаҳар кўринишидаги аҳоли яшайдиган жойларда театр, кинотеатр, стадион, бассейн, истироҳат боғлари ва бошқа ҳар хил кўнгилочар жойлар ҳамда томошагоҳлар кўп. Қишлоқ аҳлининг эса ҳордиқ чиқариб дам оладиган жойлари бўлган клуб ва кутубхоналар ночор ҳолга ташлаб қўйилган. Бу даргоҳларни ҳақиқий маданий-маърифий жойларга айлантириш ҳақида ўйлайдиган вақт келди. Бунинг учун республикамиз раҳбарияти томонидан тарқоқ ҳолдаги қишлоқ хўжалиги, транспорт, савдо, саноат ва қурилиш ташкилотларининг такомиллашган ҳолда қайта ташкил этилаётганлиги республикамиз маданият муассасаларининг ҳам янада мужассамлашувига ижобий туртки бўлса ажаб эмас.

Хуллас, республикамизнинг қишлоқ жойларидаги барча маданият муассасалари бошқарувини республика Маданият ишлари вазирлиги тасарруфига ўтказиш бугунги кунда давр талаби бўлиб турибди.

Абдураззоқ УСАРОВ,
Сирдарё вилояти Меҳнатобод тумани маданият ишлари бўлими мудири

«ИБОДАТИ ИСЛОМИЯ»

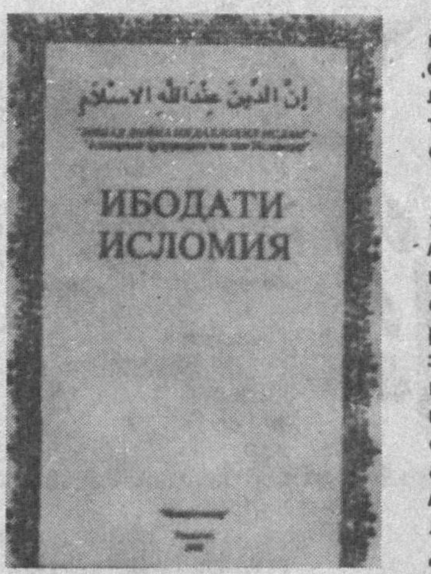

Мовароуннаҳр мусулмонлари идораси Олий ҳайъати диёримиз мусулмонларини бошланғич диний адабиёт билан таъминлашни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. «Мовароуннаҳр» нашриёти босмадан чиқарган Аҳмад Ҳодийнинг «Ибодати исломия» (1992) китоби ана шу йўлдаги уринишлардан биридир. Рисолада Ислом динида буюрилган эътиқод, амалу ибодатларнинг ҳукмлари баён этилган.

Китоб беш қисмдан ташкил топган. Биринчи қисмда дин ва шариат, Аллоҳ таолонинг ўз бандаларига юборган ҳукмлари ифодаланган. Бу қисмда фаришталар, пайғамбарлар ва уларнинг мўъжизалари, Аллоҳ таолонинг муқаддас китоблари, тақдир ва қазо, замоннинг охири, қиёмат кунининг шарҳи, жаннат ва жаҳаннам, саҳобалар, халифалар, аҳли суннат ва жамоа, мужтаҳид ва шариат ҳукмлари тўғрисида маълумот берилади.

Иккинчи қисм «Ислом покловчи диндир. Покланишга шошилинг, нопок киши жаннатга қўйилмас», «Ислом динининг пойдевори покликдир», «Поклик иймондандир» каби ҳадислар билан бошланади.

Ислом дини энг тўғри ва энг покиза, шаффоф диндир. Шунинг учун ҳам у ўз бандаларига жисмоний ва маънавий тозаликни, кийим кийишдаги озодаликни, озиқланишдаги покизаликни амр этади. Айниқса, намоз чоғи бу поклик мукаммал бўлмоғи лозим.

Ушбу қисмда таҳорат ва унинг шартлари, суннатлари, дуолар, ғусул, жунуб, таяммум, покланиш, истибро ва истинжо, аврат аъзолар хусусида сўз боради.

Учинчи қисмда китобхонлар «Мўъминлар намозни ўз вақтида ўқишлари фарз қилинди», «Мўъминлар беш вақт намозни канда қилмаганлари сабабли ҳам Аллоҳ уларнинг гуноҳларини кечиради», «Агар мўъмин банда катта гуноҳ қилмай беш вақт намозни канда қилмаса, Аллоҳ унинг у жумадан бу жумагача қилган кичик гуноҳларини кечиради» каби оят ва ҳадиси шарифлар билан танишишлари мумкин. Бу қисмда намоз ўқиш қоидалари, қибла, ният, азон ва иқомат, тасбеҳ ва дуолар ҳам баён қилингандир. Тўртинчи қисмда «Намозни имом ва жамоат билан ўқимоқ ёлғиз ва танҳо ўқимоқдан йигирма етти даража ортиқ савоблидур» дейилган. Бу қисмда имомликка ҳақли кишилар, мудрик ва масбуқ, масжид ва жамоат, қазо намози, саждаи саҳв (хатони тузатадиган сажда), муқим ва мусофир, жума намози, ҳайит кунлари, таровеҳ, жаноза ва ҳар турли нафл намозлар ҳақида сўз юритилган.

Бешинчи қисмда эса рўза, закот, ҳаж тўғрисида маълумот берилади. Асосан рўзанинг суннат, макруҳ ва муфсидлари, қазо ва каффорат, рўза фидяси, эътикоф баёни, закот, пул ва савдо молларининг нисоблари, фидя, фитр ва нафл садақа, қурбонлик сўйиш, назр ва ақиқа, ҳаж амаллари, ҳожилар Маккаи мукаррамада қиладиган амаллар, бола туғилганда қилинадиган амаллар ва ўқиладиган дуолар, васият, майит ва жаноза, мотам, йиғи ва таъзия, қабристонга бориб зиёрат қилиш, ямин, қасам, онт ва турли дуолар хусусида сўз юритилади.

Ушбу рисола кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган бўлиб, мактаб ёшидаги толиби илмлар учун ҳам ва улуғ ёшдаги саводли кишилар учун ҳам эътиқоду амал масалаларини ўрганишда хизмат қилади.

Аҳмад Ҳодийнинг «Ибодати исломия» асари Тошкент «Китоб» нашриёт-матбаа ишлаб чиқариш бирлашмасининг 3-босмахонасида 50 минг нусхада чоп этилиб, сотувга чиқарилган. Масъул муҳаррир — Муҳаммад Амин Муҳаммад Юсуф. Рисолани Абдулбоқи Имомхон билан Абдулбосит Абдулборий нашрга тайёрлаган. Муҳаррир — Нуруллоҳ Рауфхон ўғли. Асл нусхани Алишер Абдумавлон тайёрлаган.

Бахтиёр ТИЛЛА ХИДИРАЛИ ўғли

Доимий ҳамроҳ

АЙРИЛИҚ ДОҒИ

Ёқуббек акани Кўкча қабристонига қўйдик. Шопойизга келганда тобутни машинадан елкага олиб, уёғига пиёда кетилди. Қабристонгача салкам бир чақирим йўл бор эди. Шу жойда халқимизнинг қадим урф-одати намоён бўлди: қаршидан келаётган машиналар гўё тақа-тақ тўхтади. Машиналарнинг эгаларию бошқа йўловчилар тобутни бири қўйиб иккинчиси елкасига олишар, марҳумнинг ҳақига дуои фотиҳа этишарди. Буларнинг барчаси айрилиқ доғидан юм-юм йиғлаётган кўнгилларга таскин берди: Андижондан узоқда бўлса-да, ўз халқи, ўз яқинлари, ўз дўстлари орасида бандаликни бажо келтириш унга насиб этди.

Ҳа, ажойиб ёзувчи Ёқуббек Яквалхўжаев орамиздан кетди. У камтарин инсон эди. Қанча у кишини билсак, бирор марта бўлсин на ўзаро суҳбатда, на анжуманларда бировнинг сўзини бўлиб, минбарга интилганини, бировга ёмон гапирганини кўрмаганмиз. У адолатли инсон эди. Адолатсизликнинг устидан чиққан пайтда албатта ўз муносабатини билдирар эди. У камтар ёзувчи, журналист, муаллим эди. Ўзининг дастлабки «Қайтар дунё» романини ёзиб қўйиб, қандай бўлар экан деган истиҳола билан бир қанча муддат дўстларига ҳам ўқитишга ийманди. «Қайтар дунё» эса ўзбек адабиётида муҳожирлар ҳаётидан ёзилган ажойиб асар сифатида ўз ўқувчисини топди. Кетидан «Уч кўчанинг охири» романи ёзилди. Бу асар ҳам жамоатчилик томонидан хайриҳоҳлик билан кутиб олинди. «Муҳожир» романи эса қўлёзмалигича қолди. Мазкур учинчи роман ҳам ўз ўқувчисини топишига ишонамиз. Аммо, камтар инсон, истеъдодли ёзувчи, дилкаш дўст, меҳрибон ота Ёқуббек акани энди топиб бўлмас... Ундан бир-биридан азиз фарзандлару романлар, адабий-танқидий, публицистик мақолалар, энг муҳими, яхши хотира ёдгорлик бўлиб қолди. Жойингиз жаннатда бўлсин, Ёқуббек ака!

Ёқубжон ХЎЖАМБЕРДИЕВ

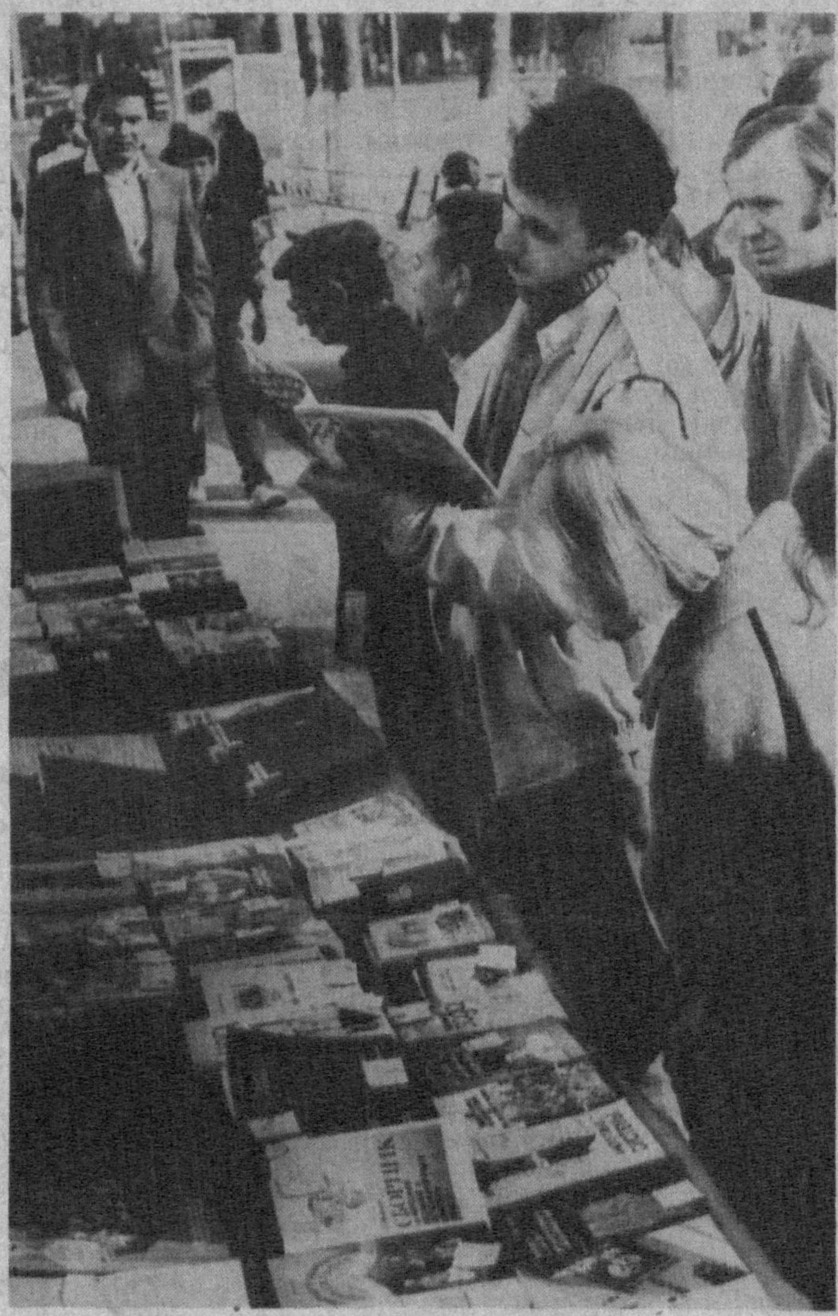

КИТОБХОН ЮРТ

ДИҚҚАТ: ЯНГИ ФИЛМ!

Шу кунларда «Киноактёр» бирлашмасининг ёш режиссёрларидан Анвар Нурматов «Қалб жароҳатлари» номли афсонавий, тарихий мавзудаги бадиий филмни суратга олиш тараддудида. Филм асосида халқимизнинг урф-одати ётади. Унда ҳаётимизда юз бераётган салбий кўринишлар фош этилади, инсоний фазилатлар улуғланади. Асарнинг сценарийсини ҳам режиссёрнинг ўзи ёзган.

Филмда бош ролни ёш актёр Баҳодир Расулхўжаев ижро этади. Шунингдек, асосий ролларда Фарида Хўжаева, Эгамберди Раҳимов, Содиқ Мамажонов каби актёрлар ўйнашади. Филмни асосан, Фарғона вилоятининг Яйпан тоғларида ҳамда мўъжизавий ғорларида, шунингдек, Оҳангарон ва Олмалиқдаги тоғли ҳудудларда суратга тушириш режалаштирилган.

Киночиларга Оҳангароннинг ижарадаги шифер заводи жамоаси ҳомийлик қилмоқда. Бу хайрли ишни Оҳангарон шаҳар ҳокимияти ҳам қўллаб-қувватлаган.

Комил УЛУҒ

Суратларда: шу филмдаги асосий роллар ижрочилари.

ҒАРОЙИБ ГУЛ

Кактуслар жуда ғаройиб ўсимлик. Жуда ғаройиб гул. Америка қитъасидан биз томонларга келиб қолган. Уй, идораларимизда деразалар токчаларини ишғол қилган. Кактусларнинг ранг-баранг шакллари, ранг-баранг шаклларга кириши кишини ҳайратга солади. Улар ўткир тиканлари билан, мағиздор ва лазиз япроқ-танаIарини ташқи муҳитдан, унинг озорларидан ҳимоя қиладилар.

Ўзларига ғубор қўндирмайдилар. Кактус вужуди доим яшил, доим яшовчан ва доим кўзни қувонтиради.

Кактуслар деразангиз токчасида узоқ вақт миқ этмай туради. Ундан... садо чиқмайди. Сўнг ҳеч кутилмаганда бирдан «портлайди», сўйлаб юборади. «Сўйлаб юборади», десак ажабланманг. У узоқ пайт индамай, сўнг бирдан бўртиб гул очганда, ҳақиқатан ҳам, худди тилга киргандай бўлади. Унинг гули ўзининг ғаройиботи, ажойиб шакл-шамойили, нозикдан-нозик ранг бўйи билан ҳар қандай кишини лол қилади.

...Редакциямизда кўп замонлар яшаб унинг ўз аъзосидай бўлиб қолган кактусимиз саратон бошида очилди. Унинг ғаройиб юлдуз-гули худди иссиқ океанлар тубида яшайдиган медузаларни эслатарди. Ва худди ер юзида илк бор гул ва ҳаёт бўлган кўз илғамас ибтидоий замонлар қаъридан туриб ҳикоя қилаётганга ўхшарди.

— Вой, бу қандай гул? — деди Севара.

— Кактусимиз гуллади, — деб жавоб берди суюнио Нафиса опа.

«УЗБЕКИНТУР» РЕСПУБЛИКА ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ БИРЛАШМАСИ ҚУЙИДАГИ МАМЛАКАТЛАРГА

САЁҲАТГА ТАКЛИФ ЭТАДИ

САУДИЯ АРАБИСТОНИ	7 кун
ТУРКИЯ (Истанбул)	7 кун
ҲИНДИСТОН (Деҳли, Агро)	7 кун
БИРЛАШГАН АРАБ АМИРЛИКЛАРИ (Шаржа, Дубай)	7 кун
ПОКИСТОН (Карачи)	7 кун
ТАЙЛАНД (Бангкок)	7 кун
АҚШ (Нью-Йорк)	8 кун
ГЕРМАНИЯ (Франкфурт)	7 кун
ФРАНЦИЯ (Париж)	7 кун
ИСПАНИЯ (Барселона)	7 кун
ГРЕЦИЯ (Афина)	7 кун
ВЕНГРИЯ (Дебрицен)	7 кун
СУРИЯ	5—7 кун
ЭРОН	5—7 кун

Меҳмонхона, овқатланиш, чет эл паспортини расмийлаштириш, чақирув қоғозлари тайёрлаш ва йўл харажатлари йўлланма нархига киради.

Бошқа маълумотларни шанба, якшанбадан ташқари ҳар куни соат 9дан 18гача 67-53-87, 67-47-62 телефонларига қўнғироқ қилиб билишингиз мумкин.

Бирлашма манзилгоҳи: Тошкент шаҳри, Буюк Ипак Йўли кўчаси, 115-уй. «Саёҳат» меҳмонхонаси ёнида.

МИРТЕМИРНИ ЁД ЭТИБ

Иқон қишлоғи аҳолиси ҳамқишлоқлари Миртемирнинг 83 йиллигини нишонладилар. Анжуман шоирнинг уй-музейида бўлиб ўтди. Аҳмад Яссавий номидаги мактаб директори Зайниддин Шомухторов Миртемирнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида маъруза қилди. Сўнгра шоирнинг тоғаси Мамадали Ирисбоев, дўсти Абдазим Саидакбаров, қишлоқ жамоаси раиси Шамсиддин Баҳриддинов, Арзимат Абдуқодиров, Шоймухтор Бойбеков Миртемир ҳақидаги хотираларини сўзлаб бердилар. Маҳаллий ижодкорлардан Фарҳод Раҳимов, Светлана Султонова, Султон Бобохонов, Шоҳида Аббосова, Зулфизар Раҳимова, Сабоҳат Сиддиқова шоир шеърларидан ва ўз ижодларидан намуналар ўқишди. Кеча сўнггида Иқон жамоа хўжалиги, Аҳмад Яссавий номидаги мактаб маъмурияти, Миртемир адабиёт музейи ходимлари ҳамкорликда ҳар йили июн ойида Миртемир шеърияти кунлари ўтказиб туришга келишиб олдилар.

Ҳамза МИРҲАЙДАР

ЎзАС АХБОРОТИ

Ўтмиш алломаларимиз қиёфалари нафақат мутахассис рассомлар яратган тасвирий санъат асарларида, балки энди ижод йўлига тетапоя қадам қўяётган ҳаваскор, ижодкор ёшларнинг изланишларида ҳам ўз аксини топмоқда.

Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институти бадиий-графика факултети қаламтасвир кафедрасининг тажрибали ўқитувчиси Улуғбек Юсупов раҳбарлигида Баҳодир Эшчонов яратган «Амир Темур бюсти», Шуҳрат Панаев бажарган «Улуғбек бюсти», Ғайрат Машарипов ишлаган «Акром Аъзамов бюсти» каби ҳайкалтарошлик намуналари ўқишни битириш арафасида турган бўлажак мусаввир — муаллимлар диплом лойиҳалари давлат имтиҳон ҳайъати ва кўп сонли устозлари ҳамда мутахассислар томонидан юқори баҳоланди.

Тарихий, таниқли шахсларнинг сиймоларини иложи борича ўхшатиб тасвирлаш масъулияти ижодкор, талабалардан шу бугунга қадар тасвирий санъатнинг турли соҳаларида яратилган бир қанча асарларни чуқур ўрганишни, хулосалар чиқариб, таҳлил қилишни талаб этади. Шу сабаб улар диплом ишларини деярли бир йил мобайнида аста-секин пиширтиб, сўнгра қарийб икки ойдан кўпроқ муддатда катта ҳажмдаги асосий тугал намуна нусхасини яратдилар.

Ғайрат Машарипов бор имкониятини ишга солиб, қунт билан ишлаган ҳайкал-бюст кўп йиллар давомида халқ таълими соҳасида самарали меҳнат қилиб, минглаб кишиларга маърифат улашган саховатли қалб эгаси — ўқитувчи Акром Аъзамов хотирасига бағишланганлиги билан қадрлидир. Ёдгорлик ҳайкали Самарқанд вилояти Хатирчи туманидаги зиёкор муаллим ишлаган ва унинг номи билан аталаётган мактаб ҳовлисидаги хиёбонга ўрнатиш учун тайёрланган.

◆

Низомий номидаги педагогика институтида талабаларни зарур дастур, режа ҳамда тавсиялар билан таъминлаш борасида бирмунча ибратли ишлар амалга оширилмоқда. Бу ишга бадиий-графика факултетида ёшларга сабоқ бераётган профессор—ўқитувчилар ҳам ўз ҳиссаларини қўшмоқдалар.

Яқинда фалсафа фанлари номзоди Норсаид Ойдинов таҳрири остида Ўзбекистон Рассомлар уюшмасининг аъзоси, санъатшунослик номзоди, доцент Неъмат Абдуллаев сўзбошиси билан чоп этилган «Тасвирий санъат услублари ва фалсафий талқини» номли илмий ишлар тўплами қўлланма сифатида фойдаланиш учун талабаларга тарқатилди. Асосан рангтасвир кафедраси аъзолари қаламига мансуб бўлган рисолада рангтасвир, қаламтасвир, композиция, тасвирий санъат тарихи, бадиий-ижодий меҳнат, мактабдаги расм дарси машғулотларида ҳал этилиши лозим бўлган ўқув-тарбиявий ишлар ўз ифодасини топган. Айниқса, кўп йиллик тажрибага эга бўлган катта ўқитувчи Анвар Исахожиевнинг «Расм дарсларида кузатув дарсини қўллаш» мақоласи бўлажак ўқитувчилар учун зарур амалий, назарий тавсиялар, қизиқарли маълумотлар бериши билан ажралиб туради. Педагогика фанлари номзоди Ботир Бойметовнинг «Бадиий-графика факултетларида мутахассис фанларни ўқитиш услубиятларининг баъзи масалалари» мақоласи эса нафосат тарбияси жараёнининг муаммолари тўғрисида баҳс юритади.

Шунингдек, тўпламдан Ўзбекистон халқ рассоми, профессор Малик Набиев, рангтасвир кафедрасининг мудири Ғофур Абдураҳмонов, ёш тадқиқотчи ўқитувчилардан Нозим Толипов, Қаҳрамон Қурбоновнинг қизиқарли мақолалари, сурат ва жадваллар ўрин олган.

Баҳром ТОЖИЕВ

ЯНГИ ТОМОШАЛАР

Болаларга қувонч бахш этишни ният қилган Хива район маданият уйи қошидаги қўғирчоқ театри студияси ўз мухлисларига Мурод Боймуҳаммадов асари асосидо «Мурод ҳақида эртак» деб номланган спектаклни тортиқ этди. Асарни Светлана Давлатова саҳналаштирган. Спектаклдаги асосий ролларни ҳавоскор артистлардан Гулбаҳор Юсупова, Гулой Абдуллаева, Улуғбек Нурматов, Баҳром Мадраимов, Отахон Матёқубов ва бошқалар ижро этмоқдалар.

●

Пастдорғом район халқ театри ижодий гуруҳи ҳам болаларнинг ёзги таътил кунлари муносабати билан Ҳабибулло Каримов қаламига мансуб «Имтиҳон» деб номланган эртак-спектаклни томошабинлар ҳукмига ҳавола этдилар. Асарни режиссёр Абдураим Ортиқов саҳналаштирган. Спектаклдаги асосий ролларни мактаб ўқувчиларидан Анвар, Феруза, Ҳасан Ортиқовлар ҳамда театр ҳаваскорларидан Набижон Тўхтаев, Собиржон Худойқулов, Зайниддин Нормуродов ижро этганлар.

Салоҳиддин СИРОЖИДДИНОВ

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси ёзувчи

Ёқуббек ЯКВАЛХЎЖАЕВ

вафот этганини қайғу билан билдириб, марҳумнинг оила аъзолари ҳамда қариндош уруғларига чуқур ҳамдардлик изҳор этади.

ОТАМНИНГ ОТИ НИМАЙДИ?

ҲАЖВИЯ

Ғизиллатиб кетаётсам, чуриллатиб тўхтатишди. Айбимиз ўзимиз билан — тез юрдик. Назоратчи қуённи ушлаб олган бўридай завқланиб, ҳужжатларимни кўздан кечира бошлади. Бирдан:

— Ия! Полвонлардансизми? — деди жилмайиб.

— Ҳа, Полвонопмиз, — жавоб қилдим менам жилмайиб.

— Кечирасиз, ака, — деб назоратчи ҳужжатларимни қайтариб берди.

Оғзим ланг очилиб қолди. Э, биринчи марта ҳужжатимни ялиниб-ёлворишсиз, жарима тўламай, ошна-оғайнини ўртага солмай қайтариб олишим-да! Машинам томон кетяпману гандираклайман-эй, севинчдан.

— Ака! — деб назоратчи орқамдан чақирди, ўқ теккандай қалқиб тушдим.

— Ҳа, ҳа! — дедим қалтираб.

— Полвонов акамларнинг укалари бўласизми ёки акалари?

— Опалари! — деб юборибман ҳаяжонда.

— О-о-о! Яшанг. Аскиянияам қотиркансиз, ака. Биру нол! — назоратчи кулиб оқ йўл тилади.

Йўлда кетяпману куламан-эй: «Бировга ўхшатди мени, содда бўлмай кет».

Дам ўтмай битта савол мияни эговлай бошлади: «Полвонов дегани ким ўзи?» Ўйлаб кўрсам, туманимиз раҳбарининг фамилияси Полвонов экан! Калла ишлаб кетди денг: «Бундан фойдаланиш керак!».

Пул кетса кетсин, деб уст-бошни пўрим қилиб юбордим. Полвоновлардандмиз-да. Гавдамни бемалол қўйиб юбордим. Унча-мунча отни қўрқитадиган савлатим бор экан-эй! Тўхтатишса ҳам:

— Ҳорманглар, йигитлар! — дейман осмондан келиб.

— Саломат бўлинг! — жавоб қилишади кўплашиб.

— Яшанглар! — дейман мағрур бош қимирлатиб. — Бўшашманглар.

Мабодо журъат қилиб бирортаси ҳужжат сўраб қолса:

— Ия! — дейман ажабланиб. — Полвоновлардан ҳам ҳужжат сўрайдиганлар бор экан-да. Майли, майли. Мана, кўринг, Полвоновнинг ҳужжатини, — чўнтакка қўл солиб, ҳужжат излаган бўламан.

Назоратчи дарҳол қўлини кўксига қўяди:

— Э, кечирасиз ака, танимабман. Узр. Оқ йўл.

Хуллас, ишларим анча юришиб кетди. Ҳатто дўконларда, омборларда савлатимни кўрсатадиган бўлдим. Барака топкурлар қуруқ қайтаришмайди. Чўнтак ковласам астойдил хафа ҳам бўлишади. Етти йилдан буён битмай ётган уйни икки ҳафтада бўёқдан чиқарвордик, шалоғи чиққан «Москвич»имни «нол олти»га алмаштирдим. Хотиним олдида обрўйим терак бўйи! Ўтқазгани жой тополмай қолади:

— Вой, дадажониси, чарчамай келдингизми? Бахмал кўрпачага ўтиринг. Ёстиққа ёнбошланг. Пайпоғингизни ўзим ечиб қўяман, уринманг.

Овқатни келтиради конякхонга жуфтлаб. Пиёлани уч марталаб артади.

— Ичинг, дадаси, ичинг. Иштаҳангизни очади. Кейинги пайтда кўзларингиз киртайиб қолди.

Пишиллаб ўтириб конякни, орқасидан овқатни ураман-да, уйқуга кетаман. Эрталаб бир қўлида аччиққина мастава, иккинчисида бир пиёла оби-замзам билан хотиним тепамда пайдо бўлади.

— Ичинг, дадажониси, ичинг, бошингиз оғриётгандир...

— Яшанг, ўртоқ Парпиева, — дейман хотиннинг қитиқ патига тегиб. Чунки у киши фамилиямизга ўтмаган-да.

Аммо бир куни турсам мастава тугул хотиннинг ўзи ҳам йўқ.

— Парпиева, ҳов, Парпиева! — бақирдим ётган жойимда.

— Нима дейсиз, ўртоқ Полвонов! — хотин дарғазаб кириб келди.

— Мастава билан ҳалигидан келтиринг! — дедим.

— Катта холангизникида ичасиз энди! — хотин баттар ўдағайлади.

— Оғзингизга қараб гапиринг, ўртоқ Парпиева! Ким билан гаплашаётганингизни биласизми ўзи?! — жон ҳолатда ўрнимдан туриб кетдим.

— Биламан, — хотин пинагини бузмай жавоб қилди. — Оғзимга қараб гапиряпман. Полвонларнинг куни битди, билсангиз. Кеча Полвоновни ишдан олишди, мана газитда ёзишибди. Полвоновлар устидан иш қўзғатилибди, ўртоқ Полвонов!

— Ҳаз-ҳаз-ҳазиллашма, е! — дедим гандираклаб.

— Радио ҳазиллашадими? Азондан буён жавраб ётибди. Газет ҳазиллашадими?! — хотин газетани зарда билан отиб, чиқиб кетди.

Гурс этиб, ўтириб қолдим. Газетни ўқияпману, ҳеч нарса тушунмайман. Сўзлар кўзимга панжарага ўхшаб кўринади-эй!

— Ҳалиям пишиллаб ўтирибсизми? — хотин бобиллаб яна кириб келди.

— Хот-хот-хотинбой, — дедим аранг, — бу Полвоновнинг ўрнига ким бўлибди?

— Парпиев! — жавоб қилди хотин қўлларини белига тираб.

Унинг гапини эшитиб, кўз олдим ёришиб кетди.

— А? Ростданми?

— Ростдан, ўртоқ Полвонов, — хотин лабини буриб, оромкурсига ўтирди. — Полвоновларнинг куни битиб, Парпиевларга кун туғди. Туринг, жойингизни йиғиштиринг, чой қўйинг, мастава пиширинг, бошим оғрияпти.

Уй ишларига ҳам анча уқувим бор экан. Зумда жойларимни йиғиштириб, хонани саранжом-саришта қилиб қўйдим. Аччиққина мастава билан Парпиеванинг кўнглини ҳам олдим.

— Рўзғор тутишингиз чакки эмас, ўртоқ Полвонов, — деди Пар.... хотиним.

— Қўлдан келганча, — ийманиб жавоб қилдим.

— Яхши! — ўринларидан мағрур турдилар. — Бу ёғини эплайверасиз, амаллаб, — деб машинани миниб, кўчага чиқиб кетдилар.

Бутун рўзғор ташвиши ўзимга қолди. Аммо нолимайман. Ўртоқ Парпиеванинг топиш-тутиши меникидан қолишмайди. Фақат, фақат... Бир куни кайфиятлари яхшилигида кўнглимдагини айтдим.

— Шу, шу... Сиздан бир нарсани илтимос қилмоқчи эдим.

— Чайналмасдан гапиринг!

— Шу, Полвоновнинг баҳридан ўтсак...

— Ие, қандай қилиб? — хотиним ажабланиб қаради.

— Шу мениям фамилиянгизга ўтказиб олсангиз...

— Вой, ўйлаб гапиряпсизми, — хотин қиқирлаб кулди. — Эр хотиннинг фамилиясига ўтса, ва-ҳа-ҳа-ҳа!

— Полвоновларнинг иши прокурорларнинг қўлидаймиш... Яна мениям... — деб кўзимга ёш оливордим.

— Ҳа, бўпти, бўпти, — хотин қўл силтади. — Гаплашиб кўрармиз.

Хотин янги паспорт билан қайтган куни уйимизда байрам бўлиб кетди. Ҳазиллашиб:

— Полвонбой ўғли Кимсанбой, ўзингизни Парпивой қизи Сарвинисога тан маҳрамликка бағишладингизми? — десаям хафа бўлмадим.

Ишларимнинг олға юрганини айтинг. Кўчада яна савлат тўкиб юрадиган бўлиб қолдим. Рўзғор ишлариниям бўлиб қиламиз. Ош есак «ўртада сарсон илик».

— Олинг, ўртоқ Парпиев!

— Ўзингиз олинг, ўртоқ Парпиева!

Аммо илик ўртада кўп сарсон бўлмади. Парпиев қурғурням олиниб, Гиясов дегани қўйилди. Пул кетса кетсин, деб ялиниб-ёлвориб Гиясовга айландик. Гиясов ҳам узоққа бормади, Охунов дегани келди. Кейин... Ҳе, нечтаси келиб кетмади дейсиз. Энг ёмони бир ойдан буён раҳбарнинг ўрни бўш. Бошим қотган.. Асл фамилиямга қайтай десам, отамнинг отини чалкаштириб юборяпман: Мавлонмиди-ей, Полвонмиди-ей...

Фарзандларимизнинг гувоҳномасига қараб билиб олай, десам баттар бошим қотди: Полвонов Акмал, Гиясов Ҳамид, Охунова Ҳилола...

Отамнинг оти нима эди, а?

Саид АНВАР

«ФУТБОЛ ВА БОШҚАЛАР»

Кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган ушбу тўплам спорт ва унинг турларига оид ичакузди ҳангомалардан иборат.

Таржимон-тўпловчи Эркин Жабборов сўзбошида шундай ёзади: «Биринчидан, китобимиз номига чалароқ ишонинг. Негаки унинг ичида тўғридан-тўғри «Футбол» деб аталган бўлим йўқ. Бўлимларга «Ва бошқалар», «Ва бошқалар»дан бошқалар», «Спорт баҳона...» деган ном берилган. Бироқ бу маслаҳатимизга ҳам тўла ишонгудек бўлсангиз, ўзингиздан кўринг... Негаки, бунинг ҳам «негакиси» бор. Иккинчидан, «Таржимон-тўпловчи» деганимнинг қайсисига ишонсангиз ихтиёрингиз. Негаки, китобдаги гаплар ўн беш-йигирма йил мобайнида бисотимда тўпланиб қолган бўлиб, қайсиси қаёқдан пайдо бўлганини айта олишим амримаҳол. Қайсинисини таржима қилганману қайси бирини ўзим ёзганимни ажратиб юрмаганимга мана энди ачиниб турибман...»

Ҳарқалай, таржимон-тўпловчининг ачинишига унча ишонмасангиз ҳам [...]ўлади. Чунки китоб бинойидек бўлиб, Тошкент «Иноқ» муваққат ижодий жамоаси томонидан тайёрланган, «Китоб» нашриёт-матбаа бирлашмасида босилган. Муҳаррир — Абдулборий Зиёдов.

Ишонтириб айтаманки, китобнинг, яъни «спортчилар кулгиси»нинг баҳоси — келишилган нархда.

Қуйида ана шу тўпламдан жой олган шинғил ҳикоялардан келишилган нархда эълон қилаяпмиз.

ШУМГИНА БОЛА

МИТТИ ҲАНГОМАЛАР

АФСУС

Жисмоний тарбиядан зачёт топшираётганда талаба Сатторов 400 метрга югуришда мамлакат рекордидан кўра анча яхши натижа кўрсатди. Афсуски, янги рекорд ҳисобга олинмади — Сатторов зачёт дафтарчасини уйда унутиб қолдирган экан.

СЎРАНГ, ЖАВОБ БЕРАМИЗ

Ёмон қартавоз билан ношуд тренернинг фарқи борми?

Бор. Иккovлари ҳам учрашувда ютқазади-ю, биринчиси ютқизиқни ўз ҳамёнидан тўлайди, иккинчисига эса давлат маош тўлайди.

Маҳмадона бир шахс командани учинчи ўринга олиб чиқиши мумкинми?

Мумкин. Агар команда чемпионликка лойиқ бўлса.

НАЗАРИЯ БИЛАН АМАЛИЁТ

Жисмоний тарбия ўқитувчилари ёз мавсумини яхши бошладилар. Улар оталиқларидаги мактаб анъанавий эстафетасида кўп командалардан устун чиқиб, 6-«В» синфидан кейин иккинчи ўринни олишга муваффақ бўлдилар.

ШИДДАТЛИ КУРАШ

— Кураш шиддатли бўлди. У ёқда бир қулоч келадиган чўртан, бу ёқда — мен. Кучлар тенг ҳисоб.

— Хуллас, ким енгди?

— Дуранг: ип узилиб кетди.

КИЙИМИ АЪЛО ДАРАЖАДА

Машҳур спортчи Л. Бахтиёров Швейцарияда ўтказилган халқаро мусобақада муваффақиятли қатнашгандан кейин жонажон шаҳрига аъло даражадаги спорт кийимида қайтиб келди. Махсус мухбиримизнинг саволига спортчи очиқ-ойдин:

— Йўқ, сотилмайди, — деб жавоб берди.

ЭЪЛОНЛАР

Кеча туш пайтида спорт сексиясига биринчи бор келган ҳаваскор баскетболчи тренер билан озроқ гаплашгандан кейин бор қизиқишини йўқотиб қўйди. Ким топса, устига «ҳаваскор К. Жўраевга» деб ёзиб, алоқа бўлимига ташлаб ўтсин.

✦

Шаҳар стадионига директор лавозимида ишлаш учун басавлат раҳбар керак. У шахсий ложа билан таъминланади.

✦

«Кўнгил очар» ичимликлар сотувда камайиб кетгани сабабли маҳаллий «Овчи» жамияти ўз фаолиятини тўхтатади.

✦

Шаҳар спорт заллари хўжалик мудирлиги фаррошлик вакант вазифасига танлов эълон қилади.

СПОРТ ЯНГИЛИКЛАРИ

ТЕЛЕТАЙП ЛЕНТАСИДАН

У эндигина 5 ёшга тўлганига қарамай, бутун бошли одамни бемалол кўтара олади. Югуришда эса унча-мунча поездга бўш келмайди. Бир бошлаганда 4 килограмм сули еб, бир челак сув ичади. Маҳаллий от заводида ана шундай ажойиб йўрғалар етиштирилмоқда.

ХОЛИС ХИЗМАТ

«Спорт» деб аталган конякли коктейл «Старт» ресторанига кўплаб келиб [...]радиган хўрандаларга жу[...]а мақбул ва манзур бўлмоқда. Спорт усталари ва биринчи разрядлиларга навбатсиз хизмат кўрсатилади.

ЯНГИ РЕКОРД

Тўшаксойда ўтказилган енгил атлетикачилар мусобақасида 100 метрга югуришдан янги жаҳон рекорди ўрнатилди. Маррага биринчи бўлиб етиб келган спортчи мисли кўрилмаган натижага эришди: 9 сония. Афсуски, бу камтар рекордчи шов-шув бўлмаслигини ихтиёр қилди. «Менинг ўрнимда ҳамма ҳам шундай қилган бўларди», — деди у матбуот вакилларига.

ДАСТЛАБКИ ТЎСИҚ

Тўсиқлар оша югурувчи биринчи разрядли К. [...]усов спорт қўмитаси раисининг қизига уйланди. Биринчи ғовдан ўтилди! Кейингилари осон кўчар...

ЧОРА КЎРИЛДИ

«Ўринсиз қўшничилик» мақоласида ароқ-вино магазини болалар боғчаси, мактаб-интернат ва спорт майдончасига яқин жойда экани танқид қилинган эди. Шаҳар ижроия қўмитаси мақолани муҳокамага қилиб, болалар боғчаси, мактаб-интернат ва спорт майдончасини шаҳарнинг бошқа жойига кўчиришга қарор қилди!

ҚОНУНИЙ НАТИЖА

Бўлим бошлиғи В. Тошов билан унинг қўлида ишловчи Ф. Бошов ўртасидаги шахмат матчида «кучли» томон ютиб чиқди.

СИРЛИ ШИКОЯТ

ҲАЖВИЯ

«Парпи Қудратовичнинг устидан хат тушибди», деган миш-миш яшин тезлигида тарқалди. Кўпчилик ёқа ушлади. Беозор, қўй оғзидан чўп олмаган бошлиқ эди-я? Одамнинг оласи ичида экан. Ҳашаматли дала ҳовли қураётган эмиш. Ҳойнаҳой... Ахир, кимсан, минг кишилик жамоанинг раҳбарисан. Корхонанинг даромад туйнугини сен билмасанг ким билади?!

Хуллас, шунақа гаплар. Бировлар оғзига ел берганларни лаънатлайди, бошқалари маъқуллайди. Парпи Қудратович эса бепарво. Дунёни сув босса, ўрдакка не ғам! У хат тушган куни дала ҳовлисига бориб, усталарга жавоб бериб юборганмиш. «Керак бўлиб қолса ўзим чақириб келаман сизларни, унгача бошқа юмушларни бажариб туринглар», деганмиш.

Ҳақиқатан ҳеч қанча вақт ўтмай текширувчилар келишди. Улар Парпи Қудратовични хат мазмуни билан таништиришди, муаллифларнинг исм-шарифларини айтган эди у: «Тўғри, тўғри!» деб тасдиқлаб турди. Аммо «ёзувчилар» билан учраштирманглар, улар рост гапни ёзибди, яхшиси текшираверинглар, мабодо фактлар тасдиқланса, ҳар қандай жазога лойиқман», — деди Парпи Қудратович.

Тафтишчилар умрида бунақа мард жабрланувчини биринчи кўришлари эди, роса ажабланишди.

— Товба, ўзини ҳимоя қилай демайди-я!

Парпи Қудратович тафтишчиларни янги қурилаётган дала ҳовлисига олиб борди. Сементни қаердан олганини, ғиштни ким берганини, усталар билан тузган шартномаси — ҳамма-ҳаммасини эринмай айтиб, машина кирасидан тортиб, усталарга тайёрлаб берган овқатигача кетган барча харажатларни ҳам ҳисоблаб берди.

Тафтишчилар ҳам анойи эмас экан, ўша ҳужжатларни бирма-бир текширишди. Парпи Қудратович тақдим этган ҳисоблар тасдиғини топди.

Шундан кейин корхонанинг бухгалтерия ҳужжатларини титкилашди. Бошлиқнинг маоши, олган мукофотлари ўрганилди. Улар фактларни тўплашар эди-ю, аммо Парпи Қудратовичга қора чаплагани баҳона топишолмасди. Бунинг устига у «ёзувчилар» эътиборидан четда қолган баъзи нарсаларни ҳам айтишдан ўзини тиёлмасди.

— Илгари бу ер жарликка ўхшаган чуқурлик эди, — дер эди у. — Юз мошин тупроқ ташитиб тўктирдим. Ҳув, анави ариқ устига қурилган кўприкни тиклагунча она сутим оғзимга келган. Катта йўлдан водопровод келтирганман. Ўшанда қўлларини қовуштириб турганлар энди сувга эга чиқиб туришибди. Ҳа, майли, савоб дейман. Сизлар келмаганларингда электр тушираман деб турган эдим.

Тафтишчилар уни ёздилар, буни ёздилар, бир қаричлик келадиган қоғозлар тахламини тўпладилар.

— Энди корхона жамоасини тўпласангиз, тафтиш якунлари билан таништириб қўйсак, — дейишди улар.

— Шарт эмас, — деди Парпи Қудратович. — Ўзимга айтиб қўяқолинглар. Жазолаш керак бўлса, сизлар айтган жазони бераверамман.

— Ўзингизга-я!?

— Ҳа.

— Йўғ-е. Ҳа, майли. Гап бундай. Сиз дала ҳовлини давом эттираверинг. Унинг қурилишида ҳеч қандай ғайри қонуний ҳаракатларни учратмадик. Ҳаммаси рисоладагидек кетаётган экан.

Парпи Қудратович бир неча кун овора бўлиб қоғоз титкилаган тафтишчиларнинг қулоғига алланима деб пичирлаган эди, улар роса қаҳ-қаҳ отиб кулишди.

— Э, қойил-э, бунақасини учратмагандик. Демак...

Парпи Қудратович кўрсаткич бармоғини лабига қўйди, сўнг узр сўради.

Эртасига қурилишда яна усталар пайдо бўлди. Улар Парпи Қудратович тушмагур бирдан қурилишни тўхтатиб, энди «Қураверинглар!» деб қисталанг қилиши жуда қизиқ бўлганидан бир-бирларига маънодор қараб қўйишарди.

— Усталар, маъзур тутгайсизлар. Ҳозир одамлар оёғи қолиб оғзи билан юрадиган замон. Шунинг учун дала ҳовли қуриб тўғри ёки нотўғри қилаётганимни билиб олмоқчи эдим. Шунинг учун ўзимнинг устимдан шикоят ёзган эдим, — деди иршайиб Парпи Қудратович.

Муқимжон НИЁЗОВ

Рассом Н. БЕРДИЕВ

«ТАЪМИРЛАНГАН» МАҚОЛЛАР

Чигирткалар экин ер, порахўрлар текин ер.

●

Хўроз Тўра Тўраевичникида эртароқ қичқиради.

●

Ҳийла билан ҳалол тутилар, куч билан ўғри тутилмас.

●

Ҳар ҳунарнинг кунлиги бор.

●

Ташмачининг қўшниси кўр, шунинг учун топиши зўр.

●

Чўнтакда бўлса, конвертдан чиқар.

●

Бошлиқ юк кўтарса, хушомадгўйнинг бели майишади.

●

Пора икки қўлдан чиқади.

●

Пули борнинг ўрни бор, мансабдорнинг қадри бор.

●

Поранинг ози-кўпи бўлмас.

●

Ўзга юртда бошлиқ бўлгунча, ўз юртингда омбормудир бўл.

●

Ялқов билан анқов — киссавур учун катта ов.

●

Юзига қарама, қўлига қара.

●

Юрган йўлдан топади, бюрократ ўтирган жойида.

●

Эр-хотиннинг уруши, жамғарманинг қуриши.

●

Узатганнинг кечи йўқ.

Б. САНАҚУЛОВ

ХАНДАЛАР

Кўчада балиқ сотиб ўтирган кишидан харидор сўраяпти:

— Лаққами?

— Лаққа!

— Янгими?

— Яп-янги!

— Тирикми?

— Тирик!

— Нега қимирламаяпти?

— Ухлаяпти!

— Нега сасияпти?

— Ўзидан сўра!

●

Жанжалкаш эр хотинини урғани сира баҳона топа олмабди. Аксига олиб, айни қўли қичиганда, хотини ҳам мулойим бўлиб, нима деса икки букилиб «хўп» деб турган эмиш. Лекин барибир урмаса туролмаслигини англаб, хотинига ўшқирибди:

— Хотин, каравотнинг тагига кир!

Хотин индамай кириб кетибди.

— Менга қараб бир вовилла-чи?

— Вов-вов-вов!

— Ие, сиз ҳали ўз эрингизга қараб ҳурасизми? — дебди-да хотинини тепкилай кетибди.

Тўпловчи

Азиз ОРИФЖОНОВ

УШЛОЛМАЙИН ҚАЛАМНИ

Мени шундай уринг, шундай урингки,
қасирлаб, қасирлаб синсин қовурғам.
Шунда ҳам шеър ёза бошласам,
қўлларимни чопинг, тилимни кесинг.

Шунда ҳам тинмасам ёзишдан,
менга нима керак ўзи, сизга нима керак?
«МЕНИ ШУНДАЙ УРИНГ...»

Муҳаммадражаб ИМОМОВ

●

Мени шундай муштлаб, шундай тепингки,
Белимни ололмай, бўлай беланги
Бу нима деган гап, ахир, шеър ёзсам,
Унда туз бўлмаса, на фикр янги.
Шунда саваланги, мени ётқизиб,
«Сен-ми, шеър ёзгич?» — деб олинг аламни.
Қўлимни мажақлаб ташланг, қайтадан
Токи ушлолмайин асло қаламни.

Ўткир САИДОВ

ГАЛВИР

МУАССИС: «ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ» ҲАФТАЛИГИ ИЖОДИЙ ЖАМОАСИ

НОШИР: Ўзбекистон Республикаси «ШАРҚ» нашриёт-матбаа концерни

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

Манзилгоҳимиз: Тошкент-700083, Матбуотчилар кўчаси, 32.
Телефонлар: қабулхона — 33-52-91, хатлар ва оммавий ишлар бўлими — 32-54-56
Навбатчи муҳаррир — Абдунаби ҲАЙДАРОВ
Босмахонага топшириш вақти — 21.00. Топширилди — 20.00

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ
Таҳрир ҳайъати: Мурод АБДУЛЛАЕВ (ижтимоий ҳаёт бўлими мудири), Одил ЁҚУБОВ, Ашурали ЖЎРАЕВ (санъат бўлими мудири), Насиба ИБРОҲИМОВА, Камол МАТЁҚУБОВ (наср ва назм бўлими мудири), Маҳмуд САЪДИЙ (адабиётшунослик ва танқид бўлими мудири), Озод ШАРАФИДДИНОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Беккул ЭГАМҚУЛОВ (масъул котиб)

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ:
Рустам АБДУЛЛАЕВ, Аҳмадали АСҚАРОВ, Тошпўлат АҲМЕДОВ, Эркин ВОҲИДОВ, Дадахон ЁҚУБОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Хайрулла ЖЎРАЕВ, Пўлат ЗОҲИДОВ, Баҳодир ЙЎЛДОШЕВ, Жамол КАМОЛ, Мирзо КЕНЖАБЕК, Абдулла ОРИПОВ, Йўлдош СУЛАЙМОН, Тошпўлат ТУРСУНОВ, Иброҳим ЮСУПОВ.

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларига қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Рўйхатдан ўтиш тартиб № 000125. Буюртма Г-332. 96211 нусхада босилди, ҳажми — 4 босма табоқ. Офсет усулида босилган, қоғоз бичими А—2. Индекс 64593. 123456

Ўзбекистон Республикаси Президенти Маҳкамасининг Ишлар бошқармаси ҳузуридаги «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй. 1 2 3 4 5 6

1993 ЙИЛ — АҲМАД ЯССАВИЙ ЙИЛИ

ҲИКМАТЛАР ШЕЪРИЯТИ

Яссавий ижодини ўрганишда Туркияда анчагина ишлар қилинган. Асримизнинг 20-йилларида Муҳаммад Фуод Кўпрулузода «Турк адабиёти тарихи», айниқса «Турк адабиётида илк мутасаввифлар» китобларида унинг «Девони ҳикмат»и ҳақида кенг тўхталган эди. Бизда Фитрат худди шу йиллари бу ишни амалга оширди. Бироқ бу масаладаги энг катта муаммо — «Девони ҳикмат»даги шеърларнинг муаллифи эканлигини ҳам рўй-рост айтди. У 1927 йилда ёзади: «Бугун «Девони ҳикмат»лардаги парча ҳақиқатан Яссавийникими? Ундан сўнгра давом этган шогирдлари, муридлари унинг отиға баъзи парчалар ёзиб тарқатмадиларми? Бугун «Девони ҳикмат»нинг ҳаммаси, ҳеч бўлмоғонда бир қисми сўнг замонда етишган мана шунақа шогирдларнинг асарлари эмасми? Бугун илм дунёсида маълум «Девони ҳикмат»ларни мана шундай шубҳалар остиға қолдириш мумкин. «Девони ҳикмат»нинг Яссавий замониға яқин бир замонда ёзилғон бирор нусхаси топилмағунча бу шубҳаларни йўқотиш мумкин эмас. Бу шубҳалар йўқолмағунча текширишдан илмий бир натижа чиқмайди».

Бугун туркиялик муҳтарам ҳамкасабаларимиз хусусий суҳбатларда «Девони ҳикмат»нинг 16-аср нусхалари ҳақида гапирадилар. Ҳикматлари ададини 250 деб кўрсатадилар. Бу — катта гап. Умидвормизки, бу манбалар, ҳикматлар матни туркиялик ҳамкасабаларимиз ҳиммати ва жумҳуриятларимиз маданий ҳамкорлиги ёрдамида ўзбек адабиётшунослик фанига ҳам етиб келади ва ўзбек яссавийшунослигида муҳим саҳифа очади.

Иккинчи томондан, туркиялик ҳамкасабаларимиз ҳам девондаги ҳикматларнинг кўпчилиги Яссавийнинг издошлари, турли замонлардаги дарвешлар тарафидан битилганини яширмайдилар. Чунончи, таниқли адабиётшунос олим, Истанбул университети профессори, Яссавий ижодини ўрганиш Халқаро қўмитасининг раиси, сўнгги ўн йил ичида «шайх ул-машойих» (Навоий) ҳикматларини 2 марта нашр қилган Камол Эраслон ёзади: «Аҳмад Яссавий ҳикматлари ичидан жой олиб келаётган «Девони ҳикмат» аслида Аҳмад Яссавийдан неча аср сўнг Яссавий дарвешлари томонидан тартиб қилинган ҳикматлар тўпламидир. «Девони ҳикмат»нинг баъзи нусхаларида Аҳмад Яссавийнинг ҳикматлари билан бирга Яссавий дарвешларининг ҳам худди шу шаклу шамойилдаги ҳикматлари учрайди. Уларда Аҳмад Яссавийга алоқадор тахаллуслар қўлланилиши, баъзи бирларида шайхнинг халифа ва муридлари ҳақида сўз юритилиши ёхуд ундан бир неча аср кейин яшаган шахсларнинг тилга олиниши бу ҳикматларнинг асллигига шубҳа туғдиради, булардан қай бирининг Аҳмад Яссавийга тегишлилигини исботлашни қийинлаштиради».

Ҳолбуки, буларсиз яссавийшуносликнинг энг муҳим, энг асосий масаласи ҳал бўлмайди. Бу ўзбек яссавийшунослигининг энг долзарб масалаларидандир. Буни ҳал қилиш керак. Бунда ҳам ҳамкорлик зарур бўлади. Шоирнинг «Тўрт минг тўрт юз ҳикмат айтдим ҳақдин фармон» ёки «Тўқсон тўққиз ҳикмат айтиб достон қилдим» деган сатрларидан илмийлик изламаслигимиз лозим, албатта.

Ҳозирда бизда Яссавий ҳикматларининг икки нашри амалга ошди. 1991 йилда И. Ҳаққулов Камол Эраслоннинг 1983 йилги «Девони ҳикмат»дан намуналар»и асосида етмиштача ҳикматини бостирди. 1992 йилда Расулмуҳаммад Абдушукуров ва Маҳмуд Ҳасаний девоннинг 1836 йилги Қозон босмаси асосида уни нашрга тайёрладилар. Кейингиси 159 ҳикматни ўз ичига олади. Энг муҳими, ҳикматларнинг турли нашрларини, қўлёзма нусхаларини тўплаб, солиштириб ўрганаётган мутахассислар кўпаймоқда. Шунингдек, Яссавий маънавий оламига кўз ташлаш, тариқати билан яқиндан танишиш ва таништириш, ҳикматлари ҳақида малакали сўз юритишга уриниш сезилаётир.

Маълумки, Яссавий «жаҳрия» тариқатига асос солди. «Ғиёс ул-луғат»да бунга шундай изоҳ берилган: «Жаҳр—ошкоро кардан ва овоз баланд кардан дар хондан» (ошкор қилмоқ ва баланд овоз билан ўқимоқ).

Бунга унинг ҳикматларида ҳам ишора бор. Чунончи, «Девони ҳикмат»даги «Муножот»да шундай сатрлар бор:

Мани ҳикматларим
кўбларға айтинг,
Дуо-такбир қилиб
раҳматга ботинг.
Агар ҳикмат ўқуса
айюҳаннос,
Эрур фарзанд манга ул
толиби хос.

Шоир «такбир»га, «ҳикматларини айюҳаннос ўқиш»га даъват этаяпти. Бошқача айтганда, дарвешликни, қаландарликнинг қанчалар кенг ёйилгани ҳаммамизга маълум. Шуниси ҳам маълумки, улар халқнинг кенг қатламлари ўй-истакларини ифода этганлар, хусусан мол-дунё, давлату салтанат, кибр-ҳавою моуманликни тарк этиб, фақирона умр ўтказишга сўзда ва амалда ҳаракат қилганлар. Замонларида у даврнинг энг илғор ҳаракатига айланган. Атрофига энг соғлом кучларни йиққан. Жумладан, 1898 йилги Андижонда юз берган Муҳаммад Алихон бошчилигидаги миллий озодлик қўзғолонининг ҳаракатлантирувчи кучлари қаландарлар эди. Уларнинг тилида фақат Оллонинг ҳамду саноси эмас, ҳар қандай зўравонликка қарши исён ҳам бор эди. Бунда Яссавий — Машраб шеъриятнинг аҳамияти катта бўлди. Бежиз эмаски, чор ҳукумати мана шу 1898 йилги қўзғолонда фаол иштирок этганлиги учун қаландарликни расман тақиқлаган эди.

Сўфийликнинг жамоа-уюшмаси ҳисобланган қаландарликнинг расм-таомили, афсуски, бизда ўрганилгани йўқ. Аксинча, узоқ йиллар масхара — танқид учун хизмат эттириб келинди. Ҳолбуки, унинг ўз тартиб-удуми, қатъий қонун-қоидалари бўлган ва уларга амал қилиш шарт ҳисобланган. Масалан, 19-асрнинг иккинчи ярмида Тошкент ва унинг атрофидаги қаландарликнинг расм-таомилини «Тошкент шоирлари» тазкирасининг муаллифи Мўминжон Тошқин шундай кўрсатган эди: Пирга қўл бериб, муридликни зиммасига олган ҳар бир киши тўрт қоидага амал қилиши шарт бўлган: 1. Сирпўш — ўзганинг сирини очмаслик; 2. Хомуш — камгаплик; 3. Заҳрнўш — ҳар қандай аччиқ гапни ютиш; 4. Фаромуш — ҳар қандай вазиятда ҳам оғирлик, ўч олишга уринмаслик.

Бу тўрт шарт қабул қилингач, унга кисват — кийим берилган. Кисват асосан қуйидагилардан таркиб топган: 1. Шайдойи деган учи бурма дўппи. Унинг атрофига «Илло фато, илло али ё сайфулло зулфиқор, Ҳар балоӣи пеш ояд даф кун парвардигор» ёзилган бўлар экан; 2. Чилтор. Шайдойи устидан ўраладиган шокила-шокила салла; 3. Кулоҳ. Икки-уч йилдан кейин берилган. Ости намат, усти духоба. Туя жунидан шокилалари бўлган; 4. Камар. Ости намат, усти духоба. Теварагига «камарбастам ба номи Шоҳимардон, Дили ғамнок моро шоҳи гардон» ёзилар экан; 5. Жанда. Тажрибали, беш-олти йиллик қаландарларга берилган; 6. Кашкул — хайр йиғадиган идиш; 7. Матбағ (қовоқ) — назр, шамлар солинган; 8. Ридо — қўлтиқдан ўтказиб бўйинга боғланадиган халта (кўпинча худойи нонлар солинган); 8. Санги қаноат (белга осиладиган тош).

Эшони муршиднинг иқтисодий хўжалик соҳасидаги ишларини кўпинча ғолиб мансабида бўлган саркори — ўринбосари олиб борган. Тошкентдаги қаландарларнинг XIX асрдаги энг машҳур пири муршиди Сайфиддинхонтўра деган киши бўлган экан.

Камол Эраслон 1991 йили нашр этган китобида Яссавий ҳаётига оид бир қанча маълумотлар келтиради. Чунончи, унинг отаси шайх Иброҳим Ҳазрат Али авлодидан. Онаси Ойша хотин исмли аёл бўлиб, шайх Иброҳимнинг халифаларидан Мусо шайхнинг қизидир. Аҳмад иккинчи фарзанд. Ундан каттаси қиз бўлиб, исми Жавҳар Шаҳноз. Етти ёшларида дастлаб онаси, сўнг отаси вафот этган Аҳмад мана шу опаси қўлида тарбия топади. Кўп ўтмай Жавҳар Шаҳноз укасини олиб Яссига кетади. Яссида ёш Аҳмад Арслонбобни учратади. Ундан ўзига аталган хурмони сўраб олади. Арслонбоб Аҳмадни тарбиялайди. Аҳмад устози вафот этгач, Бухорога йўл олади. Машҳур мутасаввиф Юсуф Ҳамадоний (1048 — 1140) қўлида ўқийди, ундан зоҳирий ва ботиний илмларни «назар илми»ни ўрганади. Шайхнинг учинчи халифаси даражасига кўтарилади. Юсуф Ҳамадоний вафотидан сўнг дастлаб Шайх Абдулло Барқий, сўнг Ҳасан Андоқий, у ҳам вафот этгач, Аҳмад Яссавий пири муршид рутбасини олади. Бир муддатдан сўнг, бу юксак иршодни Абдуҳолиқ Ғиждувонийга қолдириб, Яссига қайтади ва 1166 йили вафот этади.

Шоирнинг неча йил умр кўрганлиги ҳақидаги гаплар ҳануз баҳсли. Унинг 120, 125, 133 йил яшаганлиги ҳақида ривоятлар бор. Камол Эраслон айрим маноқибларга суяниб, унинг 83-84 йил яшаганини ҳақиқатга яқин ҳисоблайди.

Тадқиқотчи келтиришича, Аҳмад Яссавийнинг ўғлининг оти ҳам Иброҳим бўлган, бироқ ёш вафот этган. Ундан икки қиз қолган бўлиб, бирининг исми Жавҳар Шаҳноз, иккинчисиники эса Жавҳар Хушноз бўлган экан. «Пири Туркистоний» (Ф. Аттор)нинг жамъи авлоди мана шу Жавҳар Шаҳноздан тарқалган.

Яссавийнинг шуҳрат топишида унинг ҳаёти исломнинг X — XII асрлардаги шиддатли тарқалиши билан бир даврга тўғри келгани ҳам ёрдам берган, албатта. Хуллас, ундаги ҳар бир ҳикмат исломнинг ахлоқу эътиқодини ёйишда муайян амалиёти ойнасидир. Шу жиҳатдан у дин ва ахлоқ мажмуасидир. У ва унинг издошлари бу ахлоқ ва эътиқодни ёйишда халқ орасидаги чинакам туркона шакл ва оҳанглардан унумли фойдаландилар. Шунинг оқибатида булар шеърият намуналари бўлиб ҳам тарихга кирди.

Бегали ҚОСИМОВ

СУРАТДА: Яссавий мақбарасига ишланган безаклар.

РУҲИЙ ТАҲЛИЛ ВА ИЖОД

РУҲИЙ ТАҲЛИЛ ДЕГАНДА биз, албатта унинг асосчиси австриялик врач-психиатр ва психолог Зигмунд Фрейдни (1856—1939) эслаймиз. Руҳий таҳлил асосчиси З. Фрейд фаннинг турли соҳаларида фикр юритган, инсон руҳияти тўғрисида таълимот яратган. Унинг фанга қўшган буюк ҳиссасини жаҳон жамоатчилиги ҳақли равишда Аристотел, Нютон, Ҳёте, Дарвин, Эйнштейн кашфиётлари билан тенглаштиради.

З. Фрейд жаҳон маънавий маданият тараққиётига муносиб ҳисса қўшиб, жамият, шахс ва маданиятни руҳий таҳлил асосида ўрганди. Унинг таълимоти асосида фан ва фалсафада янги қарашлар ва оқимлар вужудга келди.

Фрейд таълимоти 1910—20-йилларда Россияда анча кенг тарқалган. Унинг кўплаб асарлари рус тилига таржима қилинган ва материалистик таълимотга зид эмас деб қаралган. Троцкий эса унинг қарашларини марксизм билан сиғиша оладиган, тўғри таълимот, деган. Бу гап сталинчиларга баҳона бўлиб, Троцкий сотсиализм душмани деб қуролангандан сўнг, 30-йиллардан бошлаб руҳий таҳлил ва фрейдизм сиёсий, ғоявий жиҳатдан «зарарли таълимот» деб эълон қилинди. Уни ўқиш-ўрганиш тақиқлаб қўйилди.

60—70-йиллардан Фрейдни қайта ўрганиш бошланди. Айниқса, кейинги йилларда Фрейд ва фрейдизм тўғрисида рус тилида бир қанча мақолалар, тақризлар, айрим асарлар ёзилди. Олимнинг илмий ишлари, шу жумладан, руҳий таҳлил ҳақидаги китоби ҳам рус тилида нашр этилди. Бироқ кўп қиррали таълимот эгаси ҳисобланган Фрейд асарлари ҳали етарли ўрганилмаган. Ўзбек тилида эса унинг таълимоти тўғрисида шу вақтгача бирорта асар ёзилганидан хабардор эмасмиз.

Биз ушбу мақолада олимнинг асарларини мутолаа қилиб, у ҳақда нашр этилган илмий ишларга таяниб, баъзи фикрларни баён этмоқчимиз.

Фрейд инсон руҳиятини таҳлил қилар экан, онгсизликни унинг асосий ва муҳим томонларидан деб ҳисоблайди. Инсонда онглиликка қараганда онгсизлик кенг ва теран. Инсон ҳаёт фаолиятининг муҳим томонларидан яна бири онгсизликни белгиловчи, ҳал қилувчи омили жинсий майл, деб қарайди. Онгсизлик инсон руҳий жараёнида жуда чуқур ўрин олганини таъкидлайди. Фрейд жинсий майл инсон руҳияти, унинг бузилиши ёки унга ижобий таъсир кўрсатишнинг асосигина эмас, балки унинг маданиятининг олий шаклига ҳам, жумладан, бадиий адабиёт, инсон социал қадрияти руҳига ҳам ўз таъсирини ўтказади, деб кўрсатди.

З. Фрейд инсон руҳиятида мавжуд бўлган ва яшириниб ётган, бошқалар деярли илмий таҳлил қилмаган томонга эътибор берди. Жинсий майлликни психологик жиҳатдан қараб чиқар экан, унинг инсон ҳаётидаги аҳамиятини «Эдип тамғаси» тушунчаси билан изоҳлайди. Қадимги юнон драматурги Софоклнинг «Шоҳ Эдип» трагедиясидаги воқеани бунга асос қилиб олади. Фрейд Эдипнинг ўзи билмаган ҳолда отасини ўлдириши, қиролича онасига уйланишини боладаги онага нисбатан майлликнинг ва онани отасидан қизғанишининг онгсиз равишда яшириниб ётиши ва юзага чиқиши, деб тушунтирди. Бу ҳодисалар мавжуд бўлса-да, инсон буни очиқ ифодалаши мумкин эмас.

Нима учун? Фрейднинг таъкидлашича, қадимги даврда инсоният маданиятининг тараққиёти ана шундай ҳис-туйғуни тақиқлаган. Натижада бу ҳолат инсон руҳиятининг энг чуқур ва қоронғу жойидагина сақланиб қолган.

Ўз даврида немис файласуфи Гегел ҳам: «Инсон одатда ўз қилиқларининг бир томонини билади, бошқа томонлари эса ундан яширинади. Шунинг учун реал ҳаёт қандай бўлса, худди шундайлигича англашга имкон бермайди. Ҳақорат қилганлиги учун ўлдирилган шахс — унинг отаси, хотинликка олган қиролича эса унинг онаси эканлиги болага ҳеч қачон билдирилмайди», деган эди.

Фрейд инсон руҳиятини уч қисмдан иборат, деб таъкидлайди ва уларнинг аҳамиятини кўрсатиб беради.

1. «У» (ид) онгсизлик;
2. «Мен» (эго) онг;
3. «Мен»дан ташқари (супер эго)

Бу Фрейд томонидан инсон руҳиятини таҳлил қилиш модели бўлиб, инсон ички дунёсини билишда алоҳида аҳамият касб этади. Бу модел олимнинг инсон психологиясини текширишга қўшган беқиёс ҳиссасидир. Хўш, булар инсон ҳаётида қандай аҳамиятга эга? Улар ўртасидаги нисбат қандай?

Инсон ички дунёси, руҳияти ана шу «учлик»дан ташкил топар экан, Фрейд «У» (ид) онгсизликни чопқир отга «Мен» (эго) онгни эса чавандозга ўхшатади. Отга минган чавандоз ўз мақсадларига мувофиқ отни турли томонга йўналтириши мумкин. Бироқ куч-қудрат, энергиянинг манбаи чавандозда эмас, балки отда, от бутун юмушни бажаради. Худди шунингдек, бутун энергия, куч-қувватнинг манбаи онгсизликда, деб кўрсатади Фрейд.

Энди чавандоз истаган томонга, хоҳлаган ёққа кета оладими ёки ундан ташқари белгилаб қўйилган норма, принсиплар асосида ҳаракат қиладими? Албатта, чавандоз олдиндан белгилаб қўйилган йўналиш асосида иш олиб боради. Отни ана шу йўналишга қараб интилтиради. Бу — **«Мендан» ташқари** — таг онгнинг (подсознание) вазифасидир. Буни Фрейд «идеал мен» деб ҳам юритади.

Фрейднинг руҳий таҳлил таълимотида «психологик энергия» тушунчаси алоҳида аҳамиятга эга. Бу тушунча асосида олим руҳий жараёнларнинг вазифа ва фаолиятини тушунтириб беради. Мана шу энергия асосида инсон ўз ҳаётини давом эттиради, руҳияти турли-туман фаолиятда бўлади. Унинг бу интилишида жинсий майллик алоҳида аҳамият касб этади. Ана шу руҳий энергиянинг асосий қисми яшашга йўналтирилган, деб таъкидлайди Фрейд. У инсон руҳиятининг бузилиши ҳам ана шу — жинсий майллик билан боғлиқ эканлигини кўрсатади.

ШИФОХОНА ШАРОИТИДА кишидаги руҳий касалликни тузатиш учун эса, инсон руҳиятига азоб бераётган, қачондир инсонга текқан руҳий жароҳатларни топиш асосида даволаш зарур. Бунинг учун Фрейд бемор билан «эркин мулоқотда бўлиш» методини майдонга ташлади. Шифокор-психологнинг эркин мулоқотда бўлиши, беморнинг ҳар бир сўзига эътибор бериши ва унинг сўзлари гарчи маънисиз бўлса-да, уни таҳлил қила билиши руҳий ярани рўёбга чиқаришда муҳим аҳамиятга эга, деб таъкидлайди Фрейд. Ёдингиздами, Пушкиннинг «Пиковая дама» асарида Германн қаттиқ асабийлашиб, фақат учта картани ўйлайди (учлик, етти ва туз). Ундан «Соат неча бўлди?» деб сўрашса, «у бешта кам еттилик» деб жавоб беради. Бу метод (ҳар қандай гапни, нимани хоҳласа, ўйласа — ҳаммасини эркин гапириш) даволашнинг янги усулигина эмас, балки инсон руҳиятида яшириниб ётган, онгсиз равишда мавжуд тўғри, ижобий фикрларни намоён қилишнинг ҳам янги усулидир. Инсон ўз фикрини эркин, ихтиёрий баён этиш масаласи маънавий эркинликнинг, шахс такомиллашувининг, ўзига хос омили бўлиб, яшашнинг муҳим шарти эканлигини руҳиятшунос олимлар ҳаёт тажрибаларида бир неча бор исботлашган.

1938 йили веналик психиатр Бруно Беттелгейм Гитлер концлагерида қамоқдалигида икки йил давомида Дахау ва Бухенвалд лагерларидаги аҳволни кузатиб, ўз онгида китоб ижод этади. Бу китоб 1960 йили нашр этилади. Овоқхонада маҳбусларни шунчалик «тартиб»га келтирганларки, овқат ейишга буйруқ берилмагунича улар очликни сезмайдиган, ишни тўхтатишга буйруқ берилмагунича чарчашни билмайдиган қилиб «тарбия»ланганлар. Инсонни роботга ёки қўрқоқ ёш болага ўхшатиб қўйганлар. Ўзидаги ички ҳиссиётларни ҳам буйруқ асосида намоён қилдирганлар. Натижада инсон ўзининг индивидуаллигини, шахсиятини йўқота борган. Бундай кишиларни олим «бурчли кишилар», «бурчга содиқ» деб атайди. Бироқ шундай қийинчилик, азоб-уқубат шароитида ҳам ўзлигини йўқотмаган кишилар бўлган. Улар ўз принсиплари асосида иш кўрганлар, ухла деб буйруқ берса, ухламай ўзлари хоҳлаганча фикрлаб ётганлар. Қоринлари очганини сезишмаса ҳам ўзларини овқат ейишга мажбур қилганлар, бўш вақт топиб китоб ўқиганлар, тиш тозалаганлар.

Хуллас, ўзларининг мақсадларига, оз бўлса ҳам, эришганлар. Уларда бўш вақт жуда кам бўлса-да, эркин фикрлаш, танлаб олиш имкониятидан фойдаланганлар. Бундай шахсларни олим «ўз принсиплари бор кишилар» деб атаган. Бундай кишилар ана шундай шароитда ҳам шахс сифатида ўзлигини йўқотмаганлар. Эркин, ўзбошимчалик билан, ҳатто асоссиз равишда ўз фикрини баён этиш ижод учун муҳим аҳамиятга эга. Жумладан, немис ёзувчиси Л. Берне 1823 йили ёзган «Уч кун ичида қандай қилиб ўзига хос ёзувчи бўлиш мумкин» деган асарида жуда қизиқ бир ҳодисани ёзади. Эндигина ижодини бошлаган ёш ёзувчига 3 кун ичида миясига келган ҳар қандай фикрни қоғозга туширишни маслаҳат берган. Натижада, бошқаларда учрамаган, бетакрор фикрлар баён этилган. Бу асар билан шуғулланган Фрейд ўзининг руҳий таҳлилига жуда мос келганини таъкидлайди.

Фрейд онгсизликда руҳий энергия ҳақида ёзар экан, унинг фаоллигини олға қараб такомиллашиб турадиган руҳий жараён деб изоҳлади. Онгсизлик ўзгармас туғма, инстинктгина эмас, балки у онг сингари фаол ва такомиллашиб туради, деб кўрсатди олим.

Демак, онг фаоллиги тўғрисида гапирганда онгсизликнинг ҳам фаоллиги ҳақида фикр юритиш керак. З. Фрейд билиш жараёни онгли ҳолатнигина ўз ичига олмай, балки онгсиз, норационал фаолиятни ҳам ўз ичига олишини исботлаб берди.

Онгсизлик механизми нимадан иборат, у нима учун керак, билиш жараёни учун қандай аҳамиятга эга?

Фрейд инсоннинг онгсиз фаолияти хилма-хил руҳий ҳолатлар, жараёнлардан иборат бўлиб, бунга уйқу, туш, турли инстинктлар, ижод, интуиция (энг ўткир ички туйғу) киришини кўрсатади. Уларнинг ҳаммаси ҳам инсон фаолиятида бир хилда фаол ўрин тутмайди. Айримлари фаол, бошқалари бўш ва яшириниб ётади. Уларнинг ичида ижод ва интуицияни Фрейд энг фаол онгсизлик деб кўрсатди.

Демак, ҳар қандай ижоднинг генезиси, келиб чиқиши онгсизлик асосида вужудга келади, дейди олим.

Шунга яқин фикрни улуғ немис файласуфи И. Кант ҳам айтиб ўтган. Унинг фикрича, инсон ўз ақли, илм ўрганиши билан жуда нари борса талантли бўлиш мумкин, ҳақиқий ижод эса улуғ одамларга хос. Бироқ файласуф ёки санъаткорларга ҳам ижод насиб этади, дейди у. Фрейд ва унинг издошлари эса ижод тамомила инсоннинг онгсиз фаолиятига тегишли эканлигини исботлашди.

Россия Фанлар Академиясида ижоднинг механизмини ўрганувчи бўлимлар бор. Психолог, физиолог, философлар ҳамкорлигида ижод табиий-илмий ва фалсафий жиҳатдан таҳлил қилинмоқда. 1992 йили «Фалсафа масалалари» журналининг 11-сонида академик П. В. Симоновнинг «Мия ва ижод» сарлавҳали мақоласи босилиб чиқди. Мақолада ижод асосан онгсиз фаолиятга тегишли эканлиги таъкидланади.

Россия Фанлар Академиясининг Олий нерв фаолияти ва нейро-физиологияси институти ижодий ходимлари орасида тадқиқот иши олиб борилганда шу нарса маълум бўлганки, руҳшунослар томонидан сўралган 232 олимдан 182 нафари илмий муаммоларни изчил фикрлаш жараёнида эмас, балки тўсатдан, кутилмаганда ҳал қилишганини айтганлар. Таниқли француз математика олими Пуанкаре кўл атрофида сайр қилиб юрганда математикага доир назарияси тўсатдан миясига келиб қолган, Пушкиннинг янги шеърий сатрлари кўпинча тушида туғилган.

Чиндан ҳам, истеъдод эгалари ўзлари ёзаётган асарнинг асосий қаҳрамонлари ботинларида, онг остида пайдо бўлишини, ҳақиқий ижодда руҳият ижодни бошқариб туришини, ёзувчига ёрдам беришини таъкидлайдилар. «Кимдир айтаётганга ўхшайди, мен эса уни ёзаяпман», дейди композитор А. Шнитке.

Одатда онг (Фрейд таълимотида «Мен») инсоннинг дунё тўғрисидаги ва ўзи тўғрисидаги билими бўлиб, бу сўз математик белгилар, бадиий образлар орқали бошқа одамга, кейинги авлодга маданий ёдгорлик сифатида ўтади. Шу боис тил фикр алмашувигина эмас, унинг ифодаси, реаллашиши ҳамдир.

ФРЕЙД ТАЪЛИМОТИНИНГ давомчиси Карл Г. Юнг фикрича, инсон қачондир ўқиган, эшитган нарсалар бутунлай эсидан чиқиб кетгандай туюлса-да, онг остида яшириниб ётади. Баъзи ижодкорлар янги образ, янги шеър ёки янги бадиий образ деб, ўша илгари эсидан чиққан, яъни онг остида яшириниб ётган нарсани англамаган ҳолда тақдим этади. Натижада унинг топилдиғи кимнингдир ижодига ўхшаб қолади. Биз уни ўзимиз билмаган ҳолда кўчирганликда айблашимиз ҳам мумкин.

Инсон фаолиятини гўзаллик қоидаларига кўра амалга ошириб боради. Лойдан кўза, чиройли чинни буюмлари, тошдан ёки темирдан буюмлар ясайди. Бу жараён табиатдаги унсурларни эҳтиёжга мослаш, яхшилаш асосида амалга ошади. Бироқ гўзалликни ижод этиш одатдаги анъанавий онг қоидаларидан бошқача тарзда, инсон ҳис-туйғулари орқали эски норма, анъаналарни бузиш асосида кутилмаганда намоён бўладиган янгиликдир. Бу янгилик инсонда хурсандчилик, қониқиш ҳиссини уйғотар экан, «онгдан ташқарининг», «онгдан юқорининг» фаолиятидир. Гўзалликни ҳис этиш олдиндан белгиланган, кутилган, англанган белгилардан юқори туради. Фалсафий жиҳатдан гўзаллик билиш жараёни камида уч вазифани бажаради: билиш жараёнида кучни тежайди, энг яқин ва тўғри йўл билан мақсадга эришади ва ижобий эмотсия орқали эҳтиёжни қондиради.

И. Кант «Гўзаллик билиш қобилиятининг ўйинидир», деб тўғри айтган эди. Шахмат ёки футбол ўйинида ғалабага эришишнинг ўзи кифоя эмас, балки уларда чиройли комбинатсиялар орқали, осон ва яқин йўл билан мақсадга эришиладики, бу инсонда ижобий эмотсия ҳосил қилади, уни завқлантиради. Натижада, ҳиссиётнинг устунлиги фикрни тежашга олиб келади. Ҳозирги замон математика илмида ўйин назарияси мавжуд. Бу назариянинг моҳияти ҳам энг мақбул, энг яқин йўл билан, кам куч сарф қилиб натижага, мақсадга эришишдан иборат.

Гўзалликни ҳис қилиш хоҳ фанда бўлсин, хоҳ бадиий ижодда бўлсин, ижоднинг зарур воситаси ҳисобланади. Шунинг учун академик П. К. Анохин: «Агар эмотсия организм учун фойдали бўлса, эстетик ҳиссиёт инсон ижодий фаолияти учун зарур ва муҳимдир», деб кўрсатади.

Адабиётда юмор ҳақида фикр юритадиган бўлсак, юмор Фрейднинг «асабий қўрқиш» атамасига мос келади. Чунки юморда кўпинча эски, нореал ахборотлар асосида кутилмаган хулосага келинади. Бу ҳақда Фрейднинг «Зарофат ва унинг онгсизликка муносабати» номли асари бор. Зарофат асосида ҳамма вақт жинсий эҳтиёжни қондириш ётади, деб кўрсатади олим. Ҳеч бўлмаганда унга ишора ётади, дейди у. Юмор воситасида берилган ахборот асосида ижобий ҳиссиёт қониқтирилади. Бу ахборотнинг биринчи қисмида эшитувчида ёлғон тахмин ҳосил қилинади... Австриялик зоолог К. Лоренс «Юмор ҳужумкорлик инстинктининг сотсиал ифодаси» дейди. Чунки кулгида ҳиссиёт кучли ифодаланади. Натижада душманга ҳужум қилиш ўрнига ундан кулинади ва унинг устидан маънавий устунлик таъминланади. Юморда билишга қараганда қониқиш эҳтиёжи кучли бўлади, нодонлик устидан доноликнинг ғалабаси таъминланади. Демак, ижоднинг бу тури ҳам кенг маънода онгсизлик, онг остида ётган жараён билан боғлиқдир.

Ахлоқий принсиплар, қоидалар одат ва анъаналарга айланиб, инсон онгининг чуқур жойидан ўрин олади. Онгли нормалар секин-аста онг остига (подсознание) айланади. Ижодкор ана шу яшириниб ётган виждон овози, уят ҳиссига албатта қулоқ солади, амал қилади. Бу дегани ҳар бир инсон ўз даврининг вакили сифатида жамият қоидалари, муаммо ва тартибларига риоя қилмасдан, яхшилик нимаю ёмонлик нима деган тушунчаларни инобатга олмасдан иложи йўқ. Руҳиятнинг мана шу «Мендан юқори» қатлами, Фрейд таълимотига кўра, ахлоқий сензура вазифасини бажаради. Унинг фикрича, «Мен»нинг фаолияти билан виждон талаби ўртасидаги номувофиқлик уят ҳиссини, виждон азобини вужудга келтиради. Одамда қилган иши билан қоидалар, нормалар ўртасида фарқ пайдо бўлганда виждон азобланади.

Инсон дунёни билиб бориш учун маънавий эҳтиёж сезади. Бу жараённинг муҳим бир томони қадрият масаласидир. Бошқа кишига ғамхўрлик қилиш, бошқаларнинг ғамини ейиш инсоний ҳиснинг ифодасидир.

Виждон азоби маънавий азоб. Виждон ҳам, бурч ҳам ахлоқий тушунчадир. Бироқ инсонда бурч кўп, виждон эса битта. Виждон овози ҳақиқат овози, умуминсон қадрият овозидир. Виждон индамай тура олмайди, жим турганда ҳам ҳаракатда бўлади. Виждон бурч сингари ижтимоий мазмунга қараб ўзгараверимайди.

Сотсиал мақсадлар йўлида тўсиқ бўлаётган айрим шахсларга нисбатан қаттиққўл бўлиш, уларни чегаралаш, ҳатто уларнинг тўғри фикрларини рад қилиш ҳам мумкин. Чунки буни ижтимоий бурч оқлайди. Виждон эса оқламайди. Бундай ҳолда инсон ўзини-ўзи қоралайди. Виждон ҳисси ҳақиқат ва яхшилик ҳиссини қондирувчи эмотсионал ҳолатдир. Виждон, атрофдаги муҳитнинг таъсиридан қатъи назар, инсоннинг ўз фаолиятига ўзи чиқарган ҳукмидир. Ана шунинг учун виждон, самимият, тўғрилик инсоннинг юксак ички масъулиятигина бўлиб қолмай, унинг маънавий маданиятининг ўлчови ҳам.

Санъатда ҳақиқат, тўғрилик, поклик кўполлик асосида эмас, балки мулоймлик, яхшилик, ижобий ҳис-туйғуларни шакллантириш асосида ифодаланар экан, ҳақиқат севги, муҳаббатга айланиши керак. Фрейд муҳаббатни фақат аёлларга нисбатан эмас, балки кишининг ўзини, бошқаларни, ота-онасини, болачақаларини ҳам севишда деб тушунади.

Фрейд оммавий руҳиятнинг ташкил топишида муҳаббат жуда катта аҳамиятга эга эканини таъкидлайди. У кишиларнинг ўзаро муносабатини яхшилашда дин ва санъат асарларининг аҳамиятига ҳам эътибор беради.

ҲАР ҚАНДАЙ ТАЪЛИМОТ сингари Фрейд таълимотининг ҳам бўш томонлари, камчиликлари мавжуд, албатта. Фрейднинг тарафдорлари Э. Фромм, Райх, Г. Маркузе ва бошқалар унинг қарашларида инсондаги жинсий майллик ва унинг оқибатларига ортиқ даражада эътибор берилганлигини танқид қиладилар. Бу каби танқидий мулоҳазалардан қатъи назар, Зигмунд Фрейд инсон руҳиятининг билимдони сифатида аллақачон тан олинган. Жаҳон маданияти, руҳшунослигида бу олимнинг амалга оширган ишлари чинакамига таҳсинга сазовордир. Умид қиламизки, Фрейд асарлари яқин келажакда ўзбек тилига таржима қилинади, олий ўқув юртларида кенг ва чуқур ўргатилади.

Иноғомжон РАҲИМОВ,
ТошДУ фалсафа кафедраси мудири, профессор

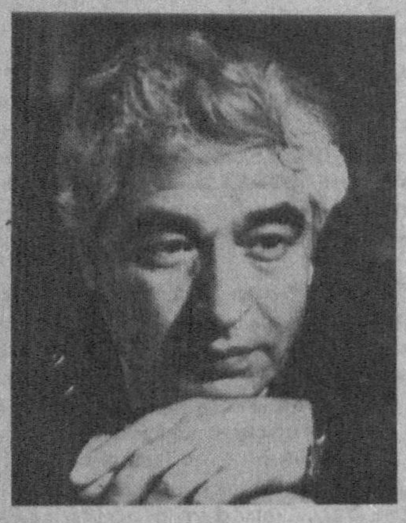

Нормурод НАРЗУЛЛАЕВ

ТАҚДИР ТАҚОЗОСИ

Тақдир тақозоси: бир куни келиб,
Тирик бандаси бор — омади чопгай.
Бошига қўнажак бахт қуши келиб,
Ғамдан фориғ бўлиб, ҳаловат топгай.

Менинг ҳам ҳаётдан умидим бисёр,
Эгам ато этган сабру қаноат.
Қутлуғ қадамингга мен ҳам интизор,
Меҳрингдан бенасиб айлама, Омад!

АСРА ДЎСТНИ...

Дунё дунё бўлмоқ учун рўшно керакдир,
Яхши, ёмон кунларингда ошно керакдир.
Тирик жонни зимистондан Оллоҳ асрасин,
Зулумотни ҳайдамоққа зиё керакдир!

Дарахт бутун илдиз бирлан, устун-ла бино,
Кексайганда суянмоққа асо керакдир!

Ишқ бўлмаса қайдан келар ҳаёт ҳам, бахт ҳам,
Жон риштаси — асл меҳригиё керакдир.

Кулгу, қайғу, висол, ҳижрон, қувонч; андуҳ бор;
Кимга жазо, кимга жафо, вафо керакдир!

Яшамоқ-чун бу дунёда ҳалол, беармон,
Ишқли юрак, дилда иймон, худо керакдир.

Еру кўкда ҳеч ким ҳеч вақт устун бўлолмас,
Худо ҳофиз, ул Эгамдан ризо керакдир!

Дўст бўл, дўст топ, асра дўстни, жонни ато қил,
Куйламоққа Нарзий каби Мирзо керакдир!

ДОЛҒАЛАР ВА ДАРҒАЛАР

Ҳаётнинг бор ўз дарёси,
Дарё эса долғасиз бўлмас.
Дарёнинг бор ўз кемаси,
Кема эса дарғасиз бўлмас.
Долғаларга тикилар кўзим,
Дарғаларга тилайман тўзим!

ТУЛПОРДА НЕ АЙБ...

Суворининг қўлида қамчи,
Эгари тахт, бедов сўрайди.
Мўлтирайди, кўзида томчи,
Эрк сўрайди, жилов
сўрайди.
У пойгада ўрнин топмаса,
Эгарданмас, кўзидан кўрсин.
От чопсаю омад чопмаса,
Эгамданмас, ўзидан кўрсин!

ОЙ НОН ЭМАС...

Осмон кумуш барқашида
Кафтдай тутди оймомони.
Ёғду тўплаб гардишида
Менга битди нурномани.
Хаёлларим сомон йўлдир,
Тун келини, кўкдай сулув.
У — Ойпарча, у Ойгулдир,
У — Ойсулув, у—Нурсулув...
Ой ҳам танҳо,
Бағрин тилиб,
Сўндирмоққа шошилмангиз!
Ойни тағин нон деб билиб,
Синдирмоққа шошилмангиз!

МУҲАББАТНИНГ ЎЗ ФАСЛИ БОР

Кетолмасман сиздан олис,
Кўнгил бойланди, бойланди.
Биласизми буни, наргиз,
Кўнгил бойланди, бойланди.
Қайданам сиз дуч келдингиз
Жонни олди ўт қарашлар,
Рафторингиз мисли товус,
Кўнгил бойланди, бойланди.
Кўнгил тори жуда нозик,
Чертинг қалбдан майин-
майин.
Ишқ бахтидан куйлар
холис,
Кўнгил бойланди, бойланди.
Ҳар ошиқни севги доми
Асир айлар бир умрга.
Ажратмасин толе ҳаргиз,
Кўнгил бойланди, бойланди.
Муҳаббатнинг ўз фасли
бор,
Ўз васли бор, ошиқ Нарзий,
Ишқ туғёни — муқаддас
ҳис,
Кўнгил бойланди, бойланди.

Сирожиддин САЙЙИД

СЕНИНГ УМРИНГ

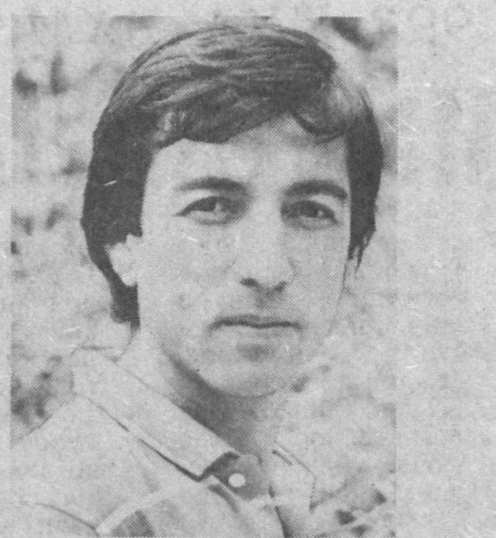

Ойларинг ўрнини чақинлар олар,
Сойларинг ўрнини тошқинлар олар.
Бир кун атрофингда фақат ер қолар,
Бошингдан юлдузли осмонинг кетар.

Гулгун кунларингни ортига ташлаб,
Гоҳ яшнаб, гоҳида қиличдай чақнаб,
Адирлар ортидан қулундай кишнаб,
Бир беғам, безавол давронинг кетар.

Баҳоринг кетгайдир аста қўлингдан,
Хаслар ҳикмат сўйлар юрган
йўлингдан,
Муҳаббат кетса гар ул кун дилингдан
Пойингдан устивор нарвонинг кетар.

Дийдаларинг аро кетмай ним кулгу,
Аларга ўрнашиб олмишдир қайғу.
Ярми кўк, ярмиси сарғайган орзу
Мисоли бир барги хазонинг кетар.

Нолакор янграгай ногоҳ созларинг,
Сароблар макрида куймиш ёзларинг.
Учгайлар видоли ўрдак, ғозларинг,
Кўкларда нолаю афғонинг кетар.

Сенга кам дегандай шунча мотамни,
Йиллар йиқитгайлар бир кун отангни,
Муз шамол тилгайдир нохос бетингни,
Кўксингни тўсган ул қалқонинг кетар.

Ҳазинлик қоплагай майсазорингни,
Боғларинг чорламас тоғда қорингни.
Сени ёр англамас, сен-чи ёрингни,
Мижгонлари айтган достонинг кетар.

Дунё нур либосда келган келинчак,
Насиб этгаймидур зарҳал беланчак?
Олдинда чайқалар бўм-бўш келажак,
Хаёлий қаср ила айвонинг кетар.

Шудрингдан саодат кутгай йигитлик,
Ўт ютиб, вале гул тутгай йигитлик.
Шамшир шуъласидай ўтгай йигитлик,
Шу оний шуълада карвонинг кетар.

●

Еллар умрлардан хабарлармидир?
Йўллар хаёлми ё хатарлармидир?

Беш кунлик дунё деб айтиб кетмишлар,
Эй, инсон, ҳар кунинг сафарлармидир?

Яралдинг меҳрнинг шарбатларидан,
Ичганинг зардобу заҳарлармидир?

Шодлигинг ердаги хас янглиғ бефайз,
Ҳасратинг тоғу тош қадарлармидир?

Нураб бормоқдадир қасри бунёдинг,
Дилингда бузилган шаҳарлармидир?

Ёлғиз бошинг узра қуёшлар гирён,
Тушингда йиғлаган қамарлармидир?

Куйган юлдузлардек тунларинг куйса,
Шабнамдек видоли саҳарлармидир?

Гоҳи намоёнсан, гоҳи нопайдо,
Борлигинг йўқликдан асарлармидир?

●

Дунё надир? Ошиқларнинг ўтинчидир,
Ошиқлари бу дунёда ўтинчидир.
Тушлар ўчди, ҳушлар учди, қушлар
кўчди,
Кўксимдаги дил ҳам букун
кўчкинчидир.
Бир бор куйиб куйдим деманг,
куйганларим,
Бу куйганим учинчи ё тўртинчидир.
Фаслларнинг видосини қўрқинч
деманг,
Қўрқинч асли қалбсиз қолмоқ
қўрқинчидир.
Дунё ўтар. Йигитлик ҳам нозанинлар
Либосининг эпкинидай ўткинчидир.

●

БУ ҲАМ БИР ГАП-ДА...

Юраверсанг, юраверсанг, юраверсанг бир умр,
Ўз-ўзингни ғамларингнинг ити билан қопмасдан.
Ҳамма сенга илҳақ бўлса, сен-чи, кутсанг
ҳаммани,
Ҳеч ким сени тополмаса, сен ҳеч кимни
топмасанг.

«Бу тоғлар қандай тоғлар
Тоши бор, тепаси йўқ».[1]
Йил ўтиб келсам агар,
Бобомнинг капаси йўқ,
Атрофни ишғол қилмиш
Қурилишлар қўшини.
Бобомнинг соқолидай
тўзғиб ётар қуш ини.

1. Халқ сатрлари

МАЯКОВСКИЙНИНГ 100 ЙИЛЛИГИ

Ҳусниддин ШАРИПОВ

ШОИР ҚАДРИ

МАРҲУМЛАРНИ ЕДЛАБ ТУРИШ савоб иш. Лекин чинакам шоирни марҳум дегани тил бормайди. Чунки улар ўзларининг ўткир сатрлари, сеҳрли ташбеҳлари, қизиқ фикрлари билан ҳар кун кимнингдир тилида бўладилар, ҳаётга тирикдай хизмат қиладилар. Масалан, Навоий, Руставели, Пушкин... Турмушга ўшалар сингари сингиб кетган, дўсту душманларининг нутқида ўзини ўз уйидагидай ҳис этадиган,

Юзгача, қоримай,
Яшайлик қаримай,

деб ҳайқирган шоир Владимир Маяковский, мана, орзусига етибди, юзга кирибди.

Унинг номи шунча йил дарсликларимиздан ўрин олиб келди. Шеърлари ўзбекчага таржима қилинди. Оташин шоир Ғафур Ғулом ўз таржимаи ҳолида (1953 йил) ёзади: «Ижодимга Маяковский кучли таъсир қилган. Мен Маяковскийни ўзимнинг устозим деб биламан. Бунинг учун «Динамо», «Тирик қўшиқлар» тўпламларимни кўздан кечириш кифоя». Мен олим бўлмаганим учун ҳозир адабий ворислик масаласини кавлаштириб ўтирмоқчи эмасман, балки тирик шоир ҳақида суҳбатлашгим келаётир.

Маяковский юрганида полни майиштирадиган забардаст йигит эди. Шундай инсонни дунёга келтирган она — Александра Алексеевна эса: аксинча, кичиккина жуссали, илиқ нафасли, ёқимли бир аёл...

— Биз Грузияда, Бағдоди қишлоғида яшардик, — деб ҳикоя қилади у саксон ёшлар атрофида. — Жуда чиройли жой. Атрофи тоғ пастда Ханисцхали деган сой гувиллаб ётади. Осмон ловий. Қатор тераклар. Бутун қишлоқда фақат бизнинг оиламиз рус, ҳамма қўшниларимиз грузинлар эди. Жуда тотув яшардик. Эрим Владимир Константинович — ўрмон нозири. У запорожье сечьликларидан бўлиб, бўйдор, елкалари кенг, овози бақувват эди. Отасининг бу сифатлари Володяга ҳам ўтган. Оиламизда Украина ҳақида, унинг тарихи, адабиёти ҳақида тез-тез гап очилиб турарди. Эрим запорожьеликларнинг авлоди бўлгани билан жуда ғурурланиб турарди. Украинчани ҳам, грузинчани ҳам яхши биларди. Болаларимиз Оля билан Володя ҳам бемалол грузинча гапиришарди.

Маяковский жаҳонгашта шоирлардан. Унинг учун тил гоҳ калит бўлса, гоҳ қурол! Мана, бир мисол: 1925 йил октябрида у Европа — Америка саёҳатини давом эттириб, Чикаго шаҳрига келади. Бу ерда 1500 кишилик шеърий анжуман бўлади. Тингловчиларнинг завқли қийқириқ ва қарсакларидан Темпл-Холнинг шипи ўрнидан кўчишига бир баҳя қолай дейди. Албатта, гуруч курмаксиз бўлмайди. Маяковскийнинг маърузаси тугагач, тингловчилардан бири, ичи қорароқ бўлса керак, уни мотга тутмоқчи бўлади. Шоир инглиз тилини тушунмаслигини билгани учун унга қарши гапини айнан инглизчасига баён эта бошлайди.

— Бу ноқулай аҳволдан қандай қутулиб кетишимни кутиб, залдаги бутун одамлар менга диққат билан қараб турарди, — деб ёзади шоир кейинча. — Мен ўрнимдан қўзғалиб, мухолифга жавобни... грузинчалаб айтдим. Ҳамма ҳайрон. Орқароқда Россиядан инқилобгача кўчиб кетган бир грузин киши ўтирган экан, менинг нутқимни эшитиб, ўзини тутиб туролмай, бор овози билан бақирди: «Кацо, вин ҳар, ан саидан харо? (Ҳей, сизнинг кимсан, қаердансан?)». Мен юқорига қараб, унга жавоб бердим. «Кутатури вар, Кутатури! (Кутаисиликман, Кутаисидан)». Адабий кеча тугаганидан кейин у киши мени истаб келди, кейинча жуда дўстлашиб кетдик. У ишчи экан.

Владимир Владимирович «Мен ўзим» деб аталган таржимаи ҳолида оиласи тўғрисида жуда исқа маълумот беради. Отаси ва онасини тилга олгач, «опаларим: Люда, Оля. Менимча, шулардан бошқа Маяковскийлар йўқ» дейди. Ҳолбуки, бўлажак шоирнинг бир бувaси Константин Константинович Ахалцихе шаҳар бошқармасида хизмат қилган. Бир бувиси Евфросиния Осиповна Маяковская — машҳур рус ёзувчиси Данилевскийнинг жияни эди.

— Уйимизда доим русча гапиришсак ҳам, кўп одатларимиз украинча эди, — деб давом эттиради онасининг сўзини шоирнинг опаси Людмила. — Отамиз кашта тикилган украинча кўйлакда юришни яхши кўрарди. Украинча одатга риоя қилиб, катталарга ҳурмат юзасидан, уларни сизлаб гапирардик.

Афсус, Маяковскийнинг отаси Владимир Константинович арзимаган бир баҳона билан — қон бузилиши сабаб бўлиб оламдан ўтди: биров игна санчиб олгани учун дейди, биров тикан киришидан дейди... Шу сабабданмикин, ҳар ҳолда, шоирнинг ўзи жуда таъби нозик бўлиб ўсди. Ҳатто меҳмонхоналардаги жўмраклардан шубҳаланса, қўлини шишадаги боржом билан ювар, сув ичишдан илгари стаканни чироққа солиб кўрар эди.

Лиля Юрьевна Брик бундай ҳикоя қилади: «У ғоят бақувват, фикри бикир, қатъий ва, айни вақтда, сал ғалатироқ эди; бир куни қўлини талаб олди-ю, йод сўраб қолди... Мен истаб, тополмадим. Қўшниникидан сўраб чиқдим. Маяковский таталанган жойига йод суртаркан, кечикиб қолганим сабабини суриштирди. Мен унга ўзимизнинг шишани истаб топа олмаганимдан кейин қўшнидан тилаб олганимни айтдим. Володянинг важоҳати бирдан ўзгариб кетди. «Ундайлигини билганимда, буни суртмасдим. Ким билсин, бу йоддан илгари нимага фойдаланишганини, эҳтимол юқумли касалликлари бордир?!» Мен уни тинчитиш учун йод барибир ҳамма бацилла ва бактерияларни ўлдиражагини тушунтира бошладим. Буни ўзи ҳам яхши биларди, албатта, лекин юрагининг бир чеккаси ғаш эди».

У МАСАЛАНИНГ БИР ТОМОНИ. Иккинчидан, Маяковский инсоний муносабатлар ҳам ҳаддан ортиқ даражада покиза бўлиши лозим деб биларди. Унинг учун инсоннинг энг олий фазилати дўстга садоқати эди. Маяковскийнинг, биласизки, дўстлари ҳам, душманлари ҳам кўп. Лекин уларнинг бирортаси ҳалигача шоирнинг кўнгилни кир қиладиган бирор хатти-ҳаракатини элга дастурхон қила олган эмас, қила олмайди ҳам. Аксинча, ўртоқларини авайлашда, ҳатто қадрдонларини ўз дўстларининг совуқ шабадасидан ҳам ҳимоя қилишда унга тенг келадиган киши топилмаса керак.

Боя Лиля Брикни эслаган эдик. Шоир ҳақидаги энг машҳур «Маяковский шундай бошланади» деб аталган достоннинг муаллифи Николай Асеевни ҳам биласиз. Кунларнинг бирида Брик билан Асеев бир шеър устида баҳслашиб қолишади. Бири маъқул дейди, бири номаъқул... Тортишув қизиб кетади. Маяковский уларнинг гапига аралашмай, қўшни хонага чиқиб кетади. Ора очиқ бўлмасдан, хайр-маъзур қилишга тўғри келади. Мясницкая кўчаси бўйлаб борар экан, қўлидаги йўғон ҳассасини ўйнаб-ўйнаб, Владимир Владимирович оҳиста дейди:

— Колядка, ҳеч қачон Лилечканинг гапини икки қилманг, у доим ҳақ!

Асеев ҳайрон:

— Қанақасига доим ҳақ бўларкан? Мен ўз ҳақлигимни сезиб турган бўлсам-чи?

Маяковский пинагини бузмайди:

— Ўз ҳақлигингизни сезишингиз мумкин эмас, чунки унинг сезгиси бақувватроқ!

Асеев уни тилидан илинтирмоқчи бўлади:

— Демоқчисизки, агар Лилечка кийим жовони ерда эмас, шипда турибди деса, мен ҳам, кўзимни юмиб, шундай дейишим керак экан-да!

— Тўппа-тўғри, Лилечка шипда деса, демак, дарҳақиқат шипда бўлади!

— Қўйинг-е, — бўш келмайди Асеев, — бу айни қулликнинг ўзи-ку!

Маяковский бир оз жим боргач, жиддий жавоб қайтарди:

Сиз бир чимдим ҳаётий тажрибангизга суяниб жовонни ерда турибди дейишингиз мумкин. Пастки қаватда яшаётганлар-чи?

Дарҳақиқат, бунга жавоб топиш қийин бўлди. Эҳтимол, зарурати ҳам йўқ эди. Чунки, Асеевнинг ўзи эътироф этганидек, ўша пайтлардаёқ Брик Маяковский шеъриятининг бош қаҳрамони бўлиб қолган эди. Арзирди ҳам. Мана, Рита Райхнинг шаҳодати: «Маяковский биз учун кўпдан бери «афсонавий инсон» бўлиб қолган, — деб ёзади у, — лекин Лиля Брик ҳам, менинг назаримда, «оддий банда»лардан эмасди, худди ўзга сайёрадан келган паривашга ўхшардики, уни бировга қиёслаш мушкул... на олифтагарчилиги бор, на сохталиги. Ҳамма вақт ичи-таши бир хил...

Менимча, Владимир Владимирович ҳам мен Лилянинг энг ўзак фазилатини — нима учун шоир уни гоҳ ундоқ, гоҳ мундоқ, лекин доим чин дилдан севганининг сабабини тушунганимни сезиб қолган эди. Бу ҳурматни ҳеч унутмаслик керак, унинг шеърлари шу ҳақда ҳикоя қилади, унинг ўлим олдидаги илтимоси ҳам: «Лиля, мени сев!» деган сўзлар эди».

Шу ҳақда... «Шу ҳақда» — Маяковскийнинг бош достони!

Шоир, худди ўз виждони олдида ҳисоб бераётгандай, дейди: бу, менимча ҳам, бошқалар назарида ҳам энг кўп ва энг пухта ишланган нарсамдир.

Кўп эшитгансизки, Маяковскийга шеър ёзиш нафас олишдай табиий бир ҳол эди.

Симон Чикованининг эслашича, Маяковский ёлғизликни ёқтирмасди. Ҳатто илҳоми қайнаб турган паллада ҳам кўпчиликка интиларди. У дўстлари даврасида ҳам шеър тўқийверар, уларнинг суҳбат ва ғовур-ғувурлари шоирга заррача халал бермасди.

Виктор Шкловскийда бу фикрни тўлдирувчи лавҳа бор: «Бир кун Маяковский билан ишхонасига бирга кетдик, — дейди у. — Аввал гаплашиб бордик, кейин тўхтадик. Сабабини тушунтириб, у менга:

— Ҳув анави уйгача тўрт сатр тўқишим керак, — деди.

Мен унинг тўқишини кузатиб бордим. Бу иш жуда катта куч талаб қиларкан. Қисқагина пальтода, чоғроқ телпакни орқага қўндириб, у енгил одим отиб борарди. Демак, йўл ҳам юрар, нафас ҳам олар, ижод ҳам қиларди».

Боя айтганимиз «Шу ҳақда» достонини ёзишга у бошқача киришди. Икки ой давомида ўз ихтиёри билан ўзини «ҳибсга солди», асарнинг уч қоралама нусхасини яратди. Достонга шу қадар жиддий муносабатнинг сабаби эса, унингча, муҳаббат бўлиб, бу ҳаётий асос эди. Шеър ҳам, иш ва ҳоказолар ҳам ундан бошланади. Муҳаббат ҳамма нарсанинг юрагидир.

Достон қаҳрамони кўнглида, афсус, ўз севгилисига нисбатан рашк-бахиллик бор. Бу ҳис хуружидан у жондорга, аниқроғи айиққа айланиб қолади. Айиқ ўз ҳолига йиғлайди. Кўз ёшлари дарёга айланади. У бир парча муз устида сузиб бораркан, кўприк устида турган етти йил аввалги ўзини кўриб қолади. «Ёрдам беринглар, кўприкда одам, қутқаринглар!» деб фарёд уради айиқ. Лекин кимга мурожаат этмасин, унинг ниятини тушунмайди. Инсонга ёрдам тилаб, у қариндош-уруғларига югуради. Улардан ҳам акс-садо бўлмайди. Еб тўймас олам... Ёлғизлик...

Қолганини ҳар ким ўзи ўқиб олгани маъқул. Мен асар воқеаларини чўзиб ўтирмай, айтишим керакки, шоир бу достони билан давр кишиси, унинг ахлоқи, севгиси ва турмуши қандоқ бўлишини таҳлил этади, ҳаётнинг энг буюк неъмати муҳаббат ва покизалик эканини таъкидлайди. Бу мавзу ҳозирги алғов-далғов кунларимиз учун ҳам керакли деб ҳисоблайман. Чунки Маяковский ҳазм қила олмаган нимсевги ва мечкаёна оилавий бахт яна кўпларнинг орзусига айланаётир.

Маяковский оламдан ёш ўтиб кетди. Қарангки, у доим ўзини етук инсон сифатида тутди, изидан келаётган жуда кўп ёшларга раҳнамолик қилиб улгурди.

КУНДАЛИК ВОҚЕАЛАРГА акс-садо қайтарди. Адабиётда янгилик бўлмиш «РОСТА дарчалари»ни очди. «Владимир Маяковский», «Чолвор кийган булут», «Умуртқанай», «Инсон», «150 000 000», «Уруш ва тинчлик», «Севаман», «IV Байналмилал», «Бешинчи Байналмилал» каби тўқ мағизли достонлар бунёд этди. «Мистерия-буфф», «Қандала», «Ҳаммом» каби пьесалари билан театр уммонини чайқалтириб юборди. Назм ва насрдан иборат хорижий туркуми ўз ватани ва ўз халқига нисбатан ифтихор ҳисси билан тўлиқ эди. Янги маҳорат чўққисига кўтарилган лирик ва сатирик шеърларида турмушни замондошларининг жонли тили билан ҳаққоний ифодалашга эришди.

Умуман, Владимир Владимирович фақат кўнгли тортган киши билан тиллашадиган, дўст сўзини тиллага тортиб оладиган йигитлардан эди: турмушда ҳам, ижодда ҳам. Ҳатто янги ёзган нарсаларини эл олдига олиб чиқишдан илгари дўстлари даврасида кўздан ўтказиб оладиган одати бор эди. Фикримнинг исботи сифатида Маяковский Америка сафаридан қайтгач, она юрти Грузияга келганида бўлган бир воқеани айтмоқчиман. Дўстлари уни, одатдагидек, қучоқ очиб кутиб олишади. Зиёфат бошланади, суҳбат шеърхонликка айланиб кетади. Симон Чикованининг эслашича, ўша куни Владимир Владимирович сафар туркумини якунловчи «Ватанга қайтиш» деган шеърини биринчи бор ўқиб беради. Бу шеър

Истагим —
ўз юртим англасин мени,
Гар тан олмасалар, майли,
на чора,
Утарман-кетарман
айланиб уни,
Қиёлаб ўтгандай
ёмғир бечора, —

деган сатрлар билан тугарди.

Шеър барчага ғоят манзур бўлди. Лекин баъзилар «якун ўрнига тушмабди, у кўпроқ Есенин руҳига яқин» каби гапларни айтишди. Ўша куни шоир имкони борича қаршилик қилган бўлса-да, ҳар ҳолда иккиланиб қолган эди. Кейинча бу шеър «Уйга» сарлавҳаси билан, ўша бандсиз босилиб чиқди.

Албатта, юқорида келтирилган мисолдан, Маяковский Есениндан ҳазар қиларкан-да, деган хулоса чиқмаслиги керак. Аксинча, ўз номлари адабиёт тарихида ёнма-ён келажагини иккаласи ҳам яхши сезарди. «Шеър бундоқ ясалади» деган китобчасида Маяковский Есенинга ҳатто махсус боб бағишлайди. Шоирнинг шоирга ҳурмати ҳақидаги шаҳодатлардан бири 1926 йил 26 январида Харьковда чиқадиган «Кечки радио»да эълон қилинган эди: «Шўх, бардам, тили ўткир шоир ҳаммага ёқиб қолди. Кулги ҳам, янги гаплар ҳам кўп бўлди, — дейди номаълум мухбир. — Фақат бир ўринда ҳамманинг нафаси ичига тушиб кетди. Кимдир Есенин ўлими ҳақида суриштирган эди, Маяковский кесиб ташлади: «Мен ўлимдан кейин қўйиладиган ҳайкал ва гулчамбарларни бошимга ураманми!.. Шоирларни тиригида қадрланг!».

ҲОЗИРГИ КУН КИТОБХОНЛАРИ бир нарсани яхши тасаввур қилмасалар керак. Маяковский ўзини отиб қўйганидан кейин асарлари танлаб чиқариладиган бўлиб қолди. Демак, «дарди ичида» эди... Ёдимда бор, ҳатто эллигинчи йилларнинг бошларида, мен студент чоғларимда, Константин Симонов Тошкентга қатнаб, радио орқали Маяковский ижодини тарғиб қилиш билан шуғулланарди. Шоирнинг асосий деб ҳисобланган шеър ва достонлари ҳам ўзбекчага ўша даврда ўгирилган ёки қайта таржима қилинган. Масалан, «Жуда соз», «Владимир Ильич Ленин», «Ҳайқириқ»... Ушбу асарларда армондан кўра орзу кўпроқ...

Орзуманд тадқиқотчилар бу достонларни кўкка кўтаришган. Ҳазм қилолмаганлар эса, аямай, тупроққа қоришган, албатта, ўз вақтида...

Маяковский бунга ўхшаш гапларни турфа анжуманларда турли нотиқлардан неча марта эшитмаган дейсиз...

Ҳатто ўз пьесасини премьерасида...
Фақат фикр эмас, ҳақоратлар ҳам...
Нега бунча «мен»лайверасиз, деб...
Шеърларингизни тушунмаймиз, деб...
Хуллас, унинг

Шундай ҳам ишқ дарди этар жароҳат,
Ўзингизга тортиқ мағзава пақир.
Мен сизга тегдимми!
нечун ҳақорат!
Мен шеърман, ахир,
юракман, ахир, —

деб ўзини ҳимоя қилишга ҳақи бор эди.

Лекин гап фақат ҳимояда эмас. У ёш эди, тенгдошлари билан тепишиб юраверарди. Мана, йиллар ўтиб, улфатларининг иши кўпайиб қолди. Опалари билан шеърият ташвишини қилиб бўлмас... «Шоир ҳақида»ги достонимда «Очлик ёмон. Хўрлик ёмон. Ундан ёлғизлик ёмон» деб, ёзаркан, ҳаётнинг мана шу поғонаси ҳар қандай жанг-жадалдан хатарлироқ экани ҳақида ўйлагандим. Айниқса, Маяковскийдек одамжонли инсон учун! Ўйланг, «йигирма йиллик меҳнатим» деб аталган якуний кўргазмасининг очилишида дўстларининг кўпчилиги ёнида турмагани учун «ичи емирилиб» кетмадимикин?! Шундай ўктам шоир ниҳоят шеърхонлик чоғларида баъзи оғзига кучи етмаганларнинг илмоқли саволларидан дудуқланиб қолганини кўз олдингизга келтира оласизми?! Узоқ-узоқ ўйланиб қоладиган одат чиқарди шоир. У фақат шеърият ҳақида эмас, эҳтимол, ҳаёт ҳақида, янги турмуш ҳақида ўйларди...

— Ғашингизга тегмаслик учун, масалан, «Марш, марш йўлга, ишчилар, олға!», «Комсомол ўғлон, қур катта тўғон!», «Эй, қизил байроқ, чўғдай бўл порлоқ!» ва шунга ўхшаш шеърларни ёзиб ташлаш енгилроқ бўлур эди, — дейди у Красная Преснядаги Комсомол уйида бўлган учрашув чоғи. — Бунақа нарсалар осон ҳазм бўлади ва эртасигаёқ унутилиб кетади. Мен умрим бўйи чиройли нарсалар ёзиб, кимнингдир қулоғини эркалаш учун бош қотирганим йўқ, аксинча, қилган ишларим одамларнинг кайфини бузди. Асосий ишим — ўзимга нотўғри туюлган, илдизини қуритиш лозим нарсалар устидан сўкиниш, таҳқирлаш бўлди.

Бу гапни у 1930 йил 25 мартда — ўлимидан ўн тўққиз кун олдин айтган эди. Ўз ижоди ҳақида умумлаштирувчи сўнгги сўзи шу эмасмикин?! Ўша даврда изҳор этган яна бир фикри борки, бу адабиётнинг келажаги билан боғлиқ: «Сатира илми билан қуролланмоқ керак. Ишончим комилки, бўлажак мактабларда арифметика билан бир қаторда ва катта муваффақият билан сатира фани ҳам ўқитила бошлайди. Энг шўх ва тиниб-тинчимас ўқувчилар кулги мутахассислигини ўзларига касб қилиб оладилар».

ИЛГАРИ, МАЯКОВСКИЙ саксон ёки тўқсонга кирадиган йилларда, газета-журналлар, ижодий уюшмалар ва нашриётлар бир-бирлари билан хабарлашиб, байрам саҳифалари тайёрларди, китоблар чиқаришарди, эсдаликлар босишарди. Бу йил, эл ва юртларнинг ўз ташвишлари ўзларига етиб ортиб турган бир шароитда, шоир юбилейини ЮНЕСКО ўтказаётир. Дарҳақиқат, Маяковский жаҳон шоири, қадри баланд шоир. Биз ҳам, жаҳоннинг мустақил бир қисми сифатида, шоирни ёд этамиз. Яхши ният — ёрти мол экан, мана, у юзга кириб келди: мангу ўттиз етти ёшда, қаддини баланд тутиб...

Суратқаш бисотидан

СУРАТДА: адиблар — МИРТЕМИР, Воҳид ЗОҲИДОВ ва Ҳаким НАЗИР. 70-йиллар.

АЖДОДЛАР КЕЧМИШИ

Халқимиз тарихига айниқса совет даврида жуда кам эътибор берилди. Октябр тўнтаришидан аввал муаррихларимиз туркий ва форсий тилларда юртимиз, халқимиз тарихига бағишланган кўплаб илмий, илмий-бадиий асарлар яратган бўлсалар, болшевиклар ҳукмронлиги даврида бу улуғ анъана қарийб барҳам топди. Тўғри, рус ва ўзбек тилларида бир неча кўп жилдлик «тарих»лар битилди. Бироқ, надоматлар бўлсинки, бу «тарих»ларда рост гапдан кўра, ёлғон, тарихий воқеаларни холис баён қилиш, тадқиқ этишдан кўра, кўзбўямачилик, сохталаштириш устун эди. Яна бир «антиқа» тартиб ҳам бор эдики, тарихга доир тадқиқотлар, ўтмишда араб, форс тилларида яратилган буюк боболаримизнинг «Тарих» китоблари «катта оғамиз» тилида чиқарилиши шарт эди. Ўзбекча битилса, ўзбекчага таржима қилинса нашр этилиши даргумон бўларди. Атоқли тарихчимиз Бўрибой Аҳмедов ҳам кўп тадқиқотларини рус тилига ёзишга мажбур бўлган эди. 1992 йил охирида «Нур» бирлашмаси томонидан Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриётига босилган «Ўзбек улуси» китоби ҳам дастлаб 1965 йили «Кўчманчи ўзбеклар давлати» номи билан рус тилида нашр қилинган. Албатта, асар босилганидан бери салкам ўттиз йил вақт ўтди, тадқиқот ҳақида олимлар, ўқувчилар фикр-мулоҳазалар билдирдилар. Олим шуларни ҳисобга олиб китобни тўлдириб, қайта кўриб ўзбек тилида нашрга тайёрлаган.

Биз газетамизнинг мазкур сонида тарихчи олима Раҳима Алимованинг «Ўзбек улуси» ҳақидаги фикрларини эълон қилаётирмиз.

ТИРИК ТАРИХЧИМИЗ Бўрибой Аҳмедовнинг ҳар бир янги китоби маданий ҳаётимизда муайян из қолдиради. Олимнинг «Ўзбек улуси» тадқиқоти ҳақида шу фикрни айтиш мумкин. У халқимиз тарихининг жуда кам тадқиқ этилган бир муҳим даврига бағишланган. Китобда XV асрда ташкил топган Кўчманчи ўзбеклар давлати тарихи холис баён қилинган.

«Ўзбек улуси» муқаддима, тўрт боб, сўнгги сўз, изоҳлар ва иловалардан иборат. Китоб боблари қуйидагича: 1. «Масала моҳияти. Манбалар»; 2. «Кўчманчи ўзбеклар давлати Абулхайрхон даврида»; 3. «Кўчманчи ўзбекларнинг давлат тузуми. Ижтимоий-иқтисодий муносабатлар»; 4. «Кўчманчи ўзбекларнинг темурийлар билан ўзаро алоқалари».

Муаллиф асарни Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқларининг XV асрдаги тарихига оид қўлёзма манбаларни, инқилобгача ёзилган ва ундан кейинги даврда яратилган совет ҳамда чет эллик тадқиқотчилар асарларини ўрганиб, уларни таҳлил қилиш натижасида яратган. Китобнинг ёзилишида асосий қўлёзма асарлардан, жумладан, Мирзо Муҳаммад Ҳайдарнинг «Тарихи Рашидий», Масъуд ибн Усмон Кўҳистонийнинг «Тарихи Абулхайрхоний», Камолиддин Биноийнинг «Шайбонийнома», Муҳаммад Солиҳнинг «Шайбонийнома», Абулхайр Фазлуллоҳ ибн Рўзбеҳоннинг «Меҳмонномайи Бухоро», Маҳмуд ибн Валининг «Баҳр ул-асрор», Мирзо Улуғбекнинг «Тарихи арбаъ улус», Абдураззоқ Самарқандийнинг «Матлаб ус-саъдайн ва мажма ул-баҳрайн» каби асарларидан кенг фойдаланилган.

Ҳозиргача Кўчманчи ўзбеклар давлатининг ички тузуми, у ерда яшаган турк, турк-мўғул қабила ва уруғларнинг ижтимоий-сиёсий аҳволи яхши ўрганилмаган. Ушбу асардан шу саволларга батафсил жавоб топиш мумкин.

Бўрибой Аҳмедовнинг бу асарни ёзишдан мақсади асосан Абулхайрхон тузган ўзбеклар давлатининг (1428—1468) сиёсий тарихини ёритишдан иборат бўлган. Муаллиф асосий мавзуга кўчишдан аввал, Кўчманчи ўзбеклар давлатини ташкил топиши арафасида Жўжи улусининг иккига бўлиниши оқибатида вужудга келган Олтин Ўрда ва Оқ Ўрдада содир бўлган сиёсий аҳволи баён этган. Олим Кўчманчи ўзбеклар давлатининг барпо этилиши сабаблари ва унинг кейинги тараққиёти, Абулхайрхон давлатининг темурийлар, Мўғулистон ва қалмоқлар билан муносабатларининг муҳим томонларини ёритган.

XIV аср бошларида Жўжи улуси иккита мустақил давлатга, яъни Кўк Ўрда (Олтин Ўрда) ва Оқ Ўрдага ажралиб кетади. Олтин Ўрдада Ботухон ва Тўға Темур, Оқ Ўрдада Ўрда Ичан ва Шайбон авлодлари ҳукмронлик қиладилар. Албатта, асарнинг мавзуи Абулхайрхон давлатининг сиёсий тарихини баён этиш экан, муаллиф Абулхайрхонга мансуб бўлган Шайбон улуси ҳақида ҳам иложи борича тўлиқроқ маълумот беришга интилган. Асарда Шайбон улусининг чегараларини аниқлаш мумкинлигини эслатиб ўтиш билан бирга, қўлёзма манбалардан бу улуснинг ҳудудий чегараларини белгиловчи далиллар келтирилади. Жумладан, унда шундай дейилади: «Шайбон ёз фаслида Урол тоғи ёнбағри ва Тобол, Урол (Ёйиқ), Илак, Иргиз дарёлари орасидаги ерларда, қишда эса Орол денгизининг соҳили, Чуйсув, Сарисув дарёларининг бўйи ва Сирдарёнинг қуйи оқими атрофида кўчиб юрган».

«Ўзбек улуси»нинг эътиборга молик томонларидан бири шундаки, муаллиф манбаларда таъкидланган далилларга асосланиб, Шайбон бу улусни 1238 йили Ботухондан (Жўчининг ўғли) олган деган фикрга келади. Демак, Кўчманчи ўзбеклар давлатига асос солган Абулхайрхон Чингизхоннинг авлоди экан.

Муаллиф қўлёзма асарларни таҳлил этиб, уларга асосланиб, Шайбондан кейин унинг улусига ҳукмронлик қилган хонларни бирма-бир айтиб ўтади. Биз ушбу маълумотларни ўқиш асосида Шайбон улусида қуйидаги хонлар: Баҳодирхон, Жўчи, Бўкахон, Бадоқулхон, Минг Темур, Фўлод (Пўлод), Иброҳим ва Арабшоҳ (Пўлоднинг ўғиллари бир вақтда отасининг мулк ва давлатини бўлиб олишган эди), Давлат Шайх ўғлон (Иброҳимнинг кенжа ўғли) ҳукмронлик қилган деган хулосага келамиз.

XV асрнинг 20-йилларидан бошлаб Шайбон улусида бир неча мустақил хонлар, масалан, Жумадуқхон, Маҳмудхўжа ҳукмронлик қилганлар.

Давлат Шайх ўғлоннинг вафотидан кейин Шайбон улусида ҳокимият учун кураш кучайиб кетиб, натижада унинг кенжа ўғли Абулхайрхон тахтдан айрилиб, Шайбон улусида ҳокимиятни аввал Сўфи ўғлон, кейин унинг ўғли Жумадуқхон эгаллайди. Абулхайрхон Жумадуқхон ҳокимиятини тан олишга мажбур бўлади. Шу тариқа, Шайбон улусидаги ҳокимиятни Жумадуқхон эгаллагач, улусда ички жанжаллар яна бошланиб кетади. Жумадуқхон шу вазиятда Манғит улусидаги қўзғолончиларга қарши юриш қилади ва жангда мағлубиятга учрайди. Жумадуқхон ҳамда унинг саркардалари асир олинадилар, сўнгра қатл этиладилар. Асир олинганлар орасида ёш Абулхайрхон ҳам бор эди, аммо унинг ҳаёти сақлаб қолинади. Манғит улусида Олаша баҳодир ва аймоғининг мўътабар одамлари ёрдамида Абулхайрхон жангчиларни тўплаб, 1428 йилнинг баҳорида улусга келади. Абулхайрхонни қиёт, манғит, дўрмон, қушчи, ўтожи, найман, уқараш-найман, тубаи, тоймас, жот, хитой, уйғур, қарлуқ, ушун (усун). қарлаут ва бошқа қабила ҳамда уруғларнинг бошлиқлари, руҳонийларнинг вакиллари хон деб эълон қиладилар. Албатта, бу ўринда савол туғилади: «Хўш, нима сабабдан Абулхайрхонни хон қилиб кўтаришди, бошқа номзод йўқмиди?». Бу саволга Б. Аҳмедов қуйидагича жавоб берган: «Қабилалар ва улусларнинг бир-бирларини талаш билан тугайдиган узлуксиз урушлари ҳамда кўчманчиларнинг кенг оммаси ғалаёнлари бўлиши мумкинлигидан чўчиган зодагонлар қудратли йўлбошчи — хон атрофида жипслашишга ва меҳнаткаш оммани итоатда сақлаб туришга қодир бўлган давлат тузумини барпо этишга мажбур бўлди. Буларнинг ҳаммаси кўчманчи ўзбекларнинг Абулхайрхон бошчилигидаги давлати тузилишига олиб «келди». Шундай қилиб, Абулхайрхон бошчилигидаги Кўчманчи ўзбеклар давлати Жўчи улусининг харобалари устида пайдо бўлди.

АБУЛХАЙРХОН ЎЗ ОЛДИГА Шайбон усулини бирлаштиришнигина эмас, балки бир вақтлар Олтин Ўрдага тобъе бўлган бошқа вилоятларни ҳам ўз тасаррўфига ўтказишни мақсад қилиб қўйган эди. Жуда қисқа вақт ичида Абулхайрхон (1428 — 1431 йиллар) орасида Шайбон улусини тўла бирлаштирди.

Яна шу ҳам диққатга сазоворки, муаллиф тарихий воқеаларни ҳикоя қилар экан, ташқи истилолардан кутилган мақсад аҳолини талаш, бойлик орттириш бўлган эмас, балки Чингизхон давридан бошлаб Жўчихон ва унинг авлодларига қарашли бўлган мулкларни қайтариб олишдан ҳам иборат бўлган эди, деган фикрга келади. Асарда автор Абулхайрхоннинг юришлари, Мўғулистондаги ва темурийлар салтанатидаги сиёсий воқеаларни батафсил баён этади. Абулхайрхон умрининг охирларида (1368—69) катта куч билан Мўғулистонга қўшин тортиб кетаётиб, Оқ қишлоқдаги қароргоҳида тўсатдан вафот этади. Унинг вафотидан сўнг Кўчманчи ўзбеклар давлати инқирозга учрайди.

Китобда Абулхайрхон вафотидан кейин Кўчманчи ўзбеклар давлатининг емирилиши ва инқирози сабаблари ҳам батафсил далиллар билан исботланган.

Абулхайрхон тахтига унинг иккинчи ўғли Шайх Ҳайдархон ўтиради. Муаллиф таъкидлаб ўтишича, Абулхайрхон давлатининг барча душманлари бирлашиб Шайх Ҳайдархонга қарши курашга отланадилар...

Умуман, асар XVI аср бошларида Муҳаммад Шайбонийхон бошлиқ ўзбекларнинг Ўрта Осиёда темурийлар салтанатига қарши урушларини ҳикоя қилиш билан якунланади.

Мазкур китобнинг учинчи — кўчманчи ўзбекларнинг давлат тузуми ва ижтимоий-иқтисодий муносабатларига доир бобида Кўчманчи ўзбеклар давлатининг ҳудуди, ундаги йирик шаҳарлар, деҳқончилик воҳалари, қадимги шаҳарлардаги ҳаёт, уларнинг савдо-ҳунармандчилик марказлари бўлганликлари тўғрисида фикр юритилади.

Б. Аҳмедов ҳозирги Қозоғистон ҳудудидаги ўрта аср шаҳарларининг ҳаёти, хўжалиги билан танишиш натижасида, деҳқончилик ривожланган воҳалар ва суғориш тармоқларининг мавжудлигига асосланиб, бу ердаги аҳоли фақат кўчманчилар бўлиб, чорвачилик билангина шуғулланиб қолмасдан, балки у ерда ўтроқ ҳаёт ҳам кечирганларини таъкидлайди. Ўтроқликка чорвачилик билан шуғулланишига имконияти қолмаган чорвадорлар ўтган. Албатта, чорвачилик Дашти Қипчоқ аҳолисининг кўпчилиги учун хўжаликнинг асосий соҳаси бўлган.

Маълумки, ўрта асрдаги Арқуқ, Ўзганд, Оққўрғон, Сиғноқ, Сузоқ, Туркистон ва бошқа шаҳарларда ҳунармандчилик ривожланган. Муаллиф «хона косибчилиги»нинг махсус ҳунармандчиликка қараганда кўпроқ ривожланганлигини эслатиб ўтади.

Муаллиф кўчманчилардаги савдо муносабатларига ҳам тўхталиб, улардаги савдо асосан мол айирбошлашга асосланганидан яхши ривожланмаганини эслатиб ўтади.

Асарнинг диққатга сазовор томонлари кўп. Автор хусусан кўчманчиларнинг Ўрта Осиёнинг деҳқончилик қилинадиган ерларига ҳужумлари ҳақида батафсил маълумот беради. Китобда ҳарбий юришларда қўлга киритилган ўлжалар, уларнинг тақсимланиши, кўчманчиларда қулчиликнинг мавжудлиги, кўчиб юриш йўлйўриқлари, ўлпон ва солиқлар, мажбурий хизмат ва Абулхайрхон даврида кўчманчи ўзбекларнинг давлат тузуми ҳақидаги маълумотлар қимматлидир.

Биз киммиз?

Маълумотларга қараганда, юришларда қўлга киритилган ўлжаларнинг ҳаммаси хон қароргоҳида тўпланган, сўнгра шу ерда тақсимланган. Хон ўлжанинг бешдан бирини олган. Қолганларга юришда қатнашган ҳар бир иштирокчининг жамиятда тутган ўрнига қараб ўлжа тақсимланган.

Асарда кўчманчиларда қулдорликнинг мавжудлиги ва қулдорликнинг асосий манбалари ҳақида батафсил далиллар келтирилган. Шу билан биргаликда, Дашти Қипчоқдаги ривожланган қул савдоси ҳақида ҳам маълумотлар бор.

Китобда Дашти Қипчоқ кўчманчи жамиятида ерга хусусий мулкчилик мавжуд бўлгани ҳақида тўлиқ фикр айтилган. Хон босиб олган ерларни оила аъзоларига, айрим қабила бошлиқларига суюрғол қилиб бўлиб берган. Суюрғол ерлар ва тархонлик мулклари ҳақида гапириб, Абулхайрхон 1446 йили Сирдарёнинг ўрта оқимини босиб олгач, Сузоқни Бахтиёр султонга, Сиғноқни Манодан ўғлонга, Ўзгандни Ваққосбийга ҳадя этган дейди, автор. Тархонлик ёрлиқлари тож-тахт йўлидаги катта хизматлари учун лашкарбошилар, ҳарбий мансабдорларга инъом қилинган. Муаллиф, бундан ташқари, тархонлик ёрлиқларини савдогарлар ҳам олишлари мумкинлигини далиллар билан исботлаган.

Асарда хон хазинасига йиғиладиган ўлпон ва солиқлар борасида муҳим далиллар учрайди. Масалан, ёсиқ (жасақ), кўпчур йосоғи, ушр солиғи (ўндан бир), ошлиғ, тоғар солиқлари тўғрисида гапирилиб, ҳар бирининг қайси ҳолатда йиғиб олиниши эслатиб ўтилган. Аҳоли бу солиқ турларидан ташқари, яна бир қанча мажбуриятларни — сўғим, шибағу, совари, пешкашларни ўташлари керак бўлган.

Б. Аҳмедов манбаларда Кўчманчи ўзбекларнинг давлат тузуми ҳақида жуда кам маълумотлар учрашига қарамай, бизга ўзбек хонликлари давридаги давлат мансаблари — оталиқ, девон бошлиғи, ички, бош қози, ноиб, амири шикор, мир шикор, йосовуллар, меҳмон худой, мубоширлар, доруға хусусида қимматли маълумотлар беради.

Китобнинг тўртинчи бобида кўчманчи ўзбекларнинг Ўрта Осиё, Шарқий Сибир, Туркистон, Хитой билан яқин савдо алоқалари хусусида сўз кетади. Бобнинг асосий қисмини ташкил қилган Кўчманчилар давлатининг темурий шаҳзодалари билан сиёсий муносабатлари ҳақидаги далиллар ўқувчилар эътиборини ўзига тортади. Далилларга асосланиб, кўчманчи ўзбек зодагонлари темурийларнинг ўзаро курашларига фаол аралашиб турганлигини кўрамиз.

«Ўзбек улуси»да муаллиф кўчманчи ўзбекларнинг аслида ким бўлганликлари, этник таркиби қандай эканн масаласига тўхталиб, «ўзбек» ибораси Дашти Қипчоқдаги турк-мўғул аҳолисининг умумлашган атама номи сифатида XV асрдагина пайдо бўлган, дейди. Аммо ўзбеклар Дашти Қипчоқда фақат XIV аср охири — XV аср бошларидагина пайдо бўлганлар, деб ўйлаш катта хато бўлар эди. Ҳозирги ўзбеклар, қозоқлар, қорақалпоқлар ва бошқа халқларнинг аждодлари шу халқлар ҳозир яшаётган ерларда қадим замонларда ҳам яшаганлар, лекин ўзбеклар, қозоқлар, қорақалпоқлар деб аталмаганлар, деган хулосага келади, олим.

ДЕМАК, ЎРТА ОСИЁДА XVI асрнинг бошларида ўз ҳукмронликларини ўрнатган кўчманчи ўзбеклар ўзбек халқининг шаклланишида муҳим аҳамиятга эга бўлганлар. Муаллиф улар ўзбек халқининг этник таркибий қисмларидан бири бўлиб, Мовароуннаҳрнинг туркий оммаси таркибига сингиб кетганлар ва халқимизга фақат ўз номларини берганлар деган асосли хулосага келади...

«Ўзбек улуси»дек қимматли асарни бир тақриз доирасида кенг таҳлил этишнинг имкони йўқ. Кўчманчи ўзбеклар давлатининг сиёсий-иқтисодий тарихини ўрганиш катта аҳамиятга молик илмий иш. Чунки кўчманчи ўзбеклар XVI—XVIII асрларда Ўрта Осиёнинг сиёсий ҳаётида муҳим ўрин тутганлар.

Раҳима АЛИМОВА,
Тошкент давлат Шарқшунослик институтининг катта ўқитувчиси, тарих фанлари номзоди.

Кўчқор НОРҚОБИЛ

ҚИЗҒАЛДОҚ ВА ТАНК

Ўлимдан қўрққанимдан эмас,
Ҳурмат қилганимдан бошимни эгдим.
Шавкат РАҲМОН

— СИЗ ЎЛИМДАН ҚЎРҚАСИЗМИ?

— Йўқ, ҳар кимнинг бошида бор.

— Нега ундай деяпсиз, сиз ўзингиз-чи?

Ғалати саволга, ғалати жавоб. Бизда шундай фикрлашади. Аслида, одамзот ўлишни, кўзларини тупроққа тўлдириб чириб кетишни ҳеч қачон истамайди... Баъзида нега одамнинг ўлгиси келади... ожизлиги учунми, яшашни эплай билмаганиданми? Ёки ҳаётдан нафратланганиданми?... ўзидан жирканаётгани боисми? Дунё адабиётнинг сочини оқартириб, юзига ажин тушурган, инсон ва ўлим оралиғидаги муносабат таҳлили эҳ-ҳе, қанча кашфиёт ва улуғ истеъдодларни пайдо қилди. Албатта, инсон қисмати ҳеч қандай таъриф ёхуд тасвирга зор эмас. Ҳаётнинг давомийлигига шубҳа бўлмагани каби, инсон руҳияти, юрагини тўлиқ кашф қилиниши гумонли ҳол. Адабиёт, одамни яратаман деб уринганида тўла ҳақ эди. Афсуски, уни адаштирдилар. Жамият билан боғлаб қўйдилар-да, қўй каби ёруғ қўтон — коммунизм сари етаклашди... Бу йўналиш ҳамма нарсанинг тараққийлаштиришга — сунъий юрак, сунъий тафаккур, бир хил қолипдаги ўй-фикрга мослаштирилиши керак эди... Одам ўзидан узоқлаштирилди, у ўзининг коммунизмдан улуғлигини айтиш у ёқда турсин, тасаввурига келтиролмади. Унинг бундай фикрга бориши худога шак келтиришдан кўра ёмонроқ эди... Адабиёт барибир лойқаланган маънавият уммонининг тубига ўзини мажбурлаб бўлса-да чўкди, бу уммоннинг туби ҳали зилол эди, адабиёт ана шундай жон сақлади, сув юзига чиқиш, лойқа, бўтана, ҳубоб ғоялардан ифлосланишдан ҳазар қилди... Адабиёт бирмунча одамни шу уммоннинг лойқаланмаган тубида яшириб турди... Чунки жамиятга хизмат қилаётган эди, адабиёт. Узоқ БАМда қурилишда ишларди, Мирзачўлни ўзлаштирар, ГЭСлар қуриш билан, дунёга комсомолларни танитиш билан банд эди... У ўз фидойиларининг бошини кундага қўйилишини зардоб билан кузатар, қувғинга учраган қайсар, ўтолов истеъдодларини асрай олмаётганидан оғринар эди. Адабиёт мағзава ғоялардан ҳазар қиларди. Лекин... даҳанаки жангда одамни йўқотиб қўйди. Юракни йўқотиб қўйди... Адабиёт уй қурарди. Китоб дўконларининг белини букиб белкурак ушлаган асарлар тобора кўпаярди. Бироқ... муҳаббатнинг умри боқий эди... одамнинг оғриқлари албат дунёни зир титратишига шубҳа йўқ эди... Ҳеч қанақа совет адабиёти деган зўраки тушунча йўқ эди аслида. Бор эди Адабиёт. Чунки одам бор эди... у ғимирлар, тиним билмас, юраги уриб турарди...

Фожи инсон юрагида шакл топади, руҳиятида илдизлайди. Ҳар қандай даҳшатнинг кўриниши инсонга нисбатан таъсири билан даҳшатлидир. Мен сизнинг мусибатингизни қабул қилолмаслигим мумкин. Бундан ранжишга эса сира ҳақингиз йўқ... Ботинингизда ҳуруж қилаётган қайғуни ҳис қилолмадим, чунки бунинг учун сиз бўлишим керак. Мен фақатгина сизни тушунаман, ҳамдард бўламан... борингки, сизга қўшилиб йиғлашим мумкин. Сизни кашф қилишим, ичингизда беркинган, бутун инсониятга тааллуқли, кишиларни бир-бири билан боғлаб турган фожи ришталарини кўра билганимда эди, одамларнинг нақадар бир-бирига ўхшашлигини пайқаб қолардим. Истеъдод назари билан, юрак аралашган санъат асарларининг кучи ҳам шунда эмасмикин, деган саволга ҳожат ҳам қолмасди. Дунёда тиллар, миллатлар, динлар айричалиги ҳақиқат, бироқ одамлар биттадир. Уларнинг фожиаси, севгиси, туйғулари ҳам ягона.

Жаҳон адабиётида не қиёмат-қойимлар тасвирланмаган дейсиз. Урушлар, ўлимлар, урйиқит... буларнинг барчаси эса одам боласининг юрак азоблари олдида барибир чекинади. Адабиётда ташқи дунё тасвири инсон характерини, ўзлигини очиш учун хизмат қилади. Бу мураккаб жараённи англаш, эплай олиш ёзувчининг дид-фаросати, илоҳий тушунча — истеъдоди билан боғлиқ, албатта.

Қотил, тошга айланиб бўлган манфур жиноятчи гулни севиши, тоғ сувининг шарқирашидан ҳузурланиши мумкин. Бу туйғудан уни ҳеч қачон маҳрум этолмаймиз. Одамни тушунишнинг ўзи бўлмайди.

Хемингуэйнинг зўрлиги ҳаётни мусибат ичида кўргани, тақдирига уруш битилганидами? Унинг умри урушда ўтди, майли, сиз билан муросага келайлик. Хўп, у яраланди, азоб тортди. Аммо, улуғ адиб урушни юрагига муҳрлади. Унинг юраги яраланди ва бошқалар сезиб турган оғриқни сабр-тоқат билан баён қилди. Ва уруш ҳақиқатини барибир ёзиб бўлмайди, деб ўтди. Инсон тақдири, унинг қийноқларини тасвирлаш ёзувчи ижодиёти учун ягона тўғри чизиқ бўлиб хизмат қилди, холос. У уруш томонга оғиб кетмади, дунё адабиётини айтиш мумкинки, мағлубият сари етакламади, адабиётга хиёнат қилмади.

Марҳамат, зукко ўзбек китобхони айтсин, «Алвидо, қурол!»нинг фожи ва инсон, ўлим ва инсон оралиғидаги ҳаққоний шоҳ асарлигига ким шубҳа қилади. Уруш бош планга чиққанми ёки инсон? Тасвир, жанг тафсилотлари, қайғули манзаралар, хира тортган дунё барибир инсонни кўмиб ташлай олмаган. Бу ерда таржимоннинг, Хемингуэй дунёси одамнинг маҳорати, савияси, иқтидорига тан бериблар айтаманки, асар ўзбекларга тирик ҳолда, бус-бутун етиб келди. Ва уруш ҳақида қандай ёзиш кераклигини кўрсатди. «Жом кимга чалинади», «Борлиқ ва йўқлик», «Байрам» каби унинг машҳур асалари ҳам инсон бахти ва бахтсизлиги, абгор бўлган дунё ҳақида. Мен ўйладим, адабиётда одам қолади.

МЕН «АДАБИЁТ ЎЛАДИМИ» деган баҳсдан кўра «Ўладиган ва қоладиган китоблар» ҳақида суҳбатлашишга қурбим етади. Аччиқ ҳақиқат шуки, яна бир гап бор қалам аҳли тақдирига битилган; «Ўладиган ва ўлмайдиган» ёзувчи. Бундан терс ўгирилмаслигимиз, чидашимиз керак. «Белкурак»нинг замониям ўтаркан. «Белкурак» тасвирланган китобларниям. Очиғи-да, энди, ўша одам қолиб «белкурак» юқори ғоя сифатида қаралган биқиқ мафкура юзларини тирнаб дод солаяптими ёки йўқ, сизу биз учун аҳамиятсиздир. «Белкурак»ни публицистика эплайди. Публицистика замон руҳини имконият даражасида таҳлил қила олади ва бунинг уддасидан чиққан ҳам. Мен мақолани беҳуда Ўлим, Инсон ва Уруш ҳақида бошламадим. Бугунги кунгача ўзбек прозасида ана шу уч улкан, бутун башарият тақдири билан боғлиқ тушунчани бириктирган асар яратилдими. Умуман, асримизда уруш мавзусида ёзилган қандай мукаммал асар бор. Толстой бобо, Виктор Некрасов, Василий Биков берироққа келсак Артём Боровик, Светлана Алексиевич каби ёзувчилар билан таниш ўзбек ўқувчисига бир сўров; Ўлим, Инсон, Уруш манзараси ўзимизнинг ўзбек прозасида ҳам тўлақонли намоён бўла олдими? Ахир бизда уруш (ҳозирча шундай деб олайлик) мавзусида қанчалаб асарлар дунёга келмади. Ҳа, баракалла. Уларда совет жангчисининг қаҳрамонлиги, жасорати кўпроқ мадҳ этилди. Қўлда таёқ билан жангга чиққан (Виктор Некрасов) полк ва орқасидан ўқ ейишдан қўрқиб олдга интилган аскарнинг зимистон дунёси ҳақида ҳикоя қилинмади. Ватан учун мажбуран жангга ташланган инсоннинг қўрқоқлиги ёзувчи қарашлари билан ифодаланмади. Адабиёт сохталикни кечирмайди-ку. Чунки инсон йўқотиб қўйилди. Шу асосда кинолар ишланди, маънавият жароҳатланди. Ўзбек болаларини эса алдадилар. Советлар ҳамиша қувдилар, ғолиб бўлдилар. Уруш бу ўлим эмас, қаҳрамонлик деган ақида сингди мурғак юракларга. Аслида ўша урушда метин интизом, ички ваҳм, қўрқув, сиёсат ғалаба қозонган эди. Жарима баталионлари устун келганди. Узоққа борманг, Ветнам, Афғон, Кавказ, Сомалийдан ҳам бир сўраб кўринг урушни. Аслида-ку урушнинг ватани бўлмайди. Барибир бу юртлардан ҳам сўраб кўринг урушни, не деркин?

Ҳурматли ёзувчи! Асарингизни ўқидим. Сизнинг... биласизми... Сизнинг юрагингиз олдида ҳаяжон билан бош эггим келди. Сиз урушда бўлмагансиз, лекин, инсон руҳиятининг озорларини уруш орқали ҳаққоний куч билан тасвирлай билганингиздан қувондим. Сизни табриклайман. Шу асардан сўнг ўз-ўзимни ҳам қутлагим келди. Мени ҳаммасидан кўпроқ ҳаяжонга солган томони шуки, қирғинбарот жанглар кўринишидан одамни топиб олдим ва яна бир карра уруш ақлдан оздирар даражада карахт қилиб ташлайди. Ҳеч ким урушдан қайтиб келмайди, келмаган деган ақидамга қўшилишингизни англадим. Мен урушда бўлганман, ҳозир кўп нарсани унутганман, чунки ўлимдан қўрқмас ҳолга тушиб тиғга манглайимни рўпара қилиб, ўлим билан дўст тутинганимни ва ўшандаги аҳволи руҳиятимни ҳозир тушунолмайман. Менда Инсон, Ўлим, Уруш ҳақида сиз билан бемалол, юракни ўртага қўйиб суҳбатлашиш иштиёқи туғилди. Айтинг-чи, сиз одамнинг тирик бўла туриб ўлиши мумкинлиги тўғрида қоғозга тушираётганингизда нималарни ўйладингиз ёки ўзингиз билмаган ҳолда гандраклаб қолган, қаҳрамонингизнинг амрига бўйсиндингизми? Ютуғингиз; У (Рустам) сизни ўзи билан эргаштириб кетган. Сиз урушда бўлгансиз. Яна шуни айтишим керакки, сиз урушдан объект сифатида сездирмай фойдалангансиз. Асарнинг (сизнинг) ягона йўли — унда умуминсоний фожи ўз аксини топган. Уруш, жамият таназзули, кишилар оралиғидаги нотабиий, совуқ муносабат Рустам характерининг энг нозик нуқталарини очиб бериш учун тер тўкади, нокамтарлик бўлса-да, оддий ўқувчи эмас, қайсар бир китобхон, уруш ҳақида ўқишдан чўчийдиган киши сифатида, сизга шуни маълум қиламанки, асарингиз ўзбек прозасида фожи олдидаги инсоннинг ҳақиқий қиёфасини очишда масъулиятни зиммасига олган ва буни маълум маънода эплаган. Жамиятнинг камчиликлари, зуғумгир тузум ва шунга ўхшаш вазият тақозосига оид муаммолар билан чаплашган асарнинг умри бизнинг умримиздан қисқароқдир. Сизнинг асарингизни ҳам «жамият хатоси»ни тўла қонли кўрсатган кўзгу десалар, қўшилолмайман. Бу бир ёқлама, ўта жўн, ўта ҳақоратли бир гапдир. Яна бир карра сизни табриклайман. Сиз теран фаҳмлагансиз, уруш даҳшатидан кўра унда иштирок этганларнинг қиёфаси, ички дунёси аянчлироқдир. . Йўқ, ўлим қўрқинчли эмас, ўлимга ҳориб чоғланиш даҳшатдир. Асарингизда руҳан мажақланган, дабдаласи чиқиб кетган, ўз-ўзидан ирганаётган, ўзини ҳаётда ортиқча ҳис қилаётган, жамиятнинг майда-чуйда ўйинларига дош беравериб, сабр-косасига дарз кетган йигитнинг оғриғи ҳеч кимни бепарво қолдирмайди. Асар афғон уруши, йўқ, умуман уруш ҳақида аниқ тасаввур беради. Урушда ҳеч қачон, ҳеч ким ғалаба қозонмаслиги, инсониятнинг асл қиёфаси йўқолиб боришига ишора қилинган, романда. Сизни шу умумбашарий дард, ёзувчига хос кузатув билан яна бир бор қутлаяпман...

Мен мактубни Ўткир Ҳошимовнинг «Тушда кечган умрлар» романидан кейин битгандим. Мавриди келди, ушбуни мақолага ҳам киритяпман. Романни кўпчилик илиқ қаршилади. Матбуотда жуда кўп чиқишлар қилинди. Ва жамиятнинг астар-аврасини кўрсатиб берган асар сифатида баҳолашди. Асосий урғу асарнинг ана шу «томони»га берилди ҳам. Гўёки, романда мустабид тузум асоратлари фош қилинган — афғон уруши, пахта иши, Ўзбекистонга четдан кадрлар келтирилиши, қатағон йиллар. Хуллас, роман жамият ва унинг инқирози ҳақида деган хулоса чиқарилди. Яъни, адабиёт яна бир карра реалистик қарашнинг ўтмас тиғи билан бўғизланди. Фикрим, кимнидир ранжитган бўлса узр. Бироқ ушбу асар ҳақида шундай хулосага келишга маънавий ҳақ-ҳуқуқ ҳам йўқ бизда. Ёзувчи сиз даъво қилган юқоридаги мавзуларни қаҳрамон ҳолатини кўрсатиш ўқувчида ёркинроқ тасаввур ҳосил қилиш учун атайлаб, маҳорат билан йиққан. Улар асар охиригача Рустамнинг атрофида айланади. Романда ўткинчи мавзу, ҳеч қанақа жамият йўқ. Рустам фожиаси, қисмати бор. Биласиз, ҳақиқий адабиёт, соф санъат инсонни кашф қилади. Уруш гўзаллик ва муҳаббат сингари ҳеч қачон эскирмайдиган ва ўчмайдиган мавзу. Чунки унда инсон характери очилади. Романни ўқиб тугатгач, зукко китобхон Рустам барибир яшай олмасди, у ботқоққа айланиб бўлган ҳаётдан безди, унинг учун тирикликнинг қизиғи қолмади, деб ўйлайди. Чиндан ҳам, жаҳаннам оғзидан тирик қолган ўғлон нега ўлимни ихтиёр этди?! Ахир у яшашни қадрлаши керак эди-ку. Не-не ўлимларга чап берган, мусибатларга бардоши етган аскар бола ўз жонига тинч замонда қасд қилди. Бунинг муайян сабаблари бор албатта. Урушдан руҳан майиб ҳолда келган йигитнинг юраги бошқа азобларга дош беролмади. Унинг ягона овунчи, кўз қароси Шаҳноза икковини боғлаган меҳр риштаси тобора таранглашиб борди. Уруш туфайли эркаклик қувватидан мосуво бўлганлиги унинг учун ўлмакдан кўра оғирроқ. У ўзини мутлақо одамлардан айрича ҳис қила бошлади. Ҳар куни, ҳар соат, ҳар сонияда фикри-хаёли бир ўй билан банд бўлди: Мендан Шаҳноза безмадимикин? Уни мана шу ҳадикнинг ниҳояси ушлаб турарди ҳаётда. Урушларда ўзини йўқотиб қўйган йигит ҳар куни ўзини тергар, асаблари тобора зир қақшаб, тақдирга лаънатлар ўқирди. Ҳаёт Шаҳнозанинг кулгусига арзимас, ҳаётнинг жамики ифлосликлар бижғиган чиқиндихонадан фарқи қолмаганди. У Шаҳнозани бахтли қилолмаганидан ўзини кечиролмади, яшашдан совиди. У аллақачон ўлиб бўлганлигини ҳис қилди. Бироқ, суюклиси Шаҳноза учун, муҳаббат ҳурмати одамлар қатори яшашга ҳаракат қилганди. Йигит тирикликка терс қарашни бўйнига олди. Ана шундай мудҳиш кунларнинг бирида кундалигига қуйидагиларни битди: «Кун ботди. Қоронғу тушаяпти. Уйга боргим келмаяпти. Шаҳнозани юзига қарашдан қўрқаяпман!» Бу сўзларни битган йигит уруш туфайли ёшидан анча ўзиб кетди, эрта қартайди. Ўлимнинг дасти устун келди.

ЖЕК ЛОНДОН ҚАҲРАМОНИ Мартин Иден дунёдан безган кезларда, ўлим рўпарасидан чиқиб турган маҳалда носоғлом муҳитнинг хастаруҳ одамлари билан нафас олаётганини ўзи учун ҳақорат деб билганди. Ўша кун ҳатто Мартинга қуёш нурлари ҳам ҳар галгидан ғайриҳолатий, ёқимсиз туюлди. У ўлим қаршисида мардонавор турди — ўзидан нафратлана билди, ихтиёри билан ўлимни қабул қилди. Энг даҳшатлиси, у инсонни нақадар буюк эканлигини, қадр-қиммат тушунчасининг топталиши ўлимдан-да мудҳишроқ ҳоллигини тушуниб етди. Мартинни ана шу туйғу сувга ташлашга мажбур қилди, имкон қадар то нафаси қайтгунча уммон тубига сузиш учун бардош тополди ўзида. Инсон ҳаётдан ғалаба қилди.

Рустам ҳам Мартин сингари ҳамма нарсасидан жуда бўлди. Ўзи ёлғиз қолди. Ҳаёт унинг юрагига эл бўлолмади. Орзулар, умидлар чилпарчин бўлди. Йўқ, бу ҳали ўлим дегани эмасди. Руҳий азоблардан қийналган йигит ҳаётдан маъно ахтара бошлади — кунлар унинг тасаввурида хира тортганди. Мартин бир умр орзу қилган ҳаётига эришди, лекин ҳеч нарсага эришолмаганини пайқаб қолгач ортиқча одамга айланганини тушунди. Рустамнинг фожиаси эса, у ҳеч нарсага эришмай ҳаётдан безди.

Рустамнинг ягона, садоқатли ҳамроҳи уруш эди. У ҳеч қачон урушдан айрилолмади. Ёзувчи уруш кўрган одамнинг кейинги ҳаёти хотиржам кечмаслигини зукколик билан илғайди. Эсланг-да бир; Рустам суюклиси Шаҳноза билан авваллари кўришиб турадиган жой — анҳор бўйидаги наъматак олдида учрашди. Кутилмаганда момоқалдироқ гумбурлайди. Эсанкираган Рустам ўзини наъматак панасига уради.

— Мина!!!

У нима ҳақида ўйламасин, қаерга бормасин, уруш исканжасидан қутулиб кетолмайди. Асарни диққат билан кузатсак, Рустам урушни қўмсайди, унинг хаёли қурол тутиш, отиш, одам ўлдириш сингари ўйлар билан ҳузурланади. Нечоғлик мураккаб вазият! Бу ҳодисани таҳлил қилиш, тушуниш китобхон тасаввурида чигаллик пайдо қилмайди, аксинча романдаги воқеалар ривожи, китобхонни шу қалтис ҳодисани тушунишга маънан тайёрлаб боради. Шунинг учун ҳам Рустам том маънода уруш одамига айланиб бўлган, ўзини урушга топшириб бўлган, у ҳар куни урушда юради. Ёзувчи ўз олдига қўйган оғир мақсадга эришган.

Романнинг бошидан то охиригача инсон азоби сезилиб туради. Тили мукаммал, ширин. Чуқур лиризмнинг кўзга кўмнмас иплари ёзувчи туйғуларини ҳало кет силаси бўлган сўзларни тизиб туради. Уга ёзувчи юрагидан тўкилган. Халқона тил пук лиризм асарнинг бадиий қимматини янада мукаммаллаштрган. Адиб сизнинг ҳисларингиз, вужудингизга таъсир қиладиган, юрагингизга ҳаяжон соладиган бадиий эпизодларни ўз ўрнида ишлата билган.

«Кеча пастга, сув бўйига тушдим. Катта йўл четида қачондир узилиб кетган танк занжири занглаб ётибди. Худди аждар терисига ўхшайд. Қарасам, «аждар териси» орасида бир нима қизариб кўринаяпти. Яқин бордим... танк занжири орасидан майсалар гуркираб ўсиб чиқибди. Иккита қизғалдоқ баҳор шабадасида силкиниб турибди. Дўзах оловида ёнган занжирни ҳам, урушни ҳам, мениям масхара қилаётгандек... Ажиб ҳақиқатни англагандек бўлдим».

Рустам урушда дийдаси қотган ўспирин. У галдаги жангларнинг бирида ўзини тамоман йўқотиб қўяди. У худди телба одам каби гандираклаб ҳаракат қилади. Ўлим ҳеч қандай даҳшат уйғотмайди. Ҳатто атрофида нималар бўлаётганини англашга ҳам қурби етмайди. Негаки у қурол тепкисини босиш, ўт очишга мослаштирилган роботга айланиб бўлади. Юрагидаги инсоний туйғулар ўрнини ўзи англамаган асов исён, важоҳат эгаллайди. У энди ҳеч нарсани ҳис қилмайди. Романга Инсон, Ўлим, Уруш фожиаси яхлит ҳолда сингдирилади. «Пастда девор ортида саллали бош кўринди. Елкасидаги гранатомётни деворга тираб рўпара қилди. Вужудимда ўлим шарпаси бир лаҳза ўрмалаб ўтгандек бўлди. Қизиқ, негадир қўрқмадим. Тушунтириб беролмайман. Ажал билан рўпара келсанг-да, қўрқмасанг!»

Дарёнинг нариги томонида қон кўриб қайтган минглаб ўзбек йигитининг тақдири ҳақидаги ягона хулоса бор романда. Рустам урушга қадар қўй оғздан чўп олмаган содда, беғубор, айтиш жоизки, адабиётни, ҳаётни севадиган, масъум кўнглига ишқ ўралаган йигит эди. Уруш, афсуски, уруш гулдан тош ясади, орзуни саробга алмашди. У (Рустам) энди ҳеч нарсадан ҳайратланмайди, ботинида совуққонли ҳислар илдизлади. Уруш қотилликни муҳокама қиладиган жой эмаслигини англади. Унинг бошқача тасаввурга эга бўлиши, ўзини асраб қолиши учун иродаси етармиди?! Йўқ! Асло! «Уч ойдан бери ҳеч нима ёзмадим. Умуман... Ҳеч ниманинг қизиғи йўқ менга. Ҳеч нимага ҳайрон ҳам қолмайман. Қисмда ҳар ҳафта янги гап тарқалади: «Фалон жойда кўприк портлабди». Хўш, нима бўпти? Кўприк бўлгандан кейин портлайди-да! Битта «дух»ни тутиб олиб танк замбарагига тросс билан осишибди. «Нима қипти. «Дух» бўлгандан кейин осиш керак-да! Хоҳласа дарахтга осади, хоҳласа танк замбарагига!.. Бошимас, оёғидан осса, яна яхши!»

«ТУШДА КЕЧГАН УМРЛАР» ўзбек романчилигида оғир юкни елкалаб майдонга чиқди. Улуғ Хемингуэй асарларидаги каби урушни оралаб инсон юрагига йўл олинди. Хуллас, адиб Ўткир Ҳошим сизу бизнинг юрагимиз жуда кўўўп дардларни кўтара олиши ҳақида айтмоқчи бўлди. Инсон юрагига бефарқ қараб бўлмаслиги, инсон қисмати ҳар недан улуғлиги ҳақида сўз юритган ва яна у бир нарсани исбот этган; Бир одам елкаси дунёни тутади, бир одам жуссаси тоғлардан каттароқдир, бир одам вужудини бўронлар йиқолмайди. Бир одам урушни кўтариб юриши мумкин, танклар, тўплар, самолётлар, бомбалар, қирғин-қиёмат, портлашлар билан...

— Айтинг-чи, ўлимдан қўрқасизми?

Ўлимдан қўрқсангиз бахтлисиз демак.

— Одам урушни кўтариб юришига ишонасизми?

Нақадар бахтлисиз, ишонмаяпсиз.

— Қизғалдоқ танкни кўтаради, десам ишонасизми?

Азизим, сизга ҳавасим келади, бунгаям ишонмаяпсиз.

ЗИДДИЯТЛАР ТАҲЛИЛИ

«КЕЧА ВА КУНДУЗ» ВИДЕОФИЛМИНИ КЎРИБ

Ҳар бир авлод ўз аждодлари, айниқса, улуғ аждодлар олдида ҳамиша қарздордир. Ўз халқи саодати йўлида жон фидо қилган, унинг келажаги, истиқлолини тушларида кўрган, унинг тили, адабиёти, тарихи, санъати равнақи учун бутун салоҳиятини бағишлаган улуғ сиймолар олдидаги бурчимиз ва қарзимиз ўн баробар катта. Ўз миллатим, эл-юртим, севикли диёрим мустақиллигини тириклигимда кўрармикинман, деб ижод қилган, бутун ҳаётини шу йўлга тиккан улуғ сиймоларимиздан бири Абдулҳамид Чўлпондир.

Надоматлар бўлсинким, яқин-яқинларгача ҳозирги авлод унинг бирда ҳазин оҳангларга, ички туғёнларга тўла, бирда нурга йўғрилган эркин шеърлари, гўзал достонлари, ҳаёт зиддиятларини чуқур идрок этган насрий асарларидан бебаҳра эдик. Аммо оталаримиз, оналаримиз, опа-сингилларимиз Чўлпон асарларини кўзларига суртиб ўқиганларини кўп эшитган, адиб қаҳрамонларининг мусибатли тақдирлари битилган ғамгин сатрлар устида кўз ёши тўкиб, китоблари саҳифаларини ҳўл қилганларини билардик. Юракларимизни ўкситган бу маъюс ҳикояларини эшитганимизда ўзимиз бу асарларни қачон ўқир эканмиз, бу бахт бизга насиб этармикин, деган армон билан яшадик. Оллоҳга минг бора шукрки, бугун мустақиллик шарофати сабаб шу саодатли кунларга етиб келдик.

Ўттизинчи йилларда Абдулла Қодирий, Усмон Носир шеърлари, Фитрат драмалари қаторида тилларда достон бўлган, ҳатто қатағон йилларида ҳам сомонхоналарга яшириниб, кечалари деразаларга парда тутилиб, заиф шамъ чироғида ўқилган ана шундай асарлардан бири «Кеча ва кундуз» романи эди.

Бугун булоқ сувидек мусаффо тил билан, табиатимиз рангларидай тиниқ бўёқлар билан битилган, дардли ўланларимиз, лапар ва қўшиқларимиз оҳанглари дилимизни мунаввар туйғуларга тўлдирадиган бу буюк асар кўп интиқ ва интизорликлардан кейин, ниҳоят қўлимизга тегди. Бундан юраклар қувончга тўлди. Лекин минг афсуски, бу буюк асарнинг чоп этилиши китоб кам ўқиладиган иқтисодий қийин кунларга тўғри келди. Эҳтимол, шунинг учундир, гарчи юксак дидли адабиёт мухлислари «Кеча ва кундуз»ни қўлдан қўймай, ёстиқлари тагига қўйиб ўқисалар ҳам, у биз ўйлаган акс-садони бермагандек туюлди. Бунинг учун, яъни бу бебаҳо асарнинг бутун гўзаллигини очиб беришга қодир кино ёки телевидение ёрдамга келиши лозим эди.

Шундай бўлишини ҳаммамиз кутиб, орзу қилиб келган эдик. Мана бугун катта қувонч билан айта оламизки, бу орзуимиз ушалди. Гап куни кеча жумҳурият ойнаи жаҳонида намойиш этилган, таниқли телережиссёр Мақсуд Юнусов яратган кўп қисмли «Кеча ва кундуз» видеофилми ҳақида кетаяпти.

Албатта, катта ижодий жамоанинг изланишлари, улкан меҳнати меваси бўлмиш бу филм ҳақида ҳали кўп мулоҳазалар айтилади, бу мулоҳазалар орасида танқидий фикрлар, мунозарали гаплар ҳам бўлиши мумкин. Зотан, фақат санъатдан йироқ ўртача асарларгина китобхон ва томошабинларда ҳеч бир фикр уйғотмай сип-силлиқ ўтиб кетиши мумкин. Аммо бугуннинг ўзида камоли ишонч билан айтиш мумкинки, бу видеофилм томошабинни сира лоқайд қолдирмайди. Беш кун мобайнида намойиш этилган бу асар миллион-миллион телетомошабинларга катта қувонч бағишлади, адабий ҳаётимизда эса эсда қоладиган воқеа бўлди. Халқимиз, юртимиз озодлиги, мустақиллиги учун бутун истеъдоди, қалб қўри, ҳатто ҳаётини бағишлаган жабрдийда адибимиз Чўлпон бу видеофилм сабаб кўпчилик ўзбек хонадонларига кириб борди. Бир лаҳза бўлса-да, унинг руҳи шод бўлди.

Такрор айтамизки, «Кеча ва кундуз» ғоят мураккаб, кўпқиррали асар. Унда илгари сурилган ғоялар, яратилган образлар, ҳаётий манзаралар мағзига сингдирилган ва бир қарашда илғаш қийин бўлган фикрларни дарҳол идрок этиш осон эмас, албатта. Демоқчимизки, бу роман асосида яратилган телеасар, у неча қисмдан иборат бўлмасин, асарнинг мураккаб жиҳатлари, тиниқ руҳи, фожеий тақдирлари, ўзига хос фазилатлари-ю, жозибасини тўла сақлаши, буюк адиб кўзда тутгандек бекаму кўст қайта тиклаши мушкул, ҳатто мумкин бўлмаган бир ишдир. Аммо шу нарса диққатга сазоворки, телеталқинда Чўлпон романининг теран руҳи, ўзига хос бетакрор фазилатлари деярли намоён бўлган.

Сценарий муаллифи ва режиссёр Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, Республика Давлат мукофоти лауреати Мақсуд Юнусовнинг асарга меҳр билан ёндашганини алоҳида таъкидламоқ керак. М. Юнусов раҳбарлигида яратилган «Алишер Навоий», «Юлдузли тунлар», «Улуғбек хазинаси», «Гирдоб», «Ичкуёв» асарларининг ҳар бири томошабинлар ўртасида катта довруғ қозонгани маълум. Шубҳа йўққи, унинг навбатдаги «Кеча ва кундуз» видеофилми ҳам юқоридаги асарлар сафидан муносиб ўрин эгаллайди.

Тасвирчи Рафаэл Камоловнинг ўлкамизнинг гўзал манзараларини суратга олишдаги, мусаввир Саидкамол Расуловнинг актёрлар қиёфаси ва даврга мос либослар, замон руҳини тўғри акс эттиролган зеби-зийнатлар, уй-рўзғор жиҳозлари танлашдаги маҳоратлари таҳсинга сазовор.

Актёрлар меҳнати ҳам олқишга лойиқ. Улар ўз ролларига ихлос ва муҳаббат билан ёндашганлар. Мамлакатимизнинг турли театрларидан йиғилган актёрлар гўё ҳамиша бирга ишлашиб келган санъаткорлардай бир-бирларига мос тушишган, ғоят уйғун бир ансамблни ташкил этишган. Шу боис ҳам асар анчагина муваффақиятли чиққан. Кўп образлар томошабинни ҳаяжонга солади. Айниқса, Бухоролик таниқли актёр Муҳаммаджон Рафиқов ижросидаги Акбарали мингбоши, Саидкомил Умаров ижро этган Мирёқуб, Қўқон театрининг ёш актрисаси Оқибат Холмирзаева ижросидаги Зеби образлари ишонарли чиққан. Маҳфуза Боботиллаева (Пошшохон), Мадина Мухторова (Султонхон), Тожибой Норматов (Раззоқ сўфи), Ҳамид Ғофуров (Ҳоким Тўра), Рихси Иброҳимова (Қурбонбиби), Турсуной Мамедова (Ҳадича), Муҳаммадали Абдуқундузов (Чўлпон) сингари актёрлар ҳам ўзларига топширилган ролларни меъёрига етказиб ижро этганлар. Муҳими шундаки, бу актёрлар ижроси рол ижро этаётгандай эмас, балки ўз ҳаётларини экранда ўйнаётгандай табиий чиққан.

Бизни қувонтирган яна бир нарса шундаки, Чўлпоннинг ниҳоятда нафис, дилбар, ҳазин ва баъзан исёнкор шеърларига басталанган қўшиқлардир. Бу қўшиқ ва куйлар видеофилмга алоҳида жозиба бағишлаган. Бу қўшиқлар муаллифи Маъмуржон Тўхтасинов, бастакор Ўлмас Расулов, хонандалар Мавлуда Самандарова, Зайнаб Мирзатиллаева ва дуторчи қизлар ансамбли қўшиқларни шундай берилиб ижро этганларки, бу ҳолат асар таъсирчанлигини янада оширган.

Юқорида билдирилган мулоҳазалар видеофилм камчиликлардан мутлақо холи деган гап эмас. Асарнинг асосий руҳи, пафоси сақланган ҳолда ундаги барча нозик тебранишлар, нафис товланишлар тўла сақланиб қолган дейиш қийин. Ўйлаймизки, бу нарса навбатдаги ишлар сирасига киради.

Илгари кўп кино ва видеофилмларда одамларимиз жуда хунук, ҳатто бадбашара, кийимлари ҳам хароб, яшаш тарзлари ғариб қилиб кўрсатиларди. «Кеча ва кундуз»да бу хато тўғриланган. Аммо баъзи ўринларда меъёр жиндай бузилган. Охирги мулоҳаза: асар бош қаҳрамонларидан бири Зеби (уни ёш актриса жуда яхши, жуда самимий ўйнаган) баъзи ўринларда кейинги планга тушиб қолгандай туюлади. Роман моҳиятини очадиган баъзи эпизодлар видеофилмдан ўрин олмаганки, бу ҳам бизнингча унинг асосий камчиликлари сирасига киради.

Хулоса қилиб айтганда, «Кеча ва кундуз» видеофилми Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг икки йиллигига телевидение ижодий жамоасининг муносиб совғаси дейишга ҳақлимиз.

Одил ЁҚУБОВ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси,
Раҳматилла ИНОҒОМОВ,
филология фанлари номзоди

ЛАПАРЛАР — ОЛТИН МЕРОС

Тамарахоним жаҳонга танилган санъаткор эди. У ўзбек халқининг анъанавий лапарларга ва гўзал рақсларга бой санъатини намойиш этиб жаҳон кезди. Минг афсуслар бўлсинки, бирон ёш санъаткорга ўз лапарларини ўргатишга улгурмади. Хайриятки, у кишининг сингиллари Гавҳар опа Раҳимова ҳамда Лизахоним халқимиз севган лапар санъати томошабинларнинг маданий-маънавий савиясини оширувчи катта манба, туганмас бойлик эканини яхши билишади. Шу боис улар Тамара опа санъат хазинасидаги олтин меросни тиклашга астойдил киришдилар. Тамарахоним номидаги янги ташкил этилган ансамблнинг ташкилотчиси Мавлудахон Ойнақулованинг қобилиятига ишонганларидан шу ишни бошладилар. Ўзбек лапарларидан «Эрта билан тураман», «Мен бир куни туш кўрсам», тожикча «Дилбарим-о», арманча «Жон назаним» ва яна бир қанча лапару қўшиқларни Мавлудахонга ўргатишди. Бу серғайрат, меҳнаткаш хонанда Тамара опанинг кинога олинган ва магнит тасмаларига ёзилган лапарларини қунт билан ўрганмоқда. Мавлудахон — тарбия ва интизомга ўта талабчан раҳбар. Унинг овози ёқимли, назокатли, иффатли, қўл ҳаракатлари эса мулойим. Хуллас, унинг жозибали ижроси томошабинларни мафтун этади. Мавлудахон Тамара опанинг ўзига хос услубидан кўчирма олмай, жилва ва сайқал бериб, яна ҳам бойитмоқда.

Истагимиз шуки, Мавлуда Ойнақулова Тамарахоним лапарлари билан чекланиб қолмас; истиқлолимиз маънавиятини куйлайдиган, ёшларимизнинг савиясини ва маданиятини оширишга хизмат қиладиган, ўтмиш тарихимизни тарғиб этадиган ҳамда шўхчан ва ҳажвий лапарларни ижро этса нур устига нур бўлур эди.

Ансамбл санъаткорларига назар солиб, янги рақс юлдузларининг ижросини кўриб, кўнглимиз қувонди. Кўринишлари бир-биридан гўзал бу раққосаларнинг рақсларни меъёрига етказиб ижро этишларига қойил қолдик. Жумладан, Гўзалхон Мансурхўжаева, Адилена Гавуддинова санъати сизни сеҳрлайди. Рақсларни саҳналаштирган Зуҳрахон Ғозиевага балли, деймиз. Унинг рақсларидаги нафосат балетмейстернинг эркин истеъдод эгаси эканлигини кўрсатади. Зуҳрахон эндиликда кўпроқ ўзбек миллий рақсларининг мазмунли турларини ижод этади деган умиддамиз. Ансамбл ҳозирданоқ Наманган, Қозоғистон каби турли ерларга таклиф қилинмоқда. Бирлашган Араб Республикаси бўйлаб сафарларга чиқиб, олқишларга сазовор бўлди. Биз бу бадиий жамоанинг янгидан-янги қўшиқ ва рақслар ижро этиб, ўзбек миллий санъатини янада чўққиларга кўтаришга хизмат қилишига аминмиз.

Розия КАРИМОВА,
Ўзбекистон халқ артисти

АНДИЖОН РАҚСЛАРИ ТАРОВАТИ

Буюк рақс устаси Мукаррам Турғунбоева таваллудининг 80 йиллигига бағишланган «Рақс—93» кўрик беллашуви турли минтақаларда рақс санъатининг аҳволи қай даражада эканлиги ҳақида баъзи хулосалар чиқариш имконини берди. Беллашувда Андижон вилояти вакиллари тайёрлаб келган дастур юксак ижро маҳорати, ўзига хослиги билан мутахассислар диққатини жалб этди. Кўрик-беллашувлар тарихида биринчи дафъа ҳакамлар ҳайъати олий мукофотни алоҳида иштирокчи ёки гуруҳга эмас, бутун ижодий жамоага беришга қарор қилди.

Тўғри, илгарилари ҳам ҳаваскорлик ҳаракатининг барча йўналишлари бўйича ўтказилган ижодий мусобақаларда андижонликлар муттасил ғолиблар ва совриндорлар сафида бўлганлар. Аммо «Рақс—93» кўрик-беллашувида улар кичкинагина «мўъжиза» кўрсатиб, барчани лол қолдирдилар. Шу мўъжиза сирларини билиш учун Андижон вилоятига йўл олдим.

Илдизлар

— АНДИЖОНЛИКЛАР ҚАДИМДАН рақс шайдолари, — дейди вилоят маданият ишлари бошқармасининг бошлиғи Ўктамжон Ҳайдаров. — Азал-азалдан бирор-бир сайл, тўю томоша, гап-гаштак, йиғин рақссиз ўтмаган. У пайтлар балетмейстер, раққос, раққоса, деган сўзлар бўлмаган. Юра оладиган ҳар бир одам рақс тушган ва рақсни қадрлаган. Турган гапки, ўйинчилар орасида ўзларининг пешқадамлари бўлган. Улар ўйинларини такомиллаштира бориб, имкон қадар ёшла[illegible] маҳорат сирларини ўргатганлар. Кўпчи[illegible]лар эса уста ўйинчиларни шунчаки к[illegible] рақс тушишни ўрганганлар ва уларга [illegible]ишга ҳаракат қилганлар.

Сиз «Анди[illegible] полкаси»нинг қандай дунёга келганини биласизми? Чехияда тарқалган «Полька» рақсининг баъзи ҳаракатлари Андижонга ҳам етиб келган. Рақс номи славянча «пол» — яъни ярим сўзидан олинган бўлиб, унда ярим қадам ташлаб ўйнаш расм бўлган. Рақснинг шиддат билан ижро этилиши Андижонда кенг тарқалган рақс маромига мос тушган. Лекин андижонлик йигитлар ундаги ҳаракатларни аниқ бир куй жўрлигида ижро этмаганлар. Гоҳ жўрли, гоҳ жўрсиз ўйналган бу рақс ўзига хос йўл билан ривожлана борган. 30-йилларга келиб андижонлик машҳур созанда ва бастакор, кейинчалик Ўзбекистон халқ артисти Ориф Тошматов (Ориф Гармон) бу рақс учун куй басталаган.

1939 йили Москвада ўтадиган Ўзбекистон адабиёти ва санъати ўн кунлигига тайёргарлик жараёнида Мукаррам Турғунбоева Андижонга келади ва косибларни йиғиб улар билан «Андижон полкаси»ни саҳналаштиради. Ўшандан бери куй андижонликларнинг мадҳияси сифатида жаҳоннинг турли бурчакларида жаранглаб, одамларни рақсга тушишга даъват этиб келади.

Шу даврларга келиб, эркаклар рақси бир қадар шаклланган бўлсада, аёллар рақси бу ерда етарли даражада рўёбга чиқмаган эди. Хотин-қизлардан биринчилардан бўлиб саҳнага чиққан раққосалар Тамарахоним, Гавҳар Раҳимова, Мукаррам Турғунбоева, Лутфихоним Саримсоқованинг кино тасмаларига муҳрланган илк рақсларини кузатар эканмиз, уларнинг ўйинларида йигитларга хос шижоат билан бир қаторда ўзига хос шаддодлик, виқор сезилиб туради. Чунки Фарғона водийсининг, айниқса, Андижоннинг йигитлари шундай ўйнашарди.

Ўша пайтлари энди-энди балетмейстерлик касбини эгаллаб келаётган санъаткорларда, жумладан, Мукаррам Турғунбоевада аёллар рақси сир-синоатлари бўйича бирор савол пайдо бўлиб қолса, Андижонга келишиб, Махфират Ҳожи номли онахондан маслаҳатлар олиб кетишарди. Эллигинчи йилларда Андижонда илк балетмейстер пайдо бўлди. Ўша пайтлардан шу бугунгача маҳаллий раққос ва раққосаларни тарбиялаб вояга етказиб, вилоятда рақс санъати тараққиётига катта ҳисса қўшиб келаётганлардан бири Ўзбекистон халқ артисти Малоҳат Исоқовадир.

Малоҳат опа санъатдаги илк сабоқларини 1940 йилда Янгийўл шаҳрида ташкил топган театрда олди. У шу ерда Мукаррам Турғунбоева билан учрашиб, ундан рақслар ўрганди.

1954 йили Малоҳат опа Андижон театрига ишга келди. Бир-икки йил раққоса бўлиб ишлагач, Мукаррам Турғунбоевадан ўрганган рақс сирларини ёшларга ўргата бошлади. Ўшандан буён опанинг қўли-қўлига тегмайди. Тўхтасин Жалилов номидаги Андижон мусиқа билим юртида ўзи биринчи бор ташкил қилган рақс гуруҳи билан шуғулланди. Кейинчалик Андижон вилоят филармониясининг директори сифатида турли ишларни амалга оширди. Малоҳат опанинг Андижон рақс санъати ривожига қўшган ҳиссаси ҳақида бутун бошли китоб ёзса арзийди. Мукаррам Турғунбоева опани яхши кўрган. Йилда бир-икки келиб, у билан ўзининг янги ғояларини ўртоқлашган. Ўз навбатида Малоҳат опа Тошкентга тез-тез бориб, Мукаррам опанинг маслаҳатларини олиб турган.

Абдуғаффор Қодиров мактаби

АНДИЖОН РАҚС САНЪАТИНИНГ кенг тарқалиши ва оёққа туриб олишида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Абдуғаффор Қодировнинг роли беқиёсдир. Малоҳат Исоқова Андижонга келиб, олдинига раққоса, кейинчалик балетмейстер бўлиб иш бошлаганида Абдуғаффор ака эндигина санъатга қадам қўйганди. У доира чалар, рақс тушарди, Малоҳат опадан рақс сирларини ўрганарди. Кейинчалик вилоят театрида опага ёрдам бера бошлади. Тошкентга ўқишга, семинарларга бориб, Али Ардобус, Герд каби москвалик рақс мутахассисларидан, ўзбекистонлик санъат усталаридан сабоқлар олди. 1972 йилда у иккита рақс саҳналаштириб, устозлик фаолиятини бошлади. «Андижон полкаси» Абдуғаффор ака талқинида ўзгача жозибага эга бўлди. Рақс ижрочилари турли касб эгалари қиёфасида намоён бўладилар. Улар дам олиш соатларида вақтихушлик қилишади, рақслар тушишади. Маълумки, аравакашлар отларни ҳайдаш учун ўнг қўлларига қамчин ушлашади. Отни тежаб ҳайдашга, енги халақит бермаслиги учун чопоннинг ўнг елкаси ечилиб, енги белбоққа қистириб қўйилади.

Иккинчи бўлиб «Кичкинажон» рақси қўйилди. Бу рақслар яшин тезлигида вилоятга, кейинчалик республикага тарқалади. Бундан илҳомланган Абдуғаффор ака 1973 йили «Андижон полкаси» номли ансамбл тузади. Ансамбл 1980 йили «Халқ жамоаси» номини олади.

«Рақс-93» кўрик-беллашувидаги андижонликларнинг ғалабасида Андуғаффор Қодиров мактабининг роли ҳал қилувчи аҳамият касб этди десак, муболаға бўлмайди. Чунки «Андижон полкаси»да тарбия топган кўпгина йигит-қизлар Абдуғаффор ака бошлаган ҳаракатга содиқ қолдилар. «Рақс-93» вилоят кўригида Жалолқудуқ ва Қўрғонтепа туманлари бадиий жамоалари биринчи ўринни эгаллаган бўлсалар, уларни Абдуғаффор аканинг шогирдлари Ўрмонжон Нурматов, Собиржон Раҳмонов ҳамда Солижон Абдумажидов тайёрлаб келганлар. Республика беллашувида биринчи ўрин соҳиби бўлган Холидахон Ҳотамованинг устози Абдулазиз Юсупов, шу кўрик лауреати раққос Одилжон Аминовлар ҳам Абдуғаффор аканинг шогирдлари. Бўз туманида меҳнат қилаётган Мирали Мўминов, Асака шаҳрида ишлаётган Алишер Мелибоев, яна қатор етук санъаткорларни тилга олиш мумкин.

Бошқа кўпчилик вилоятларда ўзига хос юксак бадиий савияли рақсларни қўйишга қодир санъаткорлар сони 3—4 тадан ошмаган бир пайтда Андижонда 20 дан ортиқ юқори малакали мутахассисларни санаб ўтиш мумкин.

Яна бир нарсани алоҳида қайд этиб ўтиш лозим. 1992 йил феврал ойида Ўзбекистон Маданият ишлари вазирлиги халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар республика маркази Ҳамза номидаги санъатшунослик институти билан биргаликда «Рақс ва давр» номли илмий-амалий анжуман ўтказганида, мулоқот иштирокчилари Ўзбекистон балетмейстерлар уюшмаси тузиш кераклиги ҳақида гапиришган ва бу ҳақда тегишли қарор қабул қилинган эди. Ўзбекистон хореография билим юртининг бадиий раҳбари, Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган артист Кўркмас Соатов ва Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Шокир Аҳмедов шу қарорни амалга ошириш учун роса ҳаракат қилишган, ушбу сатрлар муаллифи бўлажак уюшманинг низоми ва бошқа ҳужжатларини тайёрлаган эди. Ўшанда қанча ҳаракат қилмайлик, рақс мутахассисларининг бошини қовуштира олмадик. Кейин билсак Андижон вилоятида шундай жамоат ташкилоти мавжуд экан. У ўз таркибига вилоятнинг кўзга кўринган рақс мутахассисларини бирлаштириб, унга Абдуғаффор Қодиров раҳбарлик қилади. Вақти-вақти билан йиғилиб турадиган мутахассислар уюшмаси вилоятда рақс санъатининг аҳволи, истиқболи ва унда пайдо бўладиган муаммоларни ҳал қилишга оид масалалар билан шуғулланади.

Абдуғаффор аканинг энг катта хизматларидан бири яна шундаки, у бошқа вилоятларда йўқолиб кетган ёки йўқолаётган эркаклар рақсини сақлаб қолди эмас, балки муттасил ривожлантириб келмоқда.

«Сумалак»нинг ибрати

1982 ЙИЛ АНДИЖОН САНЪАТИ самосида миттигина юлдузча — «Сумалак» рақс ансамбли пайдо бўлганида баъзилар уни жиддий қабул қилишмаганди. Негаки, вилоятнинг ўзида юздан ортиқ турли ансамбллар мавжуд. Хуллас, унга ном қўйилиши ҳам қизиқ. Бир куни ансамбл телевидениеда чиқадиган бўлди. У бошқа ҳаваскорлик гуруҳлари қатори бир марта чиқиши керак экан. Концертга келган ҳамма ансамблларнинг номи бору, андижонлик қизлар ансамблининг номи йўқ. Қизлар «Ялла» ансамблининг «Сумалак» деб номланган қўшиғи куйига рақс тушишлари керак бўлганлиги учун шартли равишда «Сумалак» номи билан аташди. Кейинчалик бу ном ҳаммага маълум бўлиб кетди. Уни истеъдодли раққоса, балетмейстер, ташкилотчи ва фидойи инсон Холидахон Муҳиддинова бошқаради.

Холидахон 1975 йили Ўзбекистон хореография билим юртини битирган. Ўқиш йиллари у Қундуз Миркаримовадан сабоқ олган. Ўқишни тугатгач, Ўзбекистон Давлат филармониясига ишга қабул қилинади. Гавҳар Раҳимова раҳбарлигидаги «Лазги» ашула ва рақс ансамбли билан жаҳоннинг кўпгина мамлакатларига сафар қилди.

1978 йилда у Андижонга келади. Олдинига Тўхтасин Жалилов номидаги мусиқа билим юртида рақсдан дарс берди. 1982 йили эса «Сумалак» ансамблини тузди. Ўн йил ичида жамоа республиканинг етакчи ансамбллари сафидан ўрин олди. 1989 йили Челябинск шаҳрида бўлиб ўтган III Бутуниттифоқ халқ ижодиёти фестивалида иттифоқнинг энг яхши 7 жамоаси қаторига киритилди. 1990 йили Францияда бўлиб ўтган халқ рақслари халқаро кўрик-беллашувида муваффақиятли иштирок этиб, жаҳонга довруғи ёйилди. Ўшанда ҳар йили дунёнинг энг яхши 15—20 рақс жамоасини Америка Қўшма Штатлари Шимолий Каролина штати Вейнсвил шаҳрига даъват этди ва фестивал ўтказадиган Фолкмут жамғармаси «Сумалак»ка ҳам илтифот кўрсатди. 1992 йили «Сумалак» бу фестивалда катта зафар қучди. Фестивал охирида энг яхши уч жамоа сайлаб олинди. Мексика, Ямайка билан бир қаторда Ўзбекистон жамоаси ҳам бу учликка киритилди. Охир-оқибатда шу уч жамоанинг ҳам энг яхшиси ўзбекистонликлар деб топилди. Шундан сўнг «Сумалак» жаҳондаги барча халқ ижодиёти фестивалларида иштирок этиш ҳуқуқини берувчи махсус каталогка киритилди. Фолкмут фестивалининг яна бир хусусияти шундаки, у ҳар йили янги-янги жамоаларни даъват этади. Бироқ, истисно тариқасида «Сумалак» ансамбли 1993 йилги кўрикка ҳам таклиф қилинган.

— Фестивал охирида, — деб хотирлайди Холида Муҳиддинова, — жамғарма раҳбариятидан кишилар келишиб, менга шарқ рақси маркази очиб берайлик, сиз унга раҳбарлик қилинг, деб қолишди. Лекин мен шу қийинчилик кунларида ўз халқимга хизмат қилсам, отахонларимиз, онахонларимиз дуосини олсам дейман. Мустақил Ўзбекистонимиз донғини оламга ёйишда қўлимдан келганча ўз ҳиссамни қўшиш орзуси билан яшайман. «Сумалак»нинг обрўйи ошган сайин бизга ёрдам берадиганлар сони кўпайиб боряпти. Айниқса, бизни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаётган, барча харажатларимизни кўтараётган Андижон ип-газлама бирлашмасидан (бош директори А. Аҳмадалиев) миннатдорман. «Андижанирмаш» кичик корхоналар ассоциацияси (бош директори К. Парпиев), «Маҳаллий саноат» концерни (раиси А. Содиқов), Пушкин номли болалар боғи (директори Л. Воронова) жамоалари, шунингдек, вилоят маданият ишлари бошқармаси, шаҳар маданият бўлими раҳбарлари биздан қўлидан келган ёрдамини аямайди.

Ҳа, бугун вилоятда «Сумалак»ни жуда севишади. Чунки «Сумалак» Андижон вилоятининггина эмас, бутун Ўзбекистоннинг фахри, бугун рақсда янгича йўналиш яратишга қодир жамоа. У ҳозир оёққа мустаҳкам турган, нафақат фидойи раққосалар, балки ажойиб созандалар ва хонандаларни бирлаштирган ҳамфикрларнинг катта уюшмаси. «Сумалак» бор экан, ҳар бир ўғил-қиз унинг аъзоларига ўхшаб рақс тушгиси келади.

Ирода ва илож

АНДИЖОНЛИК МАДАНИЯТ МУТАСАДДИЛАРИ санъат аҳлини моддий жиҳатдан рағбатлантиришга доимо имконият тополмасалар ҳам, маънавий жиҳатдан ҳамиша кўнгилларини кўтаришган.

Вилоят маданият ишлари бошқармасининг бошлиғи Ўктамжон Ҳайдаров, унинг муовини Равшанбек Абдураҳмонов, бош мутахассис Мўминжон Абдувалиев билан бу масалада кўп марта суҳбатлашдик. Улар рақс кўригидаги андижонликлар ғалабасидан бир қадар қониқиш ҳосил қилган бўлсалар-да, боғбонлар сифатида тузуккина боғ ярата олдик, деб ҳисобламайдилар. Уларнинг таъбири билан айтганда, ғалаба республикамизнинг мустақиллиги шароитида халқ маънавиятини юксалтириш борасида вилоят маданият ишлари бошқармаси олиб бораётган йўл тўғри эканлигини исботлади, холос. Модомики, йўл тўғри экан, демак ундан яна ҳам жадалроқ, қатъият билан олға силжиш керак, дейишади.

Тўғрисини айтганда, вилоятда рақс санъатини ривожлантириш бўйича олиб борилаётган ишлар вилоят маданият ишлари бошқармаси фаолиятининг кичкина бир бўлаги, холос. Санъат турлари дейсизми, маданий-маърифий ишлар дейсизми, халқ ижодиёти соҳалари дейсизми, уларнинг ҳар бири бўйича вилоятда ижобий тажриба, илғор изланишлар бор.

Айниқса, апрел ойида бошқарма шундай бир ташаббус билан чиқдики, уни бутун республика бўйича амалга ошириш катта савобли иш бўлур эди. Тўрт ойга, яъни майдан августнинг охиригача ўтказилиши мўлжалланган вилоят санъат ва меҳнат фестивали «Гулла, яшна, жон Андижоним» деб аталиб, у Ўзбекистон мустақиллигининг 2 йиллиги, Бобур таваллудининг 510 йиллиги, Нодирабегим таваллудининг 200 йиллигига бағишланади.

Мазкур ташаббус туфайли яна бир ўта муҳим масала ҳал қилинган. Маълумки, республикамизда маданий-маърифий ишлар билан маданият ишлари вазирлиги тизимидан ташқари касаба уюшмалари ва ёшлар иттифоқи ташкилотлари ҳам шуғулланишади. Лекин ҳар бир тизим ўз тадбирларини алоҳида ўтказиб, бошқаси қилаётган ишлардан хабарсиз қолиши одат тусига кириб қолган. Мазкур фестивал туфайли маданият ишлари бошқармаси маданият муаммолари билан шуғулланувчи барча ташкилотлар бошларини қовуштириб, бир мақсад сари йўналтиришга муваффақ бўлган.

Фақат ачинарли томони шундаки, андижонлик фидойиларнинг фаолияти жумҳурият миқёсида етарли ўрганилмаяпти. Яхшиямки, кўрик-танловлар бор экан, улар қилган ишлар кўзга кўриниб турипти. Мана бугун эркаклар рақси, унинг йўқолиб бораётганлиги тўғрисида турли гаплар юради. Аммо бу муаммо ечимини Абдуғаффор Қодиров мактаби фаолиятини синчиклаб ўрганишдан, унинг рақс меросини дарсликларга, видеотасмаларга ёзиб олишдан бошлаш мақсадга мувофиқдир. Мазкур мактаб негизида мулоқотлар, ўқишлар, малака ошириш тадбирлари ўтказилса, Абдуғаффор аканинг очиқ дарслари республика телевидениеси орқали кўрсатилиб борилса, фойдадан холи бўлмасди.

Миллий рақс санъатимизда янги йўналишлар, ўзига хослик, минтақавий хусусиятлар борасида гап кетадиган бўлса, «Сумалак» ансамбли рақслари муҳокама учун жуда бой материал беради.

Турли ёшлардаги қизларга босқичма-босқич рақс санъати сирларини ўргата бориш бўйича Асака шаҳри ўқувчилар саройида хизмат қилаётган ёш истеъдодли балетмейстер Маҳфузахон Отажонова эътиборга лойиқ ишлар қилаяпти. Унинг иш тажрибаси мактабларда ишлаётган, навқирон раққосаларга таълим бераётган, айниқса, санъатга ихтисослаша бошлаган мактабларда рақслар ўргатаётган балетмейстерлар учун жуда-жуда қўл келган бўларди.

Ўзбекистон телевидениеси Андижон вилоятида бўлиб ўтаётган фестивал тўғрисида туркум кўрсатувлар уюштирса, савоб иш бўларди. Фестивал тўғрисидаги материал вилоятларимизда, туманларимизда халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишларни қандай ташкил этиш кераклиги тўғрисида бир дастуруламал бўла олади. Қолаверса, санъат билан боғлиқ кўп тадбирлар рақс билан боғлиқ ҳолда режалаштирилган ва амалга оширилмоқда. Хуллас, республикамизнинг бошқа вилоятлари андижонликлар тўплаган бой тажрибалардан баҳраманд бўлишлари фақат фойда келтиради.

Абдуғани АБРАЙҚУЛОВ